

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי THE JEWISH PEOPLE POLICY PLANNING INSTITUTE
(מסודה של הסוכנות היהודית ל"י) בע"מ LTD (ESTABLISHED BY THE JEWISH AGENCY FOR ISRAEL)

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

הערכה שנתית

2007

דו"ח מנהלים מס' 4

היבטים חברתיים

ראש המיזם

פרופ' חיים א. וקסמן

משתתפים

נפתלי אלימלך, אהרן ארזי, שמעון ארלנגר, אבינעם בר-יוסף, חדוה גולדשמידט, אבי גיל, סרג'יו דלה פרגולה, יחזקאל דרור, עינת וילף, רות ירון, אודי ליאון, יהודית ליברנט, דב מיימון, יהודה מירסקי, ישראל פופקו, סילביה ברק פישמן, עמנואל סיוון, צבי צמרת, יוגב קרסנטי, יובל ריבלין, שולמית ריינהרץ, סטיבן שפיגל

עורך

רמי טל

כל הזכויות שמורות © 2007, למכון לתכנון מדיניות עם יהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לישראל) בע"מ,
ירושלים. <http://www.jpppi.org.il>

עימוד: מרזל א.ש. – ירושלים

עיצוב הכריכה: ניצה ברוק

הפקת העטיפה: ש' קים גלסמן

נדפס בישראל ע"י גפן בית הוצאה לאור בע"מ, ירושלים

www.israelbooks.com

תוכן

5. פתח דבר . . . . .

7. 1. הקדמה . . . . .

חלק I – כיווני מדיניות ליהדות העולם כיום

11. 2. סדר יום אסטרטגי וכיווני מדיניות . . . . .

14. 3. מדדים נבחרים ליהדות העולם – 2007 . . . . .

חלק II – אתגרים משמעותיים חדשים ונוכחיים

19. 4. תגובות הקהילה היהודית האמריקנית למלחמת ישראל – חיזבאללה בשנת 2006 . . . . .

27. 5. ישראל – התפתחויות בשנים 2006-2007 . . . . .

33. 6. היהודים באירופה 2000-2007 . . . . .

חלק III – היבטים חברתיים בעם היהודי

41. 7. מגמות בדת ובדתיות . . . . .

47. 8. דפוסי משפחתיים . . . . .

53. 9. מאפיינים חברתיים-כלכליים וניידות . . . . .

61. 10. הגירה יהודית ואתגר הרב-מקומיות . . . . .

64. 11. קולנוע יהודי . . . . .

פתח דבר

פרויקט הדגל של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי הוא ההערכה השנתית על מצב העם היהודי. ההערכה לשנה זו שונה מקודמותיה בכמה מובנים.

ראשית, היא מתמקדת לעומק בהשפעת המלחמה בלבנון לא רק בישראל, אלא גם על הקהילה היהודית הגדולה ביותר מחוץ לישראל, זו שבארה"ב. שנית, במקום לספק סקירה על מעמדן המשתנה של קהילות יהודיות שונות ברחבי העולם, ההערכה לשנה זו מנתחת מספר היבטים חברתיים והתפתחויות חברתיות בקהילות התפוצה המובילות ובישראל. שלישית, באמצעות פירוט מגמות חברתיים-כלכליים, דפוסי הגירה ודפוסים משפחתיים ודתיים, ההערכה מציעה תובנות על מגמות וכיוונים תרבותיים בקרב העם היהודי.

שלא במפתיע, ניתן לראות תמונה מעורבת של התפתחויות חיוביות ושליליות בהערכה לשנה זו. בצד החיוב, רבים משכניה הערביים הסונים של ישראל שותפים לפחדי ישראל ולתפיסתה את איראן כאיום. שותפות זו בתפיסת האיום יוצרת את הפוטנציאל לפעולה משותפת, או לפחות מקבילה, מול איראן. בנוסף, אף שהמלחמה בחיזבאללה בלבנון דיכדכה את הישראלים, הרי הביקורת הישירה והנוקבת של ועדת וינוגרד על ביצועי הממשלה הולידה לקחים חשובים והובילה להנהגתם של כמה שינויים מבניים בתהליך קבלת ההחלטות של הממשלה והצבא. כמו כן, בקהילה היהודית בארה"ב, המלחמה בלבנון הוכיחה כי השסעים – פוליטיים ודתיים גם יחד – נוטים להיטשטש בתגובה לאיומים חיצוניים על ישראל. ועל אף המגמות המדאיגות הרבות באירופה, יש גם התפתחות מעודדת: קיים עניין מחודש וגובר בכל הקשור ליהדות – ספרות יהודית וישראלית ניצבת בראש רשימת רבי המכר, ומסלולים ללימודי יהדות נפתחים במספר גדל והולך של אוניברסיטאות אירופיות.

בצד השלילה, האנטישמיות מחריפה והקהילות היהודיות באירופה מצטמקות. בישראל, הפערים החברתיים-כלכליים מבית הולכים ומעמיקים. מחוץ, איראן מציבה סכנה מאיימת לישראל לטווח הארוך, ובטווח המידי יותר, ישראל ניצבת מול איומים חמורים בהרבה מצד איסלאמיסטים קיצוניים, כשתנועת חיזבאללה מתחזקת בלבנון וחמאס שולט בעזה.

לאור כל זאת, ההערכה מציעה סדר יום משלה לפעולה דחופה של מנהיגים יהודים וישראלים. בין היתר, דרושות אסטרטגיות יעילות יותר להתמודדות עם האיומים שמציבים תוכנית הגרעין האיראנית והאיסלאם הקיצוני. כדי לגשר על חלק מהפערים החברתיים-כלכליים בישראל דרושה מדיניות שתשדרג את החינוך כך שיעמוד באמות המידה של רוב המדיניות המפותחות; נחוצה גם מדיניות שתקל על נשים וגברים חרדיים ללמוד במסלולים שנועדו לסייע לבוגרי ישיבות להשתלב בשוק העבודה. לנוכח התכוצות האוכלוסיה היהודית בתפוצות, ראוי להעתיק את תוכנית "תגלית" (Birthright) המצליחה בארה"ב ולהנהיגה גם באירופה, וצריך למצוא דרכים לצמצום או לסבסוד העלויות הגבוהות הכרוכות בקיום שירותים ומיתקנים יהודיים, כך שחיים יהודיים יהיו נגישים יותר לציבור רחב יותר. וחרף כל הרגישויות,

יש צורך בנוסחאות גיור חדשות המתחשבות בקריטריונים מסורתיים, במקביל לפיתוח מדיניות שתאפשר שילוב ילדים מנישואי תערובת בזרם המרכזי של החברה היהודית. עניינם המרכזי של מנהיגים יהודיים וישראלים אינו רק להיות מודעים לסדר היום לפעולה, אלא גם לפתח את האמצעים לשמירת הקדימויות המפורטות בהערכה זו. הבה נקווה שכך הם ינהגו.

השגריר דניס רוס

יו"ר חבר המנהלים והמועצה המקצועית
המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

הקדמה

ותוצאותיה על החברה הישראלית, והשלישי סוקר את האנטישמיות במרכז אירופה, משנת 2000 ועד היום. שני המאמרים הראשונים מסתיימים באופן מפורש, והשלישי במשתמע, בהתמקדות באתגר המנהיגות. באופן אולי ברור מאי פעם, הקהילה היהודית בארה"ב מחפשת מנהיגות, ומה שנחוץ הוא מנהיגות בעלת חזון שתוכל להפגין מנהיגות פעילה ויוזמת (פרואקטיבית), במקום להמשיך לפעול מתוך התגוננות. גם ישראל נקראת להתייצב מול חולשותיה וכשלונותיה ולגייס את משאביה, הן בארץ והן בתפוצות, לפיתוח מנהיגות יהודית חזקה. זוהי המלצת המדיניות הכוללת של ההערכה שלפניכם, והיא גם מסקנת המאמר האחרון, המדגיש את הצורך הדחוף להתמקד בפיתוח וגיבוש מדיניות לטיפוח מנהיגות לעם היהודי.

חלק III מורכב ממספר מאמרים הבוחנים דפוסים חברתיים-כלכליים יהודיים; דפוסי הגירה; דפוסים משפחתיים; דפוסים דתיים; והיבט אחד בתרבות היהודית – הקולנוע. מטרת המכון לתכנון מדיניות עם יהודי היא לספק בחינה מעמיקה של דפוסים תרבותיים יהודיים. אך זוהי משימה קשה ומורכבת ביותר, במיוחד עקב מיעוט ההגות והנתונים בתחום זה. אנו פותחים את הניתוח לשנה זו בנושא המאלף של קולנוע יהודי. שום ניתוח של ההיבטים החברתיים בעם היהודי לא יהיה שלם ללא בחינת התפקידים המשתנים של נשים יהודיות בתוך הקהילה היהודית, והיה מקום לצפות שפרק זה יפתח במאמר נרחב על הנושא. ואולם כאשר התבררו הרב-ממדיות והמורכבויות הרבות האחרות של הנושא, שלא איפשרו להשלים ניתוח משמעותי

תמצית המנהלים להערכה השנה שונה מעט מקודמותיה, בגלל כמה סיבות, ביניהן הרושם שהתפיסה של העם היהודי כמורכב מקהילות יהודיות ברחבי העולם וישראל כמדינת הליבה שלו, מראה סימני היחלשות, ואולי דווקא משום כך היא מקבלת ביטוי גובר אצל החברים היותר מזדהים בקהילות היהודיות המאורגנות ואצל חלק מהמנהיגים בישראל.

לפיכך, ההערכה השנתית לשנה זו מתייחסת לעם היהודי כאל מציאות ובוחנת כמה מהיבטיו החברתיים. במקום בחינה של האירועים המרכזיים בקהילות היהודיות על בסיס כל ארץ וארץ, ההערכה השנה בוחנת מספר היבטים חברתיים של הקהילה היהודית הגדולה ביותר בתפוצות, ומתייחסת גם לכמה קהילות תפוצה נוספות. בעתיד אנו מקווים להרחיב את היריעה ולהקדיש יתר תשומת לב לקהילות אחרות בתפוצות.

חלק I נפתח בסדרת הצעות אפשריות לסדר יום אסטרטגי וכיוון מדיניות, המבוססות על המידע והניתוחים הכלולים בחומר המובא בהמשך ההערכה. על מנת לראות את ההצעות בפרספקטיבה המתאימה, מופיעה בהמשך טבלה מעודכנת המצביעה על כמה מאפיינים מרכזיים בעם היהודי. חלק מהנתונים הבולטים ביותר בטבלה זוכים לדיון מפורט.

בחלק II מופיעים שלושה מאמרים נרחבים המעריכים, בין היתר, את התגובות וההשפעות שנועדו לאירוע המרכזי של השנה שעברה, מלחמת לבנון השנייה. המאמר הראשון בוחן את תגובות יהדות אמריקה למלחמה; השני בוחן את השפעת המלחמה

לצורך זה מקווה המכון לתכנון מדיניות עם יהודי לבנות סדר יום מחקרי מפורט בהיבטים חשובים אך זנוחים של העם היהודי, בתקווה שגופי מחקר רציניים יאמצו את העיסוק בהם.

חיים א. וקסמן

עמית בכיר

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

לקראת דו"ח המנהלים של ההערכה השנתית לשנה זו, הוחלט לעכב את הניתוח, המצוי בעיצומו, ולפרסמו במסגרת ההערכה השנתית של השנה הבאה. כך תובטח תשומת הלב המלאה שהנושא ראוי לה.

אין ספק שישנם היבטים חברתיים נוספים הטעונים בחינה, אבל הם דלים בנתונים או במידע אמין נוסף. העובדה היא שידוע לנו עליהם מעט מאוד, ואם ברצוננו לתכנן ביעילות, דרוש לנו הרבה יותר מידע אמפירי.

חלק ו

כיווני מדיניות ליהדות העולם כיום

סדר יום אסטרטגי וכיווני מדיניות

להשתלב בשוק העבודה, בעיקר בתחום טכנולוגיות המידע (IT).

2. סוגיות חברתיות כלכליות

א. אף שהחינוך וההשכלה רווחים בקרב יהודים, איכות החינוך מעוררת דאגה גוברת. יש צורך במדיניות חדשנית לארגון מחדש של החינוך היהודי, כך שיהיה מושך וזמין יותר. מדיניות זו צריכה לחתור לקפיצת מדרגה מבחינת ניצול הפוטנציאל של טכנולוגיות מידע.

ב. כתוצאה מהגלובליזציה, יהודים רבים הצליחו להתעשר בעוד רבים אחרים סבלו תוצאות שליליות ביותר. ברוב ארצות המערב, ביחס לעובדים בעלי הכנסות גבוהות, הפער בין יהודים ללא-יהודים הולך ומצטמצם. הקהילות היהודיות זקוקות למדיניות חדשה כדי להתמודד עם מגמה זו.

ג. פלח אוכלוסייה ספציפי הסובל מעוני הוא חלק ניכר מניצולי השואה. מצב זה טעון בדיקה ותיקון בדחיפות.

ד. הולך ומתברר קשר בין מעמד חברתי-כלכלי גבוה לבין גישה רחבה יותר לשירותים ומיתקנים יהודיים – ומכאן להזדהות יהודית. הדבר מחייב התייחסות לעלויות החיים היהודיים ומעלה צורך דחוף להגדיל את נגישותם יותר לציבור רחב יותר.

החומר המוגש בהערכה שנתית זו מוביל לעשרה תחומי סדר יום אסטרטגי עם כיווני מדיניות המחייבים דיון ושיקול דחוף של מוסדות ומנהיגים יהודיים. תחומים אלה אינם מחליפים את סדר היום האסטרטגי וההמלצות שהוצגו בהערכות שנתיות קודמות, אלא מתווספים אליהם. הם כוללים:

1. ישראל

א. ברור שבעיות הביטחון של ישראל מסתמנות כאתגר החשוב ביותר שהחמיר בשנת 2007. לפיכך יש צורך דחוף בקווי מדיניות שסייעו לישראל בגיבוש אסטרטגיות רחבות בתחום הפוליטי והביטחוני, יעזרו לה לגייס משאבים קריטיים חיוניים, להתמודד עם סכנות הטרור האיסלאמי הקיצוני העולמי, ולמנוע מאיראן להצטייד ביכולות גרעיניות.

ב. החלוקה הבלתי-שוויונית של העושר החריפה, והופיעו כסיי עוני. יש צורך בפיתוח מנגנון יעיל לחלוקה מחדש של העושר, בצד מאמצים נמרצים יותר להגדלת שיעור ההשתתפות בשוק העבודה.

ג. יש לפתח מדיניות המיועדת לשדרוג החינוך כדי להגיע לסטנדרטים המקובלים ברוב המדינות המפותחות.

ד. יש צורך במדיניות לעידוד והקלה על נשים וגברים חרדיים ללמוד, ובכלל זה מסלולים מקצועיים מקיפים שמטרתם לסייע לבוגרי ישיבות הרוצים

3. אירופה

האידיאולוגיים, הפוליטיים והדתיים של העבר הם מותרות שיהדות אירופה שוב אינה יכולה להרשות לעצמה.

2. המספרים המידלדלים פירושם ירידת ההשפעה הפוליטית והכוח האלקטורלי. בארצות כמו בריטניה וצרפת, עליית קהילות המהגרים המוסלמים תפחית בתוך שנים ספורות את השפעת הקהילה היהודית. אבל חרף האנטישמיות הגואה יש גם עניין נרחב ביהדות. ההתנגשות המחריפה עם האיסלאם המיליטנטי מובילה אירופים רבים לחיפוש אחר השורשים הנוצריים של אירופה, אשר ברוח הפיוס היהודי-נוצרי מאז החלטות מועצת הוותיקן השנייה, מוגדרים כיום כ"יהודו-נוצריים". התפתחות חדשה זו יוצרת את הצורך במדיניות חדשה. פירושה יכול בהחלט להיות שאירופה מעוניינת בקול יהודי מוסרי שיושמע בדיון באתגרי העתיד. רצוי להשמיע קול כזה על-ידי ביסוס נוכחות יהודית מאוחדת במוסדות האיחוד האירופי בשטרסבורג ובבריסל, מה שיבטיח כי קולו של העם היהודי יישמע. זה, כמובן, יעזור גם להילחם באנטישמיות ולהדוף איומים ביטחוניים.

4. הקהילה היהודית באמריקה ומלחמת לבנון השנייה

א. יש לגבש מדיניות שתעניק למנהיגי הקהילות, לאינטלקטואלים ומובילי דעה יהודים הזדמנויות להעמיק את הבנתם בסוגיות הביטחון של ישראל.

ב. להכין תוכניות לטווח ארוך לחיזוק ההשפעה היהודית, תוך התחשבות בשינויים פוליטיים, דמוגרפיים ותרבותיים צפויים.

5. הגירה

יש לדון בדרכים לערב יותר יהודים ניידים בפעילויות קהילתיות ולהתאים את ההשתייכות הקהילתית בכללותה לניידות הגיאוגרפית הגוברת.

המספרים הכוללים של האוכלוסיה היהודית באירופה מצויים בשפל היסטורי. עקב הגירה, התבוללות ואוכלוסיה מזדקנת, צפויות קהילות רבות להתכווץ עוד יותר או אף להיעלם כליל. אף על פי כן, למרות שקשה מאוד להפוך את המגמה, אפשר אולי להאט אותה באופן ניכר. על מנת להשיג זאת דרושה מדיניות חדשנית בסוגיות הבאות:

א. קהילות:

1. זיהוי קהילות בנות-קיימא וריכוז המאמצים בהן, בעזרת תוכניות "תשתית".
2. חיפוש מקורות חדשים לכספים.
3. יש להרחיב את החינוך היהודי הפורמלי. עדויות מכל רחבי העולם מוכיחות שלילדים המבקרים בבתי ספר יומיים (day schools) יהודיים יש סיכוי גדול יותר לפתח זהות יהודית. בתי הספר היהודיים באירופה הם בדרך כלל בניהול פרטי, ולכן הם יקרים מאוד ורבים אינם יכולים להרשות לעצמם לשלוח לשם את ילדיהם. לכן יש להפנות נתח משמעותי מן הכספים שהוזכרו לעיל ליעד של הפיכת החינוך היהודי לזמין לכל ילד יהודי.
4. יש לחזק את החינוך היהודי הלא-פורמלי. בארצות רבות באירופה קיים מחסור חמור במורים ובמנחמים. שליחים ונציגים מישראל ומארה"ב כבר עובדים במדינות ברית המועצות לשעבר ובגרמניה. צריך לשלוח אותם גם לשאר אירופה. על מנת לחזק את הזהות היהודית, יש להפעיל גם באירופה את תוכנית "תגלית" המצליחה בארה"ב.

ב. מנהיגות:

1. דרושה מדיניות שתסייע בתיאום בין מגוון המנהיגים היהודיים, הן בתוך הקהילות היהודיות בארצות השונות והן באירופה בכללותה. המאבקים

6. תרבות יהודית

יש לגבש מדיניות לסיוע ולחיזוק היצירתיות היהודית התרבותית. בין הרעיונות שראוי לבחון:

- א. חקר היצירתיות היהודית ומנועיה.
- ב. הקמת מרכזי כובד של פעילות תרבותית יהודית, כדי להשיג מסה קריטית של מיתקנים, אנשים יצירתיים, פסטיבלים וכו', התומכים זה בזה.
- ג. בניית ירושלים כבירתו התרבותית של העם היהודי, עם דגש מיוחד על היצירתיות התרבותית (כפי שפורט במסמך אסטרטגיה נפרד של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי).
- ד. עידוד צעירים מחוננים להכין את עצמם ליצירה תרבותית.
- ה. פיתוח תוכניות ספציפיות לסוגים שונים של יצירתיות תרבותית, כגון עשיית סרטים.

7. דפוסים משפחתיים

- א. למרות כל הרגישויות, יש לפתח נוסחאות גיור חדשות שיקלו על הגיור תוך התחשבות בקריטריונים המסורתיים.
- ב. דרושה מדיניות ממוקדת המבוססת על הבנת המורכבויות הכרוכות בכך, כדי לאפשר לילדים מנישואי חוץ להתקבל לזרם המרכזי של החברה היהודית.
- ג. יש לתרגם למדיניות ביצועית את ממצאי המחקרים הקיימים, העוסקים בפוטנציאל שיש למתן שירותים חברתיים ולחלוקת תמריצים כספיים וערכיים לעידוד משפחות מן המעמד הבינוני להביא לעולם ילד שלישי או רביעי.

8. חשיבה אסטרטגית

ממצאי מלחמת לבנון השנייה חושפים בעליל נקודות תורפה בחשיבה האסטרטגית. הדבר נכון גם לגבי תחומים רבים נוספים בעלי חשיבות קריטית לעתיד העם היהודי. שדרוג החשיבה האסטרטגית של העם היהודי הוא איפוא חיוני.

9. העמקת המחקר של ממדים חברתיים ובעיות חברתיות של העם היהודי

הכנת ההערכה השנתית נתקלה בבעיות חמורות עקב המחסור בנתונים הולמים על ממדים חברתיים קריטיים, שבלעדיהם לא ניתן למפות במלואם את צורכי המדיניות ואי אפשר לפתח מדיניות הולמת. לפיכך קיים צורך דחוף בפיתוח סדר יום מחקרי ובהוצאתו אל הפועל.

10. פיתוח מנהיגות לעם היהודי

הנושא של מנהיגות לעם היהודי אינו נחקר במישרין בהערכה השנתית, בחלקו עקב הקשיים האובייקטיביים הכרוכים בחקירת הנושא. עם זאת, אין ויכוח על הצורך הדחוף בשדרוג האיכות הכוללת של מנהיגות העם היהודי, בישראל ובתפוצות, כדי להבטיח את האיכויות הדרושות להתמודדות עם אתגרי המאה העשרים-ואחת. לפיכך יש צורך בגיבוש מדיניות לפיתוח מנהיגות לעם היהודי.

מדדים נבחרים של יהודי העולם – 2007

תיירים לישראל	עלייה	ביקור בישראל אי-פעם מתוך (%) אוכל' יהודית)	שיעור נישואי- חוץ בקרב זוגות צעירים (%)	שיעורי למידה בבתי ספר יהודיים יומיים (%)	תל"ג לגולגולת (מתוקן לרמת הקניה של ה-5)	מדד פיתוח אנושי		אוכלוסייה יהודית (הגדרת ליבה)			ארץ
						דירוג עולמי	ערך	תחזית 2020	2007	1970	
2006	2006	חדיש ביותר קיים	חדיש ביותר קיים	חדיש ביותר קיים	2006	2004	2004	תחזית 2020	2007	1970	
1,822,257	19,264				38,454-779	1-177	.965-.331	13,558,000	13,155,000	12,633,000	עולם
-	-	-	5	97	24,382	23	.927	6,228,000	5,393,000	2,582,000	ישראל
545,018	2,385				39,676-31,263	6-8	.960-.948	5,581,000	5,649,000	5,686,000	צפון אמריקה
493,653	2,157	35	54	25 ^ח	39,676	8	.948	5,200,000	5,275,000	5,400,000	ארה"ב
51,365	228	66	35	55	31,263	6	.960	381,000	374,000	286,000	קנדה
69,243	1,355				15,720-1,892	31-154	.879-.482	364,000	393,000	514,000	אמריקה הלטינית
11,803	293	>50	45	50-55	13,298	34	.863	162,000 ^ט	184,000	282,000	ארגנטינה
15,476	232	>50	45	71	8,195	63	.792	90,000 ^ט	96,000	90,000	ברזיל
13,311	72	>70	10	85	9,803	53	.821	42,000	40,000	35,000	מקסיקו
28,653	758	>50	15-95	75	15,720-1,892	31-154	.879-.482	70,000 ^ט	73,000	107,000	ארצות אחרות
874,907	3,686				38,827-7,753	4-92	.966-.757	1,030,000	1,155,000	1,331,000	אירופה פרט לחמ"ע
251,166	2,408	>70	40-45	40	29,300	16	.942	482,000	490,000	530,000	צרפת
161,048	594	78	40-45	60	30,821	18	.940	238,000	295,000	390,000	הממלכה המאוחדת
89,536	110	>50	>60	<20	28,303	21	.932	108,000	120,000	30,000	גרמניה
7,588	63	..	60	<15	16,814	35	.869	34,000	49,000	70,000	הונגריה
293,609	326	>50	33-75	10-25	3,827-14,623	4-42	.956-.856	134,000	149,000	171,000	שאר האיחוד האירופי
71,960	185	..	50-80	5-20	38,454-7,753	1-92	.965-.757	34,000	52,000	140,000	השאר מחוץ לאיחוד
131,343	7,469				14,565-1,202	40-122	.858-.652	173,000	357,000	2,151,000	חמ"ע ^ז
73,416	3,593	..	80	<15	9,902	65	.797	130,000 ^ט	225,000	808,000	רוסיה
30,574	1,777	..	80	<15	6,394	77	.774	25,000 ^ט	77,000	777,000	אוקראינה
16,876	813	..	65-75	<15	14,565-1,729	40-114	.858-.694	15,000 ^ט	37,000	312,000	שאר חמ"ע באירופה
10,477	1,286	..	50-75	<15	7,440-1,202	79-122	.774-.652	3,000	18,000	254,000	שאר חמ"ע באסיה
115,435	490				29,251-679	7-150	.949-.492	21,000	20,000	104,000	אסיה (שאר) ^ז
60,543	3,801				11,652-779	47-177	.842-.331	60,000	77,000	195,000	אפריקה
16,589	114	79	20	85	11,192	121	.663	57,000	72,000	118,000	דרם אפריקה
20,887	72				30,331-2,543	3-139	.957-.523	101,000	111,000	70,000	אוקיאניה
18,165	66	70	22	65	30,331	3	.957	95,000	104,000	65,000	אוסטרליה

ח אומדן מתוקן לפי סקר האוכלוסייה היהודית בארה"ב (2001).
 ט תחזיות אוכלוסייה מתקנות ל-2020.
 י ללא מדינות הבלטיקום, רומניה, בולגריה.
 כ כולל טורקיה, רומניה, בולגריה.
 ל ברית המועצות לשעבר, כולל מדינות הבלטיקום.
 מ ללא ישראל, חמ"ע וטורקיה.

ד מדד משולב של בריאות הציבור, רמת השכלה, ורמת הכנסה ריאלית.
 המקור: (2006) United Nations Development Programme.
 ה המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2007).
 ו כולל ארץ לא ידועה.
 ז לאחר תיקון כלפי מטה עקב סקר האוכלוסייה היהודית בארה"ב (2001).

א מקור: המדור לדמוגרפיה ולסטטיסטיקה של היהודים, המכון ליהדות זמננו ע"ש הרמן, האוניברסיטה העברית בירושלים.
 ב המקור: (2007) DellaPergola, American Jewish Year Book.
 ג המקור: הותאם מ: (2000) DellaPergola, Rebhun, Tolts.
 חלופה ביוניית.

דפוסיים עולמיים

בראשית 2007 מנתה האוכלוסייה היהודית בעולם 13,155,000 נפש – גידול של כ-60,000 לעומת השנה הקודמת – המשקף גידול של 80,000 בישראל וירידה של 20,000 במקומות אחרים. שיעור הגידול הכולל, של 0.5%, נבע מגידול של 1.5% בישראל ומירידה של 0.2% בתפוצות. מגמות אלו המשיכו את הדפוסיים המבוססים של שנים קודמות. גידול קל במספר היהודים בקנדה ובאוסטרליה התקזז מול ההפסדים המשמעותיים יותר במזרח אירופה, במערב אירופה כולה, באמריקה הלטינית ובאפריקה. באשר למערב אירופה, בגרמניה נמשך הגידול, אבל בצרפת ובבריטניה חלה ירידה. האומדנים המדווחים כאן מתייחסים למושג "אוכלוסיית ליבה" (core) יהודית, הכולל בעיקר את היהודים המדווחים על עצמם כיהודים, שאינם מחזיקים בדת מונותאיסטית אחרת, ואנשים חסרי דת שנולדו להורים יהודים. בארצות שונות, כגון במדינות ברית המועצות לשעבר, אומדני האוכלוסייה היהודית משקפים את ההשתייכות האתנית המוצהרת.

תמורות אלה באוכלוסייה משקפות בעיקר את המאזן הדמוגרפי הפנימי השונה של קהילות יהודיות שונות בארצות השונות, אך גם את החשיפה של יהודים כבודדים להזדמנויות ולאילוצים הפוליטיים והחברתיים-כלכליים גם במסגרת של החברה הלאומית במקומותיהם, וגם במסגרת מערכת גלובלית פתוחה. הרמות והשינויים במדד הפיתוח האנושי (HDI) מספקים רקע הולם למגמות הדמוגרפיות הללו. בהתבסס על הנתונים העדכניים ביותר הזמינים (2004), ישראל שמרה על דירוגה במקום ה-23 מתוך 177 בדירוג העולמי של המדינות על פי HDI, אך רשמה את קצב השיפור המהיר ביותר בהשוואה לכל אחת מהמדינות שיש בהן אוכלוסייה יהודית גדולה. ישראל דורגה במקום התשיעי במונחי בריאות, במקום ה-23 במונחי הכנסה לנפש, הנמדדת לפי כוח קניה ריאלי (אבל רק במקום ה-62 במונחי שוויון בחלוקת הכנסות), במקום ה-29 בלימודים, ובמקום ה-34 במונחי שחיתות ציבורית (ירידה של שישה מקומות לעומת הדירוג הקודם).

נתונים אלה אינם משקפים אירועים ומגמות לשנת 2006.

בישראל, הרכב גילאים צעיר יחסית והעדפה נמשכת למשפחות גרעיניות עם ילדים הם האחראים לגידול טבעי שנתי של יותר מ-70,000 נפש. המספר הגבוה ביותר של לידות יהודים שנרשם אי פעם בישראל (104,000 לידות בשנת 2006) חיזק את הטענה שישראל הפכה לקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם, המונה 5,393,000 יהודים ועוד 308,000 בני משפחה לא-יהודים בתוך בתי-אב יהודיים.

בארצות הברית ניטש ויכוח סוער על גודל הקהילה היהודית, שניזון מכמה מקורות נתונים חדשים, אך בעיקר מניתוח משני של נתונים ישנים. הערכתנו – 5,275,000 נפש, מייצגת את טווח האמצע בין שני סקרים ארציים גדולים, שנערכו בשנת 2001. סקר האוכלוסייה היהודית הארצי (National Jewish Population Survey – NJPS) – הניב אומדן של 5,200,000 לגודל האוכלוסייה היהודית, ואילו סקר הזהות היהודית באמריקה (American Jewish Identity Survey – AJIS) הניב

אומדן של 5,350,000 יהודים. מספרים אלה מעידים על צמצום משמעותי של האוכלוסייה היהודית בהשוואה לראשית שנות ה-90, והם מתיישרים היטב עם אינדיקטורים ידועים של נישואין בגיל מאוחר, פוריות נמוכה, נישואין חוץ רבים, הזדקנות, והיחלשות מגמת ההגירה הבינלאומית. השינויים בהזדהות כיהודים ממלאים, כמובן, תפקיד חשוב מאוד בקביעת אומדני האוכלוסייה. בארצות

הברית ניתן לזהות היחלשות בביטויי הזדהות יהודית במונח האתני והקהילתי, בצד עמידות המרכיבים הדתיים של ההזדהות כיהודים. בקרב אנשים בשנות העשרים עד החמישים לחייהם בולטת מגמה של מעבר בתפיסות היהדות, מדתו האישית של הפרט אל צורות הזדהות חילוניות, תרבותיות או לא ברורות. מצד שני, פלח האוכלוסייה היהודית הצעירה יותר מכיל נתח גדל במהירות של ילדים אורתודוקסיים וילדים שקיבלו חינוך יהודי.

ישראל הפכה לקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם, הסונה 5,393,000 יהודים

במקום להתמודד עם המציאויות הרות המשמעות הללו בפרספקטיבה של העשורים האחרונים, התמקד הדיון באומדנים השונים לגודל האוכלוסיה היהודית בארה"ב באיכות המקורות לנתונים, שאף אחד מהם אינו ראוי להיחשב כעדיף באופן נחרץ על האחרים. סקרים ארציים גדולים עם שיעורי תגובה נמוכים יחסית מוצבים מול הקבצות של סקרים נפרדים – מקומיים או ארציים – ששיעור התגובה להם היה גבוה יותר, אך הם פרוסים על פני שנים רבות, נאספו בשיטות שונות ולא תמיד אקראיות, על-ידי חוקרים שונים, ומבוססים על הגדרות שונות לשאלה מיהו יהודי, כך שלא ניתן להשוות ביניהם מבחינת התכנים הנושאים, ובכל אחד מהם בנפרד, כשהוא מבודד ממקורות דומים נוספים, אין די כדי לצייר את דיוקן יהדות אמריקה בכללותה.

אומדנים אחרים לגודל האוכלוסיה היהודית, הגבוהים במיליון או בשני מיליון נפש מן ההערכות שפורסמו, משקפים בעיקרם הגדרה רחבה יותר מזו של מושג אוכלוסיית הליבה ששימש לאומדנים שלנו.

ההגירה הבינלאומית בין ישראל לבין שאר יהדות העולם מילאה רק תפקיד שולי בהתפלגות האוכלוסיה היהודית העולמית.

19,000 עולים חדשים הגיעו לישראל – ירידה של 9% לעומת 2005. מתוכם, יותר מ-7,000

הגיעו ממדינות ברית המועצות לשעבר (-20%), יותר מ-4,000 מאפריקה ומאסיה (+6%), 1,400 מאמריקה הלטינית (-15%), 2,400 מצפון אמריקה (+4%), ו-3,700 מאירופה (+1%). מקרב הארצות האחרונות, חל גידול של יותר מ-50% (עד כ-600 נפש) בהגירה מבריטניה – המדינה שבה נרשם הגידול הגבוה ביותר בתקריות אנטישמיות. לעומת זאת קטנה העלייה מצרפת ב-5%. ההגירה לישראל מכילה נתח גדל והולך של לא-יהודים. ההגירה לישראל מתקזזת ברובה על-ידי הגירה מישראל, המקרבת את מאזן ההגירה הבינלאומית לאפס.

התיירות בישראל, שמנתה 1,822,000 נפש בשנת 2006, ירדה גם היא, ב-4%. הגידול בתיירות מצפון אמריקה (+7%) מברית המועצות לשעבר (+12%), ומאפריקה (+32%), התקזז מול הירידה בתיירות מאמריקה הלטינית (-27%), ומאירופה (-9%), שכללה ירידה של 19% בתיירות מצרפת, ועלייה של 3% בתיירות מבריטניה. גם שינויים אלה מספקים רמזים עקיפים ללחצים שחשים יהודים בארצות שונות, אם כי הם נוטים גם להיות רגישים לנסיבות כלכליות בארצות מוצאם ולמצב הביטחוני בישראל.

האומדנים הקיימים, אף שהם רחוקים מלהיות ממצים, מעידים בבירור על מיתאם שלילי בין ההיקף והנגישות של חינוך יהודי ליום לימודים שלם לבין שכיחות נישואי התערובת.

**ב-2006 הגיעו
לישראל 19,000
עולים חדשים
– ירידה של 9%
לעומת 2005**

חלק וו

אתגרים משמעותיים חדשים ונוכחיים

תגובת הקהילה היהודית באמריקה למלחמת ישראל – חיזבאללה בשנת 2006

מספקת על מנת לחולל שוב ויכוח סוער. המרכז בקרב יהדות אמריקה, הנוטה ממילא לתמוך בכל ממשלה ישראלית מכהנת, סיפק לתוכנית תמיכה נרחבת, אך ללא התלהבות. רוב מחנה השמאל, אף שהעדיף משא ומתן על פני מהלכים חד-צדדיים, לא היה מוכן להתנגד לממשלה ישראלית שרוצה לצמצם את היקף הכיבוש. אם היתה סוגיה שמשכה תשומת לב רבה ועוררה רגשות עזים בקרב הקהילה היהודית באמריקה לפני המלחמה, בנושא הקשור לישראל, היה זה פרסום ההתקפה על "השדולה הישראלית", פרי עטם של שני מדעני מדינה מובילים, סטפן מ. וולט וג'ון מירשהיימר. מעבר לנושא המטריד כשלעצמו, התמקדה הקהילה כמעט פה אחד באופיו הארסי של הפרסום, באי-דיוקים הרבים, בהגדרה העמומה של "השדולה" – לפחות בהתחלת הוויכוח, ובתשומת הלב התקשורתית שהופנתה כלפי המאמר המקורי. גם אנשי שמאל, שהיו להם ספקות לגבי פעילות איפא"ק בשנים האחרונות, התקשו לסנגר על מחקר (ועל המאמרים והמצגות הרבים שבאו בעקבותיו) כה מוטה ונעדר אובייקטיביות בעליל. לפני שהחלו פעולות האיבה בצפון, היו בקהילה ויכוחים על מידת התמיכה במדיניות ישראל, ועל עניינים ספציפיים, בעיקר כאלה הקשורים בפלסטינים. אכן, בין הפעילים האידיאולוגיים משני צדי הקשת הפוליטית רבצה תהום עמוקה, אבל פרשת וולט-מירשהיימר הוכיחה בבירור כי כשמתגרים בה, הקהילה היהודית באמריקה מסוגלת להציג חזית פעולה אחידה ומתואמת.

מכל מקום, פרט להתקפות המאוחדות על וולט-

מלחמת ישראל – חיזבאללה בקיץ 2006 הייתה בהלם את הקהילה היהודית באמריקה, כפי שזיעזעה כל אדם בעל עניין במזרח התיכון. באופן טיפוסי, הקהילה היהודית באמריקה מתרכזת בישראל בתקופות של משבר חמור, ומשברי הקיץ מול חמאס וחיזבאללה גם יחד לא התרחשו בתקופה של התמקדות קודמת של הקהילה בישראל, שכן תשומת הלב של יהדות אמריקה שככה מאז ראשית האינתיפאדה השנייה, שהיתה הפעם האחרונה שבה נהרגו ישראלים במספרים גדולים.

באמצע 2006 עסקו יהודי אמריקה בהסתגלות לאובדנו של אריאל שרון, בניצחון החמאס, בעליית מפלגת קדימה, בראש הממשלה החדש אולמרט, ובדיונים בתוכנית 'ההתכנסות' שלו, שהתבססה על נסיגות חד-צדדיות מרוב שטחי הגדה המערבית. אחרי שנים של סעעים עמוקים בקהילה, אשר בשנות ה-80' וה-90' נטו לחקות את הפיצול בין הליכוד לבין העבודה בישראל, היהדות המאורגנת בארה"ב בדיוק החלה להתאושש מן המאבק המר על ההתנתקות מעזה. רוב יהודי אמריקה תמכו בפעולות ממשלת שרון, אבל בפי הימין – החילוני והדתי גם יחד – עדיין נותר הטעם המר של הנסיגה, שעוררה ויכוח סוער ושמימושה המשיך לכרסם בלבבות, שכן תומכי ישראל מן הימין האמינו שההתנתקות רק עזרה לחמאס לנצח בבחירות לרשות הפלסטינית בינואר 2006. הימין המשיך להזהיר מפני תוצאות קשות.

באותם ימים התמקד עיקר המחלוקת בהתנגדות למדיניות ישראל בתוכנית ההתכנסות, אבל בשבועות הראשונים לממשלת אולמרט לא היתה פעילות

- [הרפורמים,](#)
- [הקונסרבטיבים](#)
- [ואפילו](#)
- [האורתודוכסים](#)
- [הצטרפו אל מסע](#)
- [החירום של איחוד](#)
- [הקהילות \(UJC\)](#)

מירשהיימר, שהיו פעילות צדדית לקהילה הרשמית ולמי שמעורבים עמוקות בענייני ישראל והזירה הפוליטית, המלחמה פרצה בתקופה שקטה מבחינת ההקשר של תמיכה בסיסית במדיניות השוטפת של ישראל, ועל רקע בלבול מסויים לגבי טבעה של מדיניות זו. יציבות זו, או אפילו נמנום, התחלפו באחת ברגע שפרצו האירועים המהירים שהובילו למלחמה. ככל שישראל התקדמה למלחמה, החלה הקהילה היהודית באמריקה לגייס את המשאבים שברשותה. כפי שתאר זאת ה"ניו יורק טיימס", "ברגע שישראל שוב נתונה במלחמה, קבוצות יהודים אמריקנים נכנסו מיד לפעולה, שלחו שתדלנים לווינגטון, משלחות הזדהות לירושלים, ומיליוני דולרים לאמבולנסים וסיוע טראומה, בדיוק כפי שעשו מאז ומעולם".

בראיית הרוב המכריע של יהודי ארה"ב, ישראל שוב כיכבה בכותרות הראשיות ושוב היתה נתונה בסכנה. אין זה מפתיע שסביב פעולות ישראל במלחמה התגבש במהירות קונסנזוס איתן. מנהיגי יהדות אמריקה לא רק חתרו להבטיח שארצות הברית תתמוך בישראל, אלא גם רצו להפגין תמיכה בישראל בשעה שהיא נתונה בבידוד בינלאומי ובסכנה מבית. סייעה לכך העובדה שהעומות הזה נתפס כמלחמה צודקת הן בקרב יהודים אמריקניים (ולמעשה רוב האמריקנים) ובישראל, שם אפילו מבקרים מסורתיים ידועים של מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים, כגון עמוס עוז, דוד גרוסמן וא.ב. יהושע, התבטאו בזכותה. בהתנגשות זו לא הורגשה העמימות המוסרית של כיבוש הפלסטינים – לפחות לא לפני שהתבררה במלואה המחלוקת על הפצצת לבנון. דאגה עמוקה זו לישראל ניתן לייחס לא רק לקשרים דתיים, אידיאולוגיים ופוליטיים; היא קיימת גם בגלל קשרים אישיים, שכן האמריקנים "דואגים לגורל חברים וקרובי משפחה תחת הפגזות או שנאלצו לברוח מבתיהם". יהודי ארה"ב, החיים הרחק מאלימות האזור, חשו איפוא רגש חובה להתגייס ולעשות כל מה שביכולתם כדי להושיט לישראלים את התמיכה ברגע

שהיו זקוקים לה ביותר. משברים עוזרים לגיוס הציבור היהודי באמריקה, משום שבניגוד לכשלונות ולהצלחות הדיפלומטיה, המתרחשים מאחורי דלתים סגורות ולאורך תקופות ממושכות, התפתחויות דרמטיות כמו טילי קטיושה הנופלים על צפון ישראל מושכות את תשומת הלב המיידית של כל אחד. בעיות ואיומים מסוג זה מהווים הזדמנות לאיסוף ומשלוח מצרכים, שירותים וכספים לסיוע לקורבנות בישראל. ואם לא די בכך, הסיקור בכלי התקשורת הביא את המלחמה לאמריקה בהקשר שלדעת יהודים רבים היה אוהד מדי לסבל הלבנוני, ולא הקדיש די תשומת לב לישראלים שנהרגו כתוצאה מפעולה בשטח שישראל נסוגה ממנו מרצונה בשנת 2000.

ביטוי לתמיכה הנמרצת בישראל של הקהילה היהודית בארה"ב בתקופה זו היו הכספים שגויסו אחרי פרוץ האלימות. עד אמצע אוגוסט קיבל הוועד היהודי-אמריקני תרומות בסך יותר ממיליון וחצי דולר, ואגודת הידידים האמריקנים של צה"ל אספה יותר מ-4.5 מיליון דולר. המאמץ המאורגן של מסע החירום למען ישראל (Israel Emergency Campaign) של איחוד הקהילות היהודיות (UJC) אסף תרומת בסך 310.8 מיליון דולר. דחיפה דומה לתמיכה בישראל נראתה גם בעקבות פרוץ האינתיפאדה השנייה. איחוד הקהילות אסף אז כמעט 360 מיליון דולר לתמיכה בישראל, אך האיסוף השתרע על פני תקופה ממושכת יותר.

כשישראל ניצבת בפני משבר, הקהילה היהודית באמריקה מתעוררת לפעולה ותורמת יותר משאבים לישראל. אבל מה שראוי עוד יותר לציון בהקשר זה, הוא שאל מסע החירום של איחוד הקהילות הצטרפו כל שלושת הזרמים הגדולים ביהדות אמריקה: הרפורמים, הקונסרבטיבים, ואפילו, במפתיע לא ניסיון העבר, האורתודוכסים. בשנים האחרונות לא הצליחה הקהילה היהודית בארה"ב לפעול מתוך אחדות בשום נושא, במיוחד על רקע התהום המעמיקה בין הזרמים – בעיקר בין האורתודוכסים מצד אחד לבין הקונסרבטיבים והרפורמים מצד שני. הזרמים נחלקו ביניהם בשאלת ישראל הן במונחים אידיאולוגיים (כשרובם המכריע של האורתודוכסים נוטים לימין,

ורוב הרפורמים – ובעיקר מנהיגיהם – נוטים שמאלה). העמדות הרשמיות השונות כלפי התנועות המקבילות בישראל הוסיפו למתח בין התנועות בביתן. אבל במקרה זה, כל שלושת הזרמים החליטו להעניק את חסותם למאמץ או אפילו לגייס כספים למענו. כפי שנאמר מטעם איחוד הקהילות: "מערכת הפדרציות ותנועות בתי הכנסת מייצגות ביחד את הציבור היהודי המאורגן הגדול ביותר ביבשת אמריקה. הן פורצות דרך חדשה בנחישותן להרחיב את בסיס התמיכה הכולל בישראל, על-ידי יצירת חזית מאוחדת באמצעות מסע החירום". הקונסרבטיבים יזמו פנייה לאיחוד הקהילות כדי לשתף פעולה; האורתודוכסים, לאחר שהיססו בהתחלה, הסכימו למסע משותף עם איחוד הקהילות, וכמו הקונסרבטיבים, קיבלו תמיכה לפעולתם בישראל; הרפורמים, לדברי הרב אריק יופה, נשיא איחוד היהדות הרפורמית, תמכו בהתלהבות במסע של איחוד הקהילות, אך לא התבקשו לצרף את המסע שניהלו בנפרד אל המסע המשותף.

אם לא די בכך שיהודי אמריקה כינסו עצרות המונים בערים המרכזיות בארה"ב, העבירו את תמיכתם בישראל אל נציגיהם בקונגרס ואל ממשל בוש, באו לבתי הכנסת במספרים גדולים מהרגיל (במיוחד בקיץ), ומתחו ביקורת על התקשורת השלילית, הרי הם גם סיפקו חזית אחידה ותרומות גדולות, כתזכורת לחשיבות העצומה של ביטחון ישראל, להם וגם לארה"ב. המחוייבות היתה כה חזקה, עד שכאשר איפא"ק, החסין בדרך כלל מפני ביקורת של יהודים, החל במהלך המלחמה במסע גיוס כספים למטרותיו, הוא ספג מטחי ביקורת על בקשת כספים לעצמו בשעה שכל האחרים מחפשים כספים לשיקום הנפשי והפיסי של הצפון בישראל.

אף שניתן היה לזהות מחלוקות בקרב הקהילה בהמשך המלחמה, ובוודאי אחריה, מלחמת ישראל – חיזבאללה בקיץ 2006 הוכיחה באיזו מידה השכילו השמאל הפרו-ישראלי והימין הפרו-ישראלי כאחד להניח בצד את חילוקי הדעות ביניהם לטובת הבטחת תמיכה מרבית בישראל. העיתון "לוס אנג'לס טיימס" הכיר בכך, בציניו כי במשבר האחרון הופגנה "התמיכה

הקהילתית הרחבה והמאוחדת ביותר בישראל שנראתה זה שנים". ג'ון פישל, נשיא הפדרציה היהודית של לוס אנג'לס רבתי, קבע ביולי 2006, "ברור שישראל נתונה במצוקה עצומה, ומצבה הביא להתגייסות של תמיכה מכל רחבי הקהילה, החוצה גבולות גיאוגרפיים ואידיאולוגיים".

וכך, למרות שבאופן מסורתי צידד השמאל היהודי-אמריקני במשא ומתן ובהסדר שלום מוסכם של הסכסוך הערבי-ישראלי, קבוצות שייצגו דעות ממחנה השמאל היהודי-אמריקני ניצבו איתן מאחורי ישראל. כפי שציין הפרשן היהודי-אמריקני הידוע ג'יימס ד. בסר, "יונים" מתונים רבים מאמינים שהמתקפה הישראלית, ובעיקר ההתקפות הנרחבות בלבנון, מוצדקות מבחינה מוסרית". הסולידריות בקרב הקהילה היהודית באה לידי ביטוי מובהק בסירובו של נשיא איחוד הרפורמים להעניק את חסותו לעצומת סטודנטים שקראה לארגונו למתוח ביקורת על פעולות ישראל משום שהן פוגעות באזרחים פלסטיניים ולבנוניים.

בדומה לכך, מימין שלטה ברמה הגישה של "אמרנו לכם", והתחושה שהתנגדותם לנסיגות החד-צדדיות מלבנון ב-2000 ומעזה ב-2005 הוכחה כמוצדקת. למרות זאת מיהרו תומכי ישראל מן הימין להתגייס לעזרת ישראל בשעתה הקשה ולקחו חלק בגיוס כספים, בעצרות המונים, ובמאמצים לשכנע את ממשל בוש להמשיך ולהעניק לישראל תמיכה חזקה, ובעיקר את הזמן הדרוש להשלמת הפעולה נגד חיזבאללה.

אבל ככל שהמלחמה נמשכה ללא הכרעה, שבו ועלו השסעים בין השמאל והימין, אם כי לפחות בהתחלה באופן מאופק יותר מאשר לפני המלחמה. חלק מהימין האמין שישראל המתינה זמן רב מדי לפני היציאה למתקפה קרקעית, ומשיצאה, עשתה זאת בזהירות מוגזמת.

בעל הטור הניאו-קונסרבטיבי הידוע צ'רלס קראוטהמר ביקר את "המנהיגות המקרטעת וההססנית" של אולמרט בטורו מיום 4 באוגוסט. "הוא סמך בטיפשותו על כוח אווירי בלבד, ומנע ממצביאיו

**ככל שהמלחמה
נמשכה ללא
הכרעה, שבו
ועלו השסעים בין
השמאל והימין**

את המתקפה הקרקעית שרצו בה, רק כדי לחזור בו מאוחר יותר. "אריאל כהן מ"הריטג", מכון חשיבה שמרני ידוע בושינגטון, התלונן כי "לצוות אולמרט-פרץ-חלוץ חסרה אסטרטגיה ברורה ותוכנית טקטית איך להביס את חיזבאללה". אחרי ששבו ממסע סולידריות בישראל, התחננו מנהיגי מועצת הרבנים (האורתודוכסית) של אמריקה בפני ראשי הצבא הישראלי לבחון מחדש את המדיניות שהתאמצה לחוס על חייהם של אזרחים חפים מפשע, לנוכח הטקטיקה של חיזבאללה להסתיר את לוחמיו ומערכות הנשק שלו אצל אזרחים לבנוניים. תורמים אחדים התלוננו שכספי מסע החירום למען ישראל של איחוד הקהילות שימשו לסיוע לא רק לקורבנות היהודים-ישראלים של קטיושות החיזבאללה אלא גם לקורבנות הערבים-ישראלים.

אבל המתנגדים צצו מהר מאוד גם בקצה השמאלי, והתחזקו עקב מספרם הגדל של הנפגעים הלבנוניים, ככל שהמלחמה נמשכה מעבר לצפוי ואחרי שישראל פתחה לבסוף במתקפה קרקעית בדרום לבנון. בחוגי השמאל החלה להישמע הטענה שתגובת ישראל לא היתה פרופורציונלית לחטיפות שהובילו למלחמה. אף שהיו במיעוט, נשמעו קולות מתנגדים. לדוגמה, הקבוצה 'ברית צדק ושלום', שמרכזה בשיקגו, עברה בשלבים המאוחרים של המלחמה מן הקריאה לדיפלומטיה אמריקנית פעילה, ללחץ להשגת הפסקת אש מיידית, שבאותו זמן עמדה בסתירה לעמדת ארה"ב ולעמדת ממשלת ישראל גם יחד. למרות שהכירו בכך שישראל היתה הקורבן במשבר הנוכחי, נציג מקבוצת 'אמריקנים למען שלום עכשיו' הצהיר, "יש לנו ספקות עמוקים לגבי היעילות של מה שישראל עושה", עקב החשש שהמתקפה הצבאית תחזק בסופו של דבר את חמאס וחיזבאללה.

במאמר בכתב העת "פורוורד", תחת הכותרת "האם לא היתה באמת שום דרך אחרת?" ביטא ההוגה היהודי הידוע ליאונרד פיין את ה"סלידה" שחש תוך כדי תמיכתו בישראל. הוא היה מודאג מ"יותר מדי טעויות", "יותר מדי ילדים מתים" בלבנון, ו"קהות חסרת רגישות" בבחירת המטרות. "בסופו של דבר, האם לא עשתה

ישראל, בגלל חישוביה השגויים, אותה טעות מסוכנת שארצות הברית עשתה, ועושה, בעיראק – ציפיה לנצחון מהיר, ובמקומו בא ניפוץ המיתוס של היותה בלת-מנוצחת?" במאמר ב"שיקגו סאן טיימס" התבטא מאתיו איגלסיאס מ"אמריקן פרוספקט" אף ביתר חריפות. "המאמצים לחסל בכוח את משגרי הרקטות של חיזבאללה הפכו את אזרחי ישראל להרבה פחות בטוחים". הוא המשיך וטען כי ישראל שגתה בהחלטתה "להסלים" את העימות בצפון, וכי הדרך למנוע התקפות כאלו היא לפתור את הבעיה הפלסטינית. "אילו נפתר הסכסוך עם הפלסטינים, אתגרים אחרים כמו חיזבאללה היו מתפוגגים מאליהם. הרעיון של שיגור טילים לערי ישראל היה הופך לאבסורד".

בזמן שהכספים לטובת ישראל נאספו באמצעות איחוד הקהילות היהודיות בארה"ב, הקולות בקהילה היהודית שקראו לגיוס כספים גם למען לבנון היו בגדר חריג. אחרי המלחמה התחילו חלקים בקהילה היהודית, הן משמאל והן מימין, להסתגל לסביבה הפוליטית החדשה. מצד אחד, השמאל נאלץ להתמודד עם המציאות הקשה, שנסיגות חד-צדדיות ועמדה גמישה יותר מצד הממשלה הישראלית החדשה לא מנעו מלחמה. אך בכך לא היתה תשובה לבעיות שהשמאל שאף לפתור בקריאתו לפתרונות דיפלומטיים במקום שימוש בכוח, כך שהשמאל הפרו-ישראלי מצא עצמו "מחפש בקדחתנות גישה חדשה, כעת כשכמה מהנחות היסוד שלו נקברו תחת עיי החרבות של דרום לבנון ועזה..." התשובה התבהרה אחרי המלחמה, כשצוותי חשיבה ופרשנים מן השמאל המשיכו לטעון שישראל חייבת להמשיך לשאוף לשלום עם שכניה ולמצוא דרכים לצאת מן הגדה המערבית. בחודשים הבאים זיהו קבוצות אלו את ההזדמנות המתאימה, עם סיום המלחמה, ובמיוחד עם פרסום דו"ח צוות המחקר לעיראק בראשות שר החוץ לשעבר, ג'יימס בייקר, וחבר הקונגרס לשעבר, לי המילטון, שקרא לאמץ ערוצי תקשורת פתוחים עם סוריה ועם איראן, ולנהל שיחות אינטנסיביות יותר עם אבו מאזן. מעטים מאוד קראו להוסיף למערך זה גם את חמאס.

בשעה שהשמאל ניסה לעודד את ארה"ב לשים

קץ לאלומות בימים האחרונים של המלחמה, טען הימין הפרו-ישראלי מצידו כי הנסיגות החד-צדדיות מדרום לבנון במאי 2000 ומעזה בספטמבר 2005 פירושו כי ישראל עשתה ויתורים משמעותיים מבלי לקבל בתמורה שום ערובות ביטחוניות או הבטחות כלשהן, ולכן נפגעה. מנכ"ל הוועד היהודי האמריקני, דייוויד האריס, הכיר בטיעון זה כאשר קבע כי "הרעיון שאפשר לעזוב את השטחים הללו ולהיות בטוחים מאחורי מחסום ביטחוני" שוב אינו מתקבל על הדעת. בתיאור המאמצים שנעשו שנה קודם לכן על-ידי ארגון ציוני אמריקה כדי למנוע את ההתנתקות, דיווח מאמר ב"שיקגו ג'ואיש סטאר" כי "אזהרותיהם הוכחו כמדוייקות, אבל היכולת שלהם להגיד 'אמרנו לכם' היתה מוגבלת במשבר הנוכחי... ", משום שהמסר שלהם היה כה ברור והבעיה המיידית של הבטחת תמיכה מתמשכת של ארה"ב בישראל האפילה עליו. במקור תכנן ארגון ציוני אמריקה לנקוט אחרי המלחמה צעדים שיניאו את ישראל מלפתוח במו"מ עם סוריה, משום שהבין כי שוב אין צורך להתנגד לתוכניתו של ראש הממשלה אולמרט לסגת מחלקים של הגדה המערבית, שכן התמיכה ליוזמה זו אבדה.

הבעיה שגם השמאל וגם הימין נאלצו להתמודד אתה אחרי המלחמה היתה שעמדותיהם ספגו פגיעה ישירה. הימין ניצב מול הבעיה שאינו מציע דבר פרט לסכסוך אינסופי, פתרון לא מלהיב הן בעיני יהודי אמריקה והן בעיני ישראלים. כפי שציין ג'יימס בסר, "העיונות חשף את מחירה הגואה של המלחמה, ככל שאיבי ישראל הפכו מתוחכמים וחמושים יותר; קשה יותר להיות ניצי כשהמחיר כה יקר". פעיל יהודי אחד שהתפכח מתמיכתו בתהליך השלום, עדיין התלונן על הימין: "אין להם שום דבר חיובי להציע. מבחינת היהודים כאן, הרעיונות שלהם נראים ככיבוש אינסופי, מלחמה שאין לה קץ". בד בבד היה על השמאל להימנע מלהצטייר כנאיבי ולא מציאותי בהמלצות שהמשיך לקדם ביתר שאת להאצת התהליך הדיפלומטי. כך נותרה מרבית הקהילה היהודית בארה"ב צפה בתווך, ללא הנחיה או כיוון, שכן בשנים האחרונות המרכז נגרר אחרי השמאל או הימין או צירוף כלשהו שלהם,

בהתאם לאירועים שהתרחשו במזרח התיכון ועמדות הממשל האמריקני והישראלי. לפני שנעבור לסקירת תפקיד המרכז, נציג נתוני סקרים המאששים את קיומו של השסע בקרב הקהילה היהודית בארה"ב.

בסקר השנתי של דעת הקהל היהודית לשנת 2006 (Annual Survey of American Jewish Opinion 2006),

נשאלו המשתתפים: "האם אתה מסכים או לא מסכים לדרך שבה טיפלה ממשלת ישראל בסכסוך בין ישראל לבין חיזבאללה בלבנון?" אף ש-35% ציינו ש"אינם מסכימים" לפעולות ישראל, רוב של 55% ציינו כי הם "מסכימים" לצעדים שננקטו (10% אמרו ש"אינם בטוחים"). אף שמדובר בשיעור גבוה בהחלט של תומכים בפעולות ישראל, הוא אינו משקף את הרוב המכריע שהיה בוודאי קיים בתחילת העימות. כמו כן נראה

כי דעות האוכלוסיה היהודית בארה"ב לא היו שונות מדעות האוכלוסיה הכללית בארה"ב. סקר של מכון גאלופ שנערך בתאריכים 21-23 ביולי 2006 מעיד כי 50% מכלל האמריקנים ציינו שהם "מסכימים בהחלט" או "מסכימים" עם פעולות ישראל, בעוד ש-38% ציינו שהם "בהחלט לא מסכימים" או "לא מסכימים". מספרים אלה דומים מאוד לשיעורי הסכמה של 55% ואי הסכמה של 35%, שראינו בסקר דעת הקהל של הקהילה היהודית בארה"ב.

מאחר שסקר דעת הקהל של הקהילה היהודית בארה"ב נערך בין 25 בספטמבר ל-16 באוקטובר, יש מקום להניח כי מנטליות "מצב המשבר" שאפיינה את הקהילה היהודית בארה"ב בשעה שנחטפו החיילים דעכה בהדרגה, ובסופו של דבר חזרה לסטטוס קוו של המתרס בין שמאל וימין, כפי שהתקיים לפני כן ואשר משקף גם את דעת הקהל הכללית בארה"ב ביחס לסכסוך.

עם זאת, המלחמה חוללה שינויים סמויים בחשיבה היהודית בארה"ב, שלא מצאו ביטוי מלא בסקרים. מצד אחד, רוב יהודי אמריקה נוטים למרכז, מעין רוב שקט המתייצב מאחורי הגופים המוסדיים ומחפש הדרכה

"העימות חשף את מחירה הגואה של המלחמה, ככל שאיבי ישראל הפכו מתוחכמים וחמושים יותר"

**בקיץ 2006 חשו
יהודי ארה"ב הכרח
להתגייס לטובת
ישראל משום
שהמלחמה חידשה
את הפחד הנושן,
שעצם קיומה של
ישראל נתון בסכנה**

וכיוון. כפי שבסר מתאר, היהודים האמריקנים "תומכים בישראל ובזכותה להגן על עצמה, אין להם אמון ברשות הפלסטינית, הם מכירים בחמאס ובחיזבאללה כארגוני טרור הרוצים רק בהשמדת ישראל, אך יחד עם זאת הם מאמינים כי ישראל חייבת למצוא דרך לשאת ולתת על סיום הסכסוך הנמשך זה עשרות שנים עם הפלסטינים". הערכה מקובלת זו מותירה מקום להשפעה גם על השמאל וגם על הימין, ומעניקה הזדמנויות מיוחדות לקבוצות מרכז כמו הפורום למדיניות ישראל (Israel Policy Forum). עם זאת עולה ממנה כי כפי שראינו, גם השמאל וגם הימין יצאו מוחלשים מן המלחמה – עם תום המלחמה, גם התשובה של עימות אינסופי וגם הפתרון של ניהול משא ומתן עם יריבים שאין לתת בהם אמון לא הציעו שום נחמה.

התוצאה היתה יסוד חדש וסמוי בחשיבה היהודית באמריקה, מעין נימה אפוקליפטית אותה היטיבה לבטא אשה מבוסטון שאמרה לעיתון "בוסטון גלוב": "אני פשוט חולה מזה, באמת. הם מטפלים בזה הכי טוב שהם יכולים. אנחנו חייבים לצאת מנצחים. אם לא, זה הסוף של ישראל". בקיץ 2006 חשו יהודי ארה"ב הכרח להתגייס לטובת ישראל משום שהמלחמה חידשה את הפחד הנושן, שעצם קיומה של ישראל נתון בסכנה. פרט לשעות הראשונות של מלחמת המפרץ הראשונה, כשמטחי טילים נורו על ישראל, הם לא חוו פאניקה כזו יותר משלושים שנה, מאז מלחמת יום כיפור ב-1973. הישראלים לא היו שותפים לחרדה עזה כזו.

בהתייחס לתרומות שאספה הקהילה היהודית בארה"ב, ציין רבי מרווין הייר ממרכז שמעון ויזנטל: "אם הם [היהודים] מתחילים להגדיל באופן דרמטי את תרומותיהם, זה ברוב המקרים סימן שהדאגות שלהם גברו מאוד". מאחר שההתקפות על ישראל התרחשו בשתי חזיתות, הקהילה היהודית באמריקה בילבלה בין הסוגיות של עזה ושל לבנון, וזיהתה בהן מלחמה כוללת על ישראל, מה שחיזק את התפיסה שישראל נתונה

במצור. אף שאימים קיומיים נחזים נשמעו משכנותיה של ישראל מאז ומתמיד, הסכנה שמולה ניצבה עתה ישראל לא באה מכיוון חיזבאללה בלבד, אלא גם מכיוון איראן, פטרונית חיזבאללה וחמאס גם יחד, מדינה המפתחת נשק גרעיני, אשר זמן קצר לפני המלחמה איימה על ישראל בהשמדה והתבלטה כמכחישת השואה התוקפנית ביותר בעולם. חרף הגינויים שספג חיזבאללה מסעודיה, ירדן ומצרים, המנטליות של "אנחנו והם" עדיין רווחת ביותר בתודעת הקהילה היהודית באמריקה. על רקע הביקורות הבינלאומיות הרבות על ישראל ועל תגובתה הצבאית, גם מצד ארגוני זכויות אדם, נתפסה ארצות הברית כבעלת בריתה היחידה של ישראל, שרק עליה תוכל להישען במה שהצטייר בעיני יהודים רבים בארה"ב כעולם עוין ובלתי-אוהד. ואכן, בסקר השנתי של הוועד היהודי-אמריקני נמצא כי 56% מיהודי ארה"ב סבורים שישראל והערבים לעולם לא יוכלו ליישב את המחלוקות ביניהם ולחיות בשלום, בעוד שרק 38% האמינו שיוכלו להצליח בכך. לאור השקפת עולם זו, אין זה מפתיע שמייד אחרי המלחמה נשמעו בחוגים היהודיים באמריקה דיבורים רבים על שואה שנייה ביוזמת איראן, ועלתה דאגה עמוקה ביחס ליכולתה של ישראל לשרוד במה שנתפס כאזור עוין ההולך ומקצין.

עם זאת, תוצאת ההתמקדות החדשה בסכנות האורבות לישראל פועלת בשני כיוונים. מצד אחד, תמיכתו האיתנה של הנשיא בוש בישראל במהלך המלחמה פירושה חידוש הגיבוי מצד התומכים הבולטים של ישראל, בעיקר באגף הימין ובקרב הרפובליקנים, כפי שהשתקף בקבלת הפנים החמה בה זכו נציגי ממשל בוש, ובמיוחד סגן הנשיא צ'יני, בכנס המדיניות השנתי של איפא"ק שנערך במאוס 2007. ובעקבות המלחמה, הימין היהודי נותר ממוקד בסכנה האיראנית החדשה, וקורא בפומבי לנקוט סנקציות חריפות יותר, בעוד בחוגים סגורים הוא ממליץ לשקול שימוש בכוח בנסיבות קיצוניות.

מצד שני, הסקרים שבו והוכיחו כי יהודי ארה"ב מתנגדים בחריפות למלחמה בעיראק ולשימוש כלשהו בכוח כלפי איראן. בין אם הבעיה היא בעיראק,

באיראן, בסוריה או בפלסטין, יהודי אמריקה ברובם המכריע מצדדים במשא ומתן. בדומה לדחייה הכללית של מדיניותו בציבור האמריקני, גם הקהילה היהודית אינה תומכת במדיניות הנשיא בוש במזרח התיכון, והיא הרבה יותר אוהדת כלפי בית הנבחרים הדמוקרטי שנבחר לאחרונה. בחוגים רבים אף מפקפקים בתמיכת הנשיא בוש בישראל ורואים אותה כרטוריקה תקיפה, אך כושלת והרסנית במישור המעשי.

לסיכום, עמדות אלו פירושו כי המלחמה בלבנון בקיץ 2006 הגבירה את הדאגה ואת המודעות שיהודי אמריקה חשים כלפי הסכנות האורבות לישראל, ובמקביל חיזקה את הספקנות לגבי הישענותה של ישראל על כוח צבאי. רוב יהודי אמריקה מצפים מממשלת ישראל לנקוט מדיניות בת-קיימא שבה יוכלו לתמוך. הם בעת ובעונה אחת גם מודאגים יותר לגבי עתיד ישראל וגם נלהבים יותר לקיום משא ומתן, בהשוואה לרוב הישראלים. השקפות סותרות אלו פירושו, כפי שקורה ברוב המקרים כשמדובר בסכסוך הערבי-ישראלי, שהיהודים רוצים פתרונות בני-קיימא ומעשיים לבעיות שנראה כי אין להן שום פתרון, אשר שבו ועלו על פני השטח בקיץ 2006. המלחמה חיזקה את הציפיות שיהודי ארה"ב יתייצבו נחרצות מאחורי ישראל בעת משבר, אך היא גם חשפה, אולי יותר מאשר במשברים קודמים, כי הם מחפשים נואשות אחר דרך ליציאה מן הפחדים וחוסר התקווה. באור זה יש להבין גם את עמדותיה של יהדות ארה"ב בעתיד.

ממסקנה זו עולה כי הקהילה היהודית בארה"ב נאמנה לישראל, אולי אף יותר ממה שרבים סברו לפני המלחמה, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בתגובה השלילית הנזעמת שקידמה את ספרו של הנשיא לשעבר ג'ימי קרט, "פלסטין – שלום ולא אפרטהייד" (*Palestine: Peace not Apartheid*), כאשר פורסם בנובמבר 2006. אבל עוד עולה ממנה כי רוב היהודים האמריקניים יתמכו ביוזמה מצד הממשל האמריקני או ממשלת ישראל בעניין הפלסטינים, הסורים, לבנון, תוכנית השלום הסעודית, ואולי אפילו האיראנים – בעיקר אם פעילות דיפלומטית חשאית או פומבית תביא לחיסול יומרותיה של איראן ליכולת גרעינית.

ואולם אם הממשל האמריקני או ממשלת ישראל ינקטו יוזמות שאפתניות כמו שיחות עם החמאס או עם הסורים, הם ייתקלו בהתנגדות מרוכזת של הימין,

כפי שכבר קרה בחמש-עשרה השנים האחרונות בתגובת יהודי אמריקה ליוזמות ישראליות כגון הסכמי אוסלו וההתנתקות. ראשי הממשלה רבין ושרון לא ראו נחת כאשר לא זכו לתמיכה חזקה יותר מיהדות ארה"ב, והם צדקו בטענתם כי אגפים מסויימים בממסד היהודי נמנעו מביטויי תמיכה מפורשים בעמדותיהם. אין ספק שהשפעת הימין היתה ביצירת כיסים של תגובה פושרת בקרב הקהילה. עם זאת, בסופו של דבר שתי היוזמות זכו בתמיכת הרוב המכריע של יהודי ארה"ב, ואין כל ספק שיוזמה ישראלית עתידית תזכה לגיבוי דומה – בעיקר אם, כפי שסביר להניח, היוזמה תזכה לגיבוי מממשל ארה"ב.

בעקבות המלחמה, ברור שרוב יהודי ארה"ב מחפשים תשובות: הם יעניקו

לישראל תמיכה איתנה בעת משבר, וכל המחלוקות בין הקבוצות השונות יושתקו ואפילו יחוסלו. אבל בין המשברים, הם ישוּבו ויבחרו לעצמם משהו מבין ההשקפות השונות. ואחרי המלחמה, לא השמאל ולא הימין הצליחו לגבש השקפה מתואמת הזוכה לתמיכה נרחבת. ברגע שתעלה יוזמה, מצד ישראל או מצד ארה"ב, כמעט בטוח שהיא תזכה לתמיכה נרחבת בקרב יהודי ארה"ב, גם אם תעורר התנגדות, במיוחד מצד הימין. רוב יהודי ארה"ב יעדיפו יוזמה על פני קיפאון, אך החששות שהוליד קיץ 2006 מלמדים גם כי יהודי ארה"ב לא ייצאו בקריאה מפורשת לנקיטת מהלכים דיפלומטיים ספציפיים. והשפעת אירועי הקיץ פירושה כי יהודי ארה"ב יהיו מוכנים לתמוך בפעולה צבאית נגד טרוריסטים או נגד סוריה או איראן מצד ארה"ב או ישראל, יותר ממה שהיו מוכנים לפני המלחמה, וזאת חרף ספקנותם לגבי התועלת שבכך, כפי שהיא משתקפת גם בהתנגדותם למלחמה בעיראק.

- הקהילה
- היהודית בארה"ב
- אפקטיבית יותר
- במתן תמיכה
- לישראל בעת
- משבר קיצוני
- מאשר בהעלאת
- רעיונות חדשניים
- או בהפעלת לחץ
- לפעולת ממשלה
- בהיעדר משבר

סנקציות על איראן, אבל פרט לימין הקיצוני ולשמאל הקיצוני, קולה לא נשמע בשאלת השימוש בכוח צבאי או ניהול משא ומתן ישיר. אחרי 2006, יותר מתמיד, הקהילה היהודית האמריקנית פונה אל המנהיגות כדי שזו תטפל בבעיות מורכבות, ומנהיגות זו, לכשתופיע, תצמח כנראה מחוץ לקהילה ולא מתוכה. זהו הלקח העיקרי של מלחמת חיזבאללה: יותר מאי פעם בעבר, הקהילה היהודית באמריקה כיום אפקטיבית יותר במתן תמיכה לישראל בעת משבר קיצוני, מאשר בהעלאת רעיונות חדשניים או בהפעלת לחץ לפעולת ממשלה בהיעדר משבר. בסופו של דבר, הקהילה יותר מגיבה מאשר יוזמת, ובאופן זה יש להבין אותה.

לסיכום, השפעת המלחמה על יהודי ארה"ב רצופה ניגודים. היא חוללה פחד גובר וחיזקה את האמון בדיפלומטיה, ובכך העניקה למנהיגים בווינגטון ובירושלים הזדמנויות, בעיקר בחזית הדיפלומטית, שלא היו קיימות קודם. אך היא מלמדת גם שיהודי ארה"ב רוצים יותר, לא פחות. מעניין לציין כי כששרת החוץ קונדוליזה רייס פתחה במסעה הדיפלומטי הנמרץ בראשית 2006, היא ספגה יותר ביקורת בקהילה על שלא עשתה מספיק, מאשר על כך שעשתה יותר מדי. הקהילה המאורגנת ברובה העניקה את תמיכתה. ניסיון זה מבטא יותר מכל דבר אחר את הכיוון העתידי. בדומה לכך, הקהילה המאורגנת תמכה נמרצות בהטלת

ישראל – התפתחויות בשנים 2007–2006

סקירה כללית

ההתפתחויות בישראל במהלך תקופת ההערכה נשלטו על ידי יחסים עם שחקנים חיצוניים והשלכותיהם הפנימיות על ה"נורמליות" החברתית מחד ועל השגשוג הכלכלי מאידך. עם זאת, המאפיין החשוב ביותר היה שיעור השינוי הגבוה, ובכלל זה התפתחויות מפתיעות משנות מציאות – מה שהעמיד את ישראל במבחנים קשים הנמשכים גם כיום, וביתר שאת.

פרק זמן של שנה אחת הוא תקופה קצרה מדי להערכת האירועים, שחלקם דרמטיים ביותר. לכן, ההערכה לשנה זו מבליטה רק אירועים ותהליכים נבחרים ספורים בישראל, ואילו הניתוח וההערכה המעמיקים יותר יופיעו בהערכה לשנת 2008.

המלחמה בלבנון ותוצאותיה

מלחמת לבנון השנייה ותוצאותיה, שעדיין נפרשות לעינינו, מהוות את ההתפתחויות המרכזיות בישראל בשנה שחלפה. המלחמה, שנמשכה 33 ימים, היתה מהארוכות שבמלחמות ישראל. למרות המחיר הנמוך שגבתה במונחי אובדן חיים, בהשוואה למלחמות אחרות של ישראל, נודעה לה השפעה עמוקה על החברה הישראלית, על תפיסתה את עצמה ועל תפיסתה בעיני אחרים – אם כי העומק וההתמשכות של ההשפעות הללו אינם ברורים, לאור מהירות ההתפתחויות המשנות את הנסיבות.

בעקבות חטיפתם – ללא כל התגרות – של שני

חיילים ישראלים בחדירה אלימה של חיזבאללה, הגיבה ישראל בפעולה צבאית תקיפה שהתפתחה למה שקיבל בדיעבד את השם 'מלחמת לבנון השנייה'. במהלך השלבים הראשונים למלחמה נהנו ישראל והנהגתה מתמיכה ציבורית ובינלאומית ניכרת ומחופש פעולה רב. אבל עם חלוף הזמן, כישלוננו הנחזה של צה"ל להשיג נצחון חד-משמעי ומהיר, מצד אחד, ואש הטילים המאסיבית שנורתה ללא הרף על צפון ישראל, הובילו לשחיקת התמיכה. המלחמה הסתיימה על פי החלטה 1701 של מועצת הביטחון של האו"ם, שנענתה לדרישותיה העיקריות של ישראל לנסיגת חיזבאללה מגבול הצפון והקמת כוח רב-לאומי לחיזוק הצבא הלבנוני, שהציב את כוחותיו בדרום, והסדרים למניעת התחמשות מחדשת של חיזבאללה. אבל אף שחלקים מן ההחלטה מיושמים, אחרים, ובכללם תנאים חשובים ביותר כמו פירוק חיזבאללה מנשקו ומניעת משלוחי ציוד צבאי דרך סוריה, אינם נאכפים. אשר להשפעות המלחמה על כושר ההרתעה של ישראל לטווח ארוך, ההתפתחויות העתידיות בלבנון, הסוגיה הפלסטינית והגיאופוליטיקה של האזור בכללותו, קיימות הערכות שונות ולא ברור מה יהיו ההשפעות בעתיד.

בישראל שוררים חילוקי דעות חריפים ביחס לניהול המלחמה ותוצאותיה. אף שכמעט הכל מסכימים כי המלחמה לא נוהלה כראוי, הדעות מתפלגות: יש הסבורים כי מן הראוי היה לסיימה מוקדם יותר, ואולי אף לא לפתוח בה; ויש הטוענים שהיה צריך לנהל מלחמה ברמת עצימות גבוהה בהרבה, עם חדירה בהיקף גדול בהרבה של כוחות ישראליים מאסיביים לצפון

לבנון. כמו כן הדעות חלוקות בשאלה האם התוצאות, ובכללן ההשפעות על כושר ההרתעה של ישראל, הן "ניצחון" או "תבוסה". מכל מקום, בבחינת הדעות הללו והמלחמה בכלל, יש לזכור כי מלחמות אסימטריות בעצימות גבוהה מסוג זה מציבות מעצם טבען קושי רב לניתוח ואינן יכולות להסתיים ב"ניצחון" או ב"מפלה" במשמעות הקלאסית של מונחים אלה.

תנועת מחאה חזקה נגד אופן ניהול המלחמה הביאה להקמת ועדת חקירה רשמית על-ידי ראש הממשלה ושר הביטחון, שהקמתה אושרה על-ידי הכנסת ב-17 בספטמבר 2006. ועדת וינוגרד, הקרויה על שם העומד בראשה, אליהו וינוגרד, מונה חמשה חברים: היו"ר, שהוא שופט בדימוס, שני מפקדי צבא בכירים בדימוס, ושני פרופסורים בכירים מומחים למדיניות.*

לועדה סמכויות נרחבות לחקור את ניהול המלחמה בדרג הפוליטי והצבאי גם יחד ולהסיק מסקנות כראות עיניה, על בסיס גישה לכל החומר הרלוונטי והזכות לחקור נושאי תפקידים על פי שיקול דעתה.

המלחמה בלבנון נוהלה על-ידי צוות מנהיגים בעלי רקע אזרחי, אולמרט כראש הממשלה, ועמיר פרץ, לשעבר יו"ר ההסתדרות, כשר הביטחון. הרקע של הרמטכ"ל, רב-אלוף דן חלוץ, הסתכם ברובו בשירות בחיל האוויר ולא בכוחות היבשה. חלקים מהציבור הטיחו בהם ביקורת חריפה, אבל רוב הציבור המתין לדו"ח ועדת החקירה. באפריל 2007 התפרסם דו"ח הביניים שהציבור המתין לו בקוצר רוח גובר, בגרסה חסויה ובגרסה לציבור.

אף שהוועדה נחשדה בתחילה משום שמונתה על-ידי הממשלה שאותה הוטל עליה לחקור, ובגלל היעדר מעמד של ועדת חקירה משפטית כנהוג בעבר,

* שאחד מהם הוא הנשיא המכונן של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי והשנייה חברה במועצת המנהלים של המכון.

מעמדם האישי של חברים, וגם דו"ח הביניים המרשיע שהוציאה, ביססו את אמינותה בקרב הציבור והשתיקו את המחאות. דו"ח הביניים דן בפרוטרוט בימים הראשונים למלחמה. הוא נזף במנהיגות על קבלת ההחלטות הלקויה, והצביע על "כשלים חמורים ביותר בהחלטות ובאופן שבו התקבלו", ובמיוחד היעדר שיקול "כל טווח האופציות", המבטא "נקודת תורפה בחשיבה האסטרטגית". בניגוד לציפיות, הוועדה כתבה בניסוחים שאינם משתמעים לשתי פנים כי "האחריות העיקרית לכשלים חמורים אלה מוטלת על ראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל (היוצא)". ואולם למרות שפירטה כמה המלצות חשובות לשיפור ביצועי הממשלה ולהבטחת עבודת מטה מקצועית איכותית בנושאים פוליטיים, שנועדו בחלקן לצמצום השפעת היתר של הצבא, הוועדה נמנעה מפרסום כל המלצות אישיות, ושמרה לעצמה את הזכות לעשות כן בדו"ח הסופי שלה.

התפטרותו של דן חלוץ, וכן הכרזתו של פרץ כי יתפטר אחרי הבחירות המקדימות לראשות מפלגת העבודה, ובעקבותיהן הדחתו משרד הביטחון על-ידי יו"ר העבודה החדש, אהוד ברק, הן לפחות בחלקן תוצאה של עבודת ועדת וינוגרד והדו"ח שפרסמה. לדעת רבים, עתידו של ראש הממשלה תלוי בדו"ח הסופי של הוועדה, הצפוי להתפרסם בחורף 2007 או בראשית 2008.

אחד ההיבטים הבעייתיים ביותר במלחמה, שהרוב מסכימים, גם בעקבות דו"ח מבקר המדינה בנושא, כיהיה כישלון חרוץ, הוא הטיפול בעורף. לא זו בלבד שאזרחי ישראל באזור הצפון והמרכז הצפוני היו נתונים תחת מטחי טילים במשך 33 ימים רצופים, אלא שגם הטיפול בערים המופגזות נתפס ברובו ככושל ביותר. התמונות בטלוויזיה, שהציגו זקנים ונכים יושבים במקלטים מונחים וממתנים למתנדבים שיביאו להם מזון, לא היו חריגות. בכמה רשויות מקומיות התרחשה קריסה מוחלטת של הסדר והניהול התקין כשרוב העובדים ברחו, אך אחרות תיפקדו היטב. גורמים אזרחיים, כגון מתנדבים, גופים לא-ממשלתיים, ארגונים יהודיים, יחידים או ארגונים עשירים, סיפקו שירותים חיוניים.

**מלחמות
אסימטריות
בעצימות גבוהה
אינן יכולות
להסתיים
ב"ניצחון"
או ב"מפלה"
במשמעות
הקלאסית של
מונחים אלה**

עושה מאמץ עליון להיערך לכל מה שהעתיד עלול להביא בכנפיו.

הפלסטינים

אחת ההשפעות האפשריות של הכישלון הישראלי בעצירת התקפות הטילים על צפון המדינה במלחמת לבנון השנייה היא המעבר של קבוצות קיצונים פלסטינים מפיגועי התאבדות בתוך ישראל לפעילויות של ירי טילים קלים בדרום ישראל, ובעיקר על העיר שדרות, בחלקו עקב ניצחון החמאס בבחירות ושאיתם להתרכז בגיבוש כוחם, ובחלקו הודות לגדר הביטחון. עם זאת המשיכה ישראל בהפעלת אמצעי נגד, ובכלל זה פעולה מונעת סלקטיבית, וממשלת ישראל המשיכה להביע את תמיכתה ב"מפת הדרכים". ואז התרחשה קפיצת מדרגה נוספת, האופיינית למזרח התיכון ולתלאותיה של ישראל, והיא ההשתלטות הברוטלית של חמאס כחלק ממאבקי הכוח האלימים בקרב הפלסטינים.

מוקדם מדי להעריך את תוצאותיה של התפתחות זו. במובנים מסויימים היא עשויה לספק "פרטנר" להסכמים בגדה המערבית עם ישראל, אבל מצד שני היא עלולה להתפתח להתבססותה של מעין-מדינה איסלאמית פנאטית בעזה, שתהפוך בסיס פעיל לפעילויות אנטי-ישראליות, בשיתוף עם איראן ובעלות בריתה. המחצית השנייה של 2007 ושנת 2008 יהיו חשובות לעתיד היחסים בין ישראל לפלסטינים ואולי לעתיד המזרח התיכון בכללותו. ישראל מודעת למצב זה ומנסה להיערך לקראתו, הן באמצעות חיפוש הסכמות והן בהכנות לעימות.

סוריה

היחסים עם סוריה גם הם בחלקם בלתי-יציבים. סוריה דאגה לחימוש מחדש של חיזבאללה ומחזקת את שיתוף הפעולה שלה עם איראן. בד בבד, היא מביעה את נכונותה ואפילו את רצונה לשאת ולתת עם ישראל "ללא תנאים מוקדמים" לקראת השגת שלום. הערכות המודיעין בישראל, כפי שהן מתפרסמות

אבל בשביל רוב הישראלים, החיים נמשכו כרגיל, למרות ששררה הזדהות רבה עם הצפון ורבים אירחו בבתיהם קרובים וחברים מן הצפון שבאו לגור עימם. היתה התנדבות רבה בסיוע לצפון, אבל 'החיים המתוקים' של תושבי תל-אביב נמשכו כרגיל, לפחות על פני השטח. הדעות חלוקות בשאלה אם זהו סימן לחוסן של החברה או לחולשתה. נראה שמדובר בתערובת של השתיים.

יש הסבורים שהאכזבה מביצועי ישראל במהלך המלחמה פוגמת בתדמיתה בארה"ב כשותפה חזקה ומגבירה את החששות בקרב היהודים לגבי ביטחון ישראל. ואולם יש לראות השפעות אלו במסגרת תהליכים ארוכי טווח, כגון השקתו המוצלחת של לוויין מודיעין ישראלי. עדיין, אין ספק שמלחמת לבנון השנייה מחייבת שכל פעולה צבאית עתידית תביא להישגים ישראליים חד-משמעיים. בד בבד, המלחמה הבהירה, כפי שהיה צריך להיות ידוע מראש, שבעימותים אסימטריים, בין בעצימות גבוהה ובין בעצימות נמוכה, אין מקום לשימוש במושגים קלאסיים כמו "ניצחון".

עם תום המלחמה, הפקת לקחים נמרצת בצה"ל ודו"ח הביניים של ועדת וינוגרד, הוחל במאמצים מקיפים ללימוד ושיפור, בתמיכתו הנחרצת של ראש הממשלה. רוב הצבא עובר כיום אימונים מחודשים, נערך שדרוג במלאי הצבא וכל תורת הלחימה של ביטחון ישראל והגנתה מצויה כיום בעיון מחדש (תהליך שהחל עוד לפני המלחמה, במסגרת צוות משימתי בראשות השר לשעבר דן מרידור). גם תהליך הקצאת תקציב הביטחון עובר שינויים, בעקבות המלצותיה של ועדה בראשות דויד ברודט, לשעבר מנכ"ל משרד האוצר.

בסך הכל, שוררת הסכמה רחבה כי תוצאות מלחמת לבנון השנייה בטווח הארוך תלויות ברובן ביכולתה של ישראל ללמוד מטעויות וכי עוצמתה כחברה לומדת ודמוקרטית החוקרת בפתחות את כשלונותיה מבשרת טובות לעתידה. אלא שגם אויבי ישראל לומדים ומתחמשים מחדש, כולל חיזבאללה, שמשלוחי הנשק הזורמים אליו מסוריה ומאיראן לא נחסמו ביעילות חרף החלטה 1701 של האו"ם. עקב כל אלה, ישראל

בכלי התקשורת, שונות בדעותיהן ובהמלצותיהן, כשחלקן תומכות בניהול משא ומתן עם סוריה ואחרות רואות בהצעות הסוריות מלכודת שנועדה לשיפור מעמדה הבינלאומי של סוריה, ללא שום נכונות אמיתית להגיע להסכמה עם ישראל.

זוהי סוגיה חשובה בניהול המדיניות הישראלית, והיא החרפה בחלקה בתקופת ההערכה. למורכבות הסוגיה תורם היעדר התמיכה של ארה"ב בקיום משא ומתן בין ישראל לסוריה וכן ההתקפה הישראלית על יעד שלא פורט באוקטובר 2007. לפי מקורות בעולם מדובר במתקן גרעיני, אך אין לכך אישור משום מקור רשמי.

הסביבה הגיאופוליטית בכללותה

ככלות הכל, מלחמת לבנון השנייה היתה מלחמה מוגבלת מאוד, וההתפתחויות הקשורות בפלסטינים זוכות לתהודה רבה יותר ומתקשרות עם התפתחויות גיאופוליטיות חיצוניות נרחבות, בעיקר השפעתם הגוברת של איראן ושל האיסלאם הקיצוני במזרח התיכון. מבחינה זו יש התופסים את המלחמה עם חיזבאללה כחזרה כללית לקראת עימות עם איראן, גם אם כמעט ואין דמיון בין השניים. השתלטות חמאס על עזה נתפסה גם היא כמשתלבת בהתפתחויות איזוריות. הצהרותיה הלוחמניות של איראן נגד ישראל והכחשת השואה של אחדים ממנהיגיה, אולי כאמצעי לקעקוע אחד היסודות המרכזיים בלגיטימציה לקיומה של ישראל, חיזקה את התחושה בישראלי שהיא עומדת נגד ציר של איראן וגרורותיה. מדובר בסירוב השלמה עם קיומה של ישראל של המדינות הרדיקאליות, שאמנם מלווה ביתר נכונות להגיע להסדר זה או אחר עם ישראל מצד מדינות החוששות מהשתלטות של איראן על המזרח התיכון.

ניצחון חמאס והשתלטותו על עזה גם

אוששו את התפיסה שלפיה הצד הפלסטיני מפוצל, ומנקודת הראות של ישראל אינו מהווה בחלקו צד מהימן למגעים וגם חסר מרכז עוצמה היכול להגיע להסדר עם ישראל שיחייב את כלל הפלשתינים. לעומת חמאס, המתנגד להכרה בישראל ובשלום עימה, ניצבים תנועת הפתח ומנהיגה מחמוד עבאס (אבו מאזן), הנשיא הנבחר של הפלסטינים, המכיר בישראל, מחוייב לתהליך השלום ופוסל שימוש בטרור. אבל הנשיא עבאס אינו מסוגל לשלוט בחמאס, ותנועתו חלשה ומפולגת. עם זאת, במקביל למה שמצטייר כנסיגה משמעותית של הפלסטינים מן התהליך המיועד להשגת שלום עם ישראל, ישנם מהלכים אחרים המעידים כי כמה מן התנאים ההכרחיים לפשרה היסטורית הולכים ומבשילים. דבר זה יבוא למבחן בהמשך המגעים עם הפלשתינים ובכנס המתוכנן באנאפוליס. יתר על כן, "שלושת הלאוויים" של הליגה הערבית בוועידת חרטום (1967) – לא לשלום, לא להכרה ולא למשא ומתן עם ישראל – הפכו ל"כך" בהחלטות ביירות (2002) וריאד (2007). יחסי שלום נורמליים עם ישראל מוגדרים כיום כיעד אסטרטגי בקרב חלקים משמעותיים מן העולם הערבי. המדינות הערביות המתונות מוטרדות וחוששות כאמור מן השאיפות האיראניות לשליטה אזורית ומפעולותיה בתחום הגרעין ומסכנת האיסלאם הקיצוני.

הסתבכותה המעמיקה של ארה"ב בעיראק, בצד השינויים בפוליטיקה הפנימית בארה"ב העתידים לבוא לביטוי בבחירות לנשיאות, מעלים שאלות לגבי המדיניות העתידית של ארה"ב במזרח התיכון. היחסים עם ארה"ב ממשיכים להיות קריטיים לעתידה של ישראל. הם ממשיכים להיות הדוקים מאוד, אבל קיימת דאגה מסויימת ביחס לעתידם.

בסך הכול, הסוגיה הגיאואסטרטגית החמורה ביותר שמולה ניצבת ישראל ממשיכה להיות איראן ומאמציה המתמידים, ולכאורה מוצלחים חלקית, להתקדם לקראת השגת יכולות נשק גרעיני, ובכלל זה אמצעי שיגור. סוגיה זו תמשיך לעמוד בראש סדר היום הביטחוני של ישראל עקב הסכנות החמורות שהיא

הסוגיה הגיאוא

אסטרטגית

החמורה ביותר

שמולה ניצבת

ישראל ממשיכה

להיות איראן

ומאמציה

המתמידים

להתקדם לקראת

השגת יכולות נשק

גרעיני, ובכלל זה

אמצעי שיגור

מציבה, ואשר רבים רואים בהן סכנות העלולות להיות בנסיבות מסוימות קיומיות.

המיעוטים בישראל

היחסים בין הרוב היהודי בישראל לבין המיעוט הערבי המוסלמי בה הציגו נתיב דמוי-מזלג, שבו גם המגמה הבלדנית וגם מגמת ההשתלבות מתחזקות במקביל. פרסום החזון לעתיד הפלסטינים הערבים בישראל על ידי המועצה הלאומית של ראשי הרשויות המקומיות הערביות ביטא באופן ברור את ההשקפה כי התנאי המקדים להשתלבות ולהכרה תלוי בהתנערות של ישראל מזהותה היהודית. אף שהמסמך זכה לכמה תגובות מעמיקות של הוגים יהודים בעיתונות, באופן כללי הוא נתפס בקרב הציבור הישראלי כהוכחה נוספת לכך שהמיעוט הערבי בישראל אינו מקבל את זכותה הבסיסית של ישראל להתקיים כמולדתו של העם היהודי.

אבל אזרחים רבים שבו וטענו כי המסמך מייצג השקפות קיצוניות של מיעוט קטן בקרב קהילתם, וכי רוב אזרחיה הערביים של ישראל מעוניינים הרבה יותר בהשגת גישה מורחבת להזדמנויות תעסוקתיות ולשירותים חברתיים. אזרחים אלה זכו בכמה מחוות חיוביות כאשר ראלב מג'דאלה מונה לשר הערבי הראשון בישראל, כאשר ההסתדרות פתחה בשביתה ארצית למען עובדי הרשויות המקומיות – הערביות ברובן – שמשכורותיהם לא שולמו זה חודשים רבים, וכשנעשו מאמצים כנים להבטיח את הגדלת הייצוג הערבי במשרות השירות הציבורי והממשלתי.

שינוי דורי בהרכב המנהיגות

השנה החולפת גם סימנה את החלפת המשמרות הסופית בדרג ההנהגה הפוליטית הבכירה של ישראל. אחרי 'התחלה' במחצית השנייה של שנות ה-90, תחת שלטון נתניהו ואחריו ברק לתקופה קצרה, התאפיינו השנים 2000-2007 בשיבה לנוחות הנתפסת של מנהיגים זקנים ומהימנים, ובעיקר אריאל שרון.

שקיעתו של שרון בתרדמת בשנת 2006 והמעבר של פרס למשרת הנשיאות, שאינה תפקיד ביצועי, הותירו בשלטון את דור המנהיגים הבא, ופתחו את הדרך לעלייתם מחדש של נתניהו וברק כחלוצי מחנותיהם במירוץ מול אולמרט בבחירות הבאות.

אולמרט, נתניהו, ברק ובני דורם בדרג ההנהגה הפוליטית פועלים בסביבה של ציפיות נמוכות, תפיסות זהירות, להט אידיאולוגי דועך ובעיות חיצוניות וביטחוניות קשות ובחלקן בלתי-פתירות. נראה כי האזרחים תופסים את דור המנהיגים הפוליטיים הבא כפחות מרשימים, פחות בעלי חזון ומעוף, בעלי פגמים אישיים רבים ומחוייבות פחותה, והרבה יותר נוטים לרדיפת טובות הנאה

אישיות. סקר שנערך באוניברסיטת בן-גוריון במאי 2007 הראה כי 82% מאזרחי ישראל אינם חושבים שמישהו ממנהיגי ישראל בהווה חולק עם דויד בן-גוריון שמץ מתכונות המנהיגות שלו, חזונו, ענוותו ויושרתו. דויד גרוסמן, הסופר ששכל את בנו במלחמה, כינה את המנהיגות "נבובה" בנאומו ביום הזכרון לרבין, ביטוי שאומץ על-ידי כלי התקשורת והציבור גם יחד.

חילוקי הדעות המסורתיים בין השמאל לבין הימין, בין תומכי השלום לבין חסידי ארץ ישראל, הולכים ונעשים פחות רלוואנטיים ככל שרובו המכריע של הציבור הישראלי מתגבש ב"מרכז חדש" שבו אין תמיכה בהמשך הכיבוש, אך הוא חדור חוסר אמון יסודי בפלסטינים ובעולם הערבי והמוסלמי בכלל.

אתגר השחיתות

משבר המנהיגות מתעצם עקב עלייתם התכופה, אם כחשדות ואם כתיקים מוכחים, של פרשיות שחיתות, מקרי התנהגות לא אתית ואפילו פשעים בקרב בכירי מנהיגיה של ישראל. החברה הישראלית אמנם הוכיחה שהיא מוכנה – באי רצון – לסבול שחיתויות מסוגים מסויימים. ואולם חשיפתם של חשדות לשחיתויות שמעורבים בהם מנהיגים חסרי אמינות ציבורית עוררה

**אולמרט, נתניהו
וברק פועלים
בסביבה של ציפיות
נמוכות, תפיסות
זהירות ולהט
אידיאולוגי דועך**

בעלות משפחת ורטהיימר לוורן באפט, לפני המלחמה, וביקורו בישראל אחרי המלחמה, שבו הביע את הערצתו לניהול ולהישגים של "ישקר" ולענפי הטכנולוגיה והתעשיות עתירות הידע של ישראל בכלל, נידמו כמתרחשים בעולם המנותק לחלוטין מסערות האזור. זה גרם לסבר פלוצקר, אחד מהפרשנים הכלכליים המובילים בישראל, לכתוב על "שתי ישראל", שבהן מגזר פרטי של יזמים מצליחים פועל ומשגשג בצד מגזר פוליטי וציבורי המצוי בשקיעה ובחלקו אפילו מושחת. בעל הטור טום פרידמן מ"ניו יורק טיימס" הצביע על התופעה בטורו מ-10 ביוני, תחת הכותרת "ישראל מוצאת נפט", כשכתב, "אם ברצונכם לדעת מדוע שוק המניות ומכירות הרכב בישראל הגיעו לשיאים חדשים – בעוד שממשלת ישראל משותקת משערוריות ומלחמה עם חמאס ואין לה אפילו שר אוצר – זה בגלל סביבת גידול המצמיחה ממצויאים וחדשנים ובעלי הון סיכון צעירים". בהתייחס לדיכטומיה זו, רבים מהפרשנים תוהים על מידת עמידותה של התופעה.

בה בעת, חלקים משמעותיים באוכלוסייה לא נהנו כלל מן השפע הכלכלי, פערי ההכנסות נותרו עמוקים ביותר ומספר העניים נותר גבוה, למרות שיפור מסוים. ישראל ממשיכה איפוא להתמודד עם בעיות חברתיות כלכליות רציניות.

בין שגשוג לשקיעה

התפתחויות השנה החולפת מחדדות שאלות בדבר נתיב ההתקדמות של ישראל אל העתיד: אילו מגמות מובילות ליותר סכנות ואילו מספקות יותר הזדמנויות? והאם ישראל מצויידת כראוי להכלת הסכנות ולניצול ההזדמנויות?

אף שלא מעט מן המדדים ניתנים לפרשנות כמצביעים על כיוון שלילי, הערכתנו היא כי השנה שעברה הוכיחה גם תחומים נרחבים של חולשה וגם תחומים נרחבים של חזקה. יש מקום לדאגה, אך גם לתקווה – וחשובה מכל לעתיד ישראל היא יכולתה, ללמוד מכישלונות ולקומם מחדש את מנהיגותה, משימות שהעם היהודי יכול לעזור בהן רבות.

קול זעקה ציבורית. חקירת החשדות הנוגעים לכמה שרים בכירים ולנשיא המדינה, בצד ממצאי החקירה של ועדת זיילר על התנהלות המשטרה, הולידו תחושה רווחת שמדובר בגל שחיתות מסוכן, המעוגן בהקשר רחב יותר של קשרי "הון ושלטון". בשילוב עם התוצאות הנחזות של מלחמת לבנון השנייה והתפתחויות נוספות, התוצאה הבולטת, המוצאת ביטוי בכל סקרי דעת הקהל, היא ירידת האמון בממשלה. תופעה זו נפוצה גם בדמוקרטיה מערבית אחרות, אבל היא מסוכנת יותר לישראל לנוכח שאיפותיה מצד אחד ובעיותיה הקיומיות מצד שני.

יציבות הממשלה

חרף כל ההתפתחויות הללו, להפתעת רבים עמדה ממשלת אולמרט בכל הפגעים. הפרדוקס הוא שלמרות שממשלת אולמרט הפגינה יציבות ראויה לציון לנוכח האתגרים המתמידים ושיעורי התמיכה הנמוכים מאוד, הציפיה המתמדת לקריסתה הקרובה יצרה תחושה של חוסר יציבות מתמשך בממשלה – שהוכחה כמוטעית. אחד המקורות האפשריים ליכולת הממשלה לשרוד טמון, אולי, ביכולתו של אולמרט להרכיב קואליציה של אלה שיש להם הרבה מה להפסיד מבחירות קרובות, ובכללם כמה מן המפלגות העיקריות ורבים מחברי הכנסת הנוכחית.

הביצועים הכלכליים של ישראל

כאילו במנותק מהמצב הגיאופוליטי באזור ומהמלחמה בקיץ, המשיכה כלכלת ישראל לצמוח בקצב בריא. המלחמה כמעט שלא רשמה שום תנודות במדדים הכלכליים של ישראל, שהוגדרו כמעט מושלמים על ידי האנליסטים של הבנקים להשקעות. לראשונה בתולדות המדינה, היצוא מישראל היה גדול מהיבוא, שוק המניות שבר שיאים חדשים ועוד ישראלים צברו מוניטין כמשקיעים בינלאומיים. מכירת מפעלי "ישקר"

**"שתי ישראל":
מגזר פרטי משגשג
בצד מגזר פוליטי
וציבורי המצוי
בשקיעה, ובחלקו
אפילו מושחת**

יהודי אירופה 2000–2007

היהודיות הוותיקות והממוסדות באירופה מוצאות עצמן לכודות בהתפתחויות אלו, ביבשת שכמעט שום דבר בה אינו מוגדר כיום, ודברים רבים בה עוברים שינויים מפליגים ורצופי סתירות. על רקע זה עולים דילמות ואתגרים חדשים. לדוגמה: על סמך ניסיון העבר ואמונתם האידיאולוגית, יהודי אירופה ברובם המכריע נטו, עד העת האחרונה, להשקפה פוליטית ליברלית ותמיכה בשמאל, ותמכו בחברה רבת-תרבותית. מתוך דאגה לביטחונם ולהישרדותם בטווח הארוך, שלדעת רבים מצויים כיום בסיכון עקב ההגירה המוסלמית ומה שמכונה 'האנטישמיות החדשה', יהודים רבים כיום תומכים במחנה הימין, ודוגלים בפיקוח הדוק על ההגירה בשילוב דרישות מחמירות להשתלבות והיטמעות. אף שמדיניות האינטגרציה החדשה עשויה להפחית את האיום האיסלאמי, מגמותיה הריכוזיות והלאומיות עלולות, בתורן, להקשות גם על שימור הזהות היהודית. דרישותיה עלולות להיות בעייתיות ואף הרסניות מנקודת מבט יהודית. היהודים לכודים בדילמה פוליטית.

שקיעה דמוגרפית

הקהילה הניצבת מול אתגרים אלה הולכת ומידלדלת, ולכן היא נחלשת ומאבדת את כוח ההשפעה הפוליטית המוגבל שממנו נהנתה מלכתחילה.

בשנת 2001 חיו באירופה 1.6 מיליון יהודים. מספר היהודים הלך והתמעט במשך עשורים רבים בגלל שיעורי ילודה נמוכים, התבוללות ונישואי תערובת וכן

אירופה כיום נתונה בתקופת מעבר. ודאיות ופרדיגמות כלכליות, פוליטיות וחברתיות ישנות משתנות או מתפוררות, ועדיין לא הוחלפו בחדשות. היבשת משתנה במהירות ולפעמים ללא היכר. ברגע מכריע זה, איש אינו יכול להיות בטוח לאן מועדות פני אירופה. שקיעה דמוגרפית, מדינות רווחה הכורעות תחת הנטל החברתי, מגזר ממלכתי גדל, קיפאון כלכלי, הגירת המונים מארצות האיסלאם, חילון, תהליך אינטגרציה של אירופה הנראה חסר כיוון ומשותק, מדיניות חוץ וביטחון רופסת ואנטי-אמריקניזם – כל אלה מאפיינים חלקים רבים באירופה, ועקב כך יש המתעלמים ממנה כליל. אבל זלזול ביבשת הישנה אינו במקומו, בהתחשב בכך שרוב הכלכלות האירופיות צוברות שוב תאוצה בשנים 2006-7, סדר יום חדש לרפורמות נרחבות מיושם או מתגבש בגרמניה, צרפת ואיטליה, ולאור חידוש התנופה בתהליך האיחוד האירופי, לאחר שעבר תיקונים. בעקבות רצח תיאור ואן גוך בהולנד, הפיגועים בלונדון והמחלוקת בעניין הקריקטורות של מוחמד, ניטשים כיום ברוב מדינות אירופה המערבית ויכוחים סוערים בשאלת ההלימה בין ההגירה המאסיבית לבין ערכי הדמוקרטיה המערבית. נראה שמתגבש קונסנסוס שבו המודל של חברה רבת-תרבותית מפנה את מקומו למדיניות הגירה המציבה דרישות מחמירות לגבי השתלבות, שליטה בשפת הדיבור וקבלת ערכים מערביים. עניין אחרון אך לא פחות חשוב – עליית האוונגליזם ופעילות הכנסיה הקתולית לקראת "ניצור מחדש" של אירופה צוברים השפעה גוברת, שבה אפשר להבחין בהתפתחויות האחרונות באיטליה. הקהילות

הגירה. במדינות ברית המועצות לשעבר חלה ירידה דרמטית במספר היהודים מאז 1990, כשכיום חיים שם רק כ-413,000 יהודים. ברוב הקהילות היהודיות באירופה, מאזן המיתות והלידות שלילי. אבל קצב ההצטמצמות של הקהילות שונה, כך שבערים הגדולות עדיין תיתכן צמיחה של הקהילות. בשנת 2001 עדיין הוערך גודל האוכלוסיה היהודית במדינות האיחוד האירופי בכמיליון איש, כאשר צרפת היא הקהילה היהודית הגדולה ביותר באירופה, ופאריס – הריכוז העירוני היהודי הגדול ביותר מחוץ לאמריקה ולישראל. האוכלוסיה היהודית בבריטניה התמעטה בהתמדה מאז שנות ה-70, ובשנת 2001 נאמדה ב-275,000 נפש.

החריג הגרמני – האם מדובר ברנסנס בהתהוות?

גרמניה היתה המדינה היחידה שבה חוותה הקהילה היהודית גידול מאסיבי בשנות ה-90, הודות להגירה נרחבת ממדינות ברית המועצות לשעבר. הגירה זו קיבלה משמעות מיוחדת בשיח הציבורי היהודי בשנות ה-90, בעיקר בגלל המשמעות הסמלית שיש עדיין לגרמניה בזכרון הקיבוצי היהודי, הן כארץ שבה נולדה והתרכזה המודרניות היהודית והן כמקום שבו נהגתה והוצאה לפועל התוכנית להשמדת יהדות אירופה.

ההגירה מברית המועצות לשעבר החייתה את הקהילות היהודיות בגרמניה והפיחה תקוות רבות לרנסנס גרמני-יהודי שנתפס כמרכזה של תחיה אירופית-יהודית כוללת. ארגונים יהודיים רבים הזדרזו איפוא להתבסס בגרמניה, ולמסד בה נוכחות סמלית או אף ממשית, באמצעות משרדים בפרנקפורט וברלין או בהקמת מוסדות כגון סמינרים לרבנים.

הגידול במספר חברי הקהילה היהודית, מ-26,000 בשנת 1989 ל-102,472 בשנת 2003, אכן יצר תמונת מצב דינמית ביותר. דומה היה שהיהודים משגשים בגרמניה. העובדה שבשנת 2000 היו בגרמניה 87 קהילות רשמיות

והוקמו עשרות בתי כנסת ומרכזים קהילתיים חדשים, כשגרמניה הופכת למוקד העולמי של ארכיטקטורה יהודית, תרמה לרושם שאכן מתרחשת בה תחיה יהודית. בעלי תפקידים בארגונים ואינטלקטואלים יהודיים החלו לדבר על קהילה שיצאה מן המצב הזמני-תמידי של "ישיבה על מזוודות ארוזות", וסוף סוף היא נמצאת בגרמניה כדי להישאר בה, כחלק בלתי נפרד מגרמניה. כל זה הצטרף לעניין מחודש רב בקרב הציבור הכללי בכל דבר יהודי, ולהתחדשות העיסוק בעבר הנאצי של גרמניה. הוקמו מוזיאונים ואנדרטאות, שהמפורסמים שבהם הם אנדרטת השואה והמוזיאון היהודי בברלין, שיחד עם בית הכנסת ששוחזר חלקית באורניינבורגרשטראסה הפכו לאתרים מרכזיים בברלין. מרכזים ללימודי יהדות הוקמו והורחבו באוניברסיטאות רבות.

עם זאת, מה שרבים החמיצו הוא העובדה ש"תחיה" זו היתה בעיקרה במימון המדינה, ובעצם מלאכותית. היא נועדה לשרת את התדמית החיצונית ולא את המהות. ההגירה היהודית שניפחה את הנתונים הדמוגרפיים היתה תוצאה של קבלת החלטה פוליטית, שנועדה להרגיע את המערב אחרי איחוד שתי הגרמניות לגבי כוונותיה הטובות של גרמניה החדשה, הריבונות המלאה שהשיגה זה מקרוב והעוצמה הכלכלית והפוליטית האדירה שלה באירופה. זוהי אחת הסיבות העיקריות לכך שהרפובליקה הפדרלית הגרמנית המאוחדת החדשה המשיכה אחרי 1990 במדיניותה של הרפובליקה הדמוקרטית הגרמנית שקרסה במזרח-גרמניה, אשר בימיה האחרונים פתחה את גבולותיה ליהודים שכביכול נרדפו במדינות ברית המועצות לשעבר. בעוד שהסיבה לפתיחת השערים במזרח-גרמניה יכולה להתפס כניסיון מאוחר ל"כפרה" (*Wiedergutmachung*), בעידוד ההגירה היהודית קיוותה גרמניה המאוחדת החדשה להוכיח לעולם חדשני כי היא בהחלט השתנתה מאז 1945. על-ידי חידוש נוכחות יהודית גדולה במדינה קיוותה גרמניה להוכיח כי התמודדה עם עברה וכי סוף-סוף תפסה את מקומה במערב הדמוקרטי. אם היהודים מוכנים "לשוב" ולתת אמון בגרמניה החדשה המתעוררת, הרי

ההגירה מברית המועצות לשעבר החייתה את הקהילות היהודיות בגרמניה והפיחה תקוות לרנסנס גרמני-יהודי

שגם האירופים, האמריקנים וכל שאר העולם יכולים לבטוח בה. שיקום החיים היהודיים בגרמניה שירת איפוא מטרה ברורה במדיניות החוץ הגרמנית. המטרה היתה הקמת מסגרת שתזכיר במשהו את ה"נורמליות" ששררה בגרמניה לפני 1933, ולכן הוחלט לא ליישב את המהגרים בקהילות קיימות אלא לפזר אותם ברחבי הארץ כולה, כדי "להחזיר" אותם לערים ואפילו לכפרים שהחיים היהודיים בהם נפסקו מאז 1938.

מצד שני, הקהילה היהודית הקיימת ראתה בזרם המהגרים את הסיכוי היחיד לחיזוקה ולהבטחת שרידותה הדמוגרפית. כפליטים על פי הגדרת 'חוק מכסת הפליטים' (*Kontingentflüchtlingengesetz*) הגרמני, היו המהגרים היהודים חופשיים להיכנס לגרמניה ולהתגורר בה. כל מי שהגיע ממדינות ברית המועצות לשעבר ושכסעף הלאום שלו שם היה רשום "יהודי", או שלפחות אחד מהוריו היה יהודי, היה זכאי להגר. גם בני זוג לא-יהודים, ילדים מתחת לגיל 18 וילדים בוגרים לא נשואים שהתגוררו בבית המשפחה הוגדרו כזכאים. מאחר שהמהגרים היהודים הוכרו כפליטים במסגרת אמנת ז'נבה בדבר זכויות הפליטים משנת 1954, הם היו זכאים להטבות ממלכתיות כגון דיור חנם, לימודי שפה וקצבאות סעד. לא הוצבה כל הגבלה על מספר המהגרים היהודים לגרמניה, פרט לכושר הקליטה של האזורים השונים בגרמניה (*Länder*). הם זכו לטיפול מועדף בהשוואה לפליטים אחרים, להוציא גרמנים אתניים שבאותה תקופה חזרו לגרמניה במאות אלפיהם ממדינות ברית המועצות לשעבר ומרומניה. עד סוף 2004 הגיעו לגרמניה כ-190,000 מהגרים מברית המועצות לשעבר במעמד של פליטים (*Kontingentflüchtlinge*) יהודיים.

אין רנסנס

בתחילה דומה היה כי הקהילה היהודית בגרמניה אכן קמה לתחיה, והפכה לקהילה היהודית בעלת קצב הגידול המהיר ביותר בעולם כולו, פרט לישראל. אבל עד מהרה התברר כי שילוב המהגרים החדשים מהווה אתגר רציני, החורג בהרבה מן המשאבים האנושיים

והכספיים של רוב הקהילות. עד 2006 ניצבו קהילות רבות על סף פיצול מוחלט בין 'חדשים' ל'ותיקים'. גם עצם יהדותם ועניינם ביהדות של רבים מן החדשים נותרו בספק. רק פחות מ-80,000 מתוך 190,000 המהגרים הפכו לחברים בקהילות יהודיות מאורגנות. גם המדיניות של פיזור המהגרים ברחבי הארץ במקום לשלבם בקהילות הקיימות הוכחה כבעייתית. אנשים

נשלחו למקומות שלא היתה בהם כל תשתית יהודית. נוצר מחסור ברבנים, מורים ועובדים קהילתיים, וזאת חרף הפעילות הענפה של חב"ד-לובביץ' ושל קרן לאודר, שהקימו בתי ספר, בתי מדרש וישיבה, וסיפקו שירותי דת בסיסיים. לעתים קרובות, אחרי תקופה ראשונית של השתייכות לקהילה וקבלת סיוע כספי, נדמה היה שהאנשים פשוט "התאדו". לכך יש להוסיף כי בתחילת 2005, על פי הערכת משרד הפנים הגרמני, בין 60 ל-85 אחוזים מכלל המהגרים היהודים עדיין קיבלו קצבאות סעד. רוב המהגרים

ממדינות ברית המועצות לשעבר לא השתלבו בכלכלה, על אף כישוריהם האקדמיים הגבוהים בדרך כלל. לדעת המשרד, הסיבה לכך היתה אי ידיעת השפה הגרמנית וגילם המתקדם של מהגרים רבים. מבחינת הפקידים הגרמניים – כששוב לא היה צורך בהגירה יהודית כדי להמתיק את איחוד גרמניה בעיני שאר העולם – קשה היה להצדיק הגירה שהפכה מיידיית לנטל על שירותי הרווחה, וזאת בתקופה שגרמניה התמודדה עם אבטלה גבוהה ועומס כבד על מערכת הרווחה והשירותים החברתיים. הלחץ של ממשלת ישראל היווה גורם נוסף בקבלת ההחלטה, ב-2005, להגביל את ההגירה היהודית. מאז טופלו היהודים, כמו כל המהגרים האחרים, לפי חוק ההגירה החדש (*Zuwanderungsgesetz*), שנועד לווסת ולהגביל את כל ההגירה לגרמניה. החוק החדש מציב את יכולת ההשתלבות והסיכויים הכלכליים של המהגרים לפני כל שיקול אחר. מעתה נדרש כל יהודי שבכוונתו להגר לגרמניה להוכיח שהקהילה הקיימת תקבל אותו כחבר. פירוש הדבר היה שבתהליך המשפטי

מאחר שהמהגרים היהודים הוכרו כפליטים, הם היו זכאים להטבות ממלכתיות כגון דיור חנם, לימודי שפה וקצבאות סעד

מתגוררים בפרברי המעמד הבינוני הנמוך – Banlieue – שספגו את הפגיעה הקשה ביותר עקב המשבר הכלכלי והחברתי שפקד את צרפת בעשור האחרון. יהודים רבים בצרפת חיים בקרבת מהגרים מארצות צפון-אפריקה. מאחר שפרברים אלה משמשים גם כחמות למחאה אלימה והסתה איסלאמית, היהודים שם מוצאים עצמם לעיתים קרובות חשופים לאלימות. באנגליה, מחירי הנדל"ן הגבוהים משנים את פניה של הקהילה הלונדונית. שם, כמו כמעט בכל מקום אחר, העלות הגבוהה של הדיור והחינוך היהודי מטילים עומס כבד על תקציב המשפחה היהודית, ולפיכך מאיימים על המשכיות היהודית. ואולם מאחר שאין בנמצא כמעט שום מחקרים על עוני, מעמד חברתי וניידות חברתית, לא ניתן להוכיח זאת במונחים כמותיים.

האנטישמיות להחדשה

לעומת זאת לא חסרים מחקרים על האנטישמיות במרבית ארצות אירופה העיקריות. הסיבה לכך היא, כמובן, עלייתה של התופעה המכונה 'האנטישמיות החדשה' מאז שנת 2000, שהיא תופעה כלל-אירופית. המרכז האירופי לניטור גזענות ושנאת זרים (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia – EUMC) – גוף של הקהילה האירופית – הזמין מספר דו"חות בסוגיית האנטישמיות במערב אירופה מאז 2002. גוף זה עוסק באופן ספציפי בקו המפריד ההולך ונעלם בין אנטישמיות לבין ביקורת חריפה על ישראל, המולידה שיח של דה-לגיטימציה של ישראל ושל העם היהודי גם יחד. בהגדרת העבודה שלו לאנטישמיות הגיע המרכז למסקנה שהתכחות לזכות העם היהודי להגדרה עצמית, הפעלת 'סטנדרט כפול' כשמדובר בישראל וביהודים, וראיית היהודים כאחראים קולקטיבית לפעולות של מדינת ישראל, הם כולם גילויים של אנטישמיות. הצירוף של צורות קלאסיות של אנטישמיות עם האנטי-ישראליות של השמאל והדעות הקדומות העולות ברקע של קהילות מהגרים מוסלמיות ברובן, הוא העומד ביסוד האנטישמיות החדשה. זו בולטת במיוחד בצרפת. כפי שכותב החוקר הצרפתי

שולבו קריטריונים הלכתיים, שכן רוב הקהילות היהודיות המאורגנות במסגרת ה-Zentralrat משתייכות לזרם האורתודוקסי. כמו כן נדרשה ידיעה מוקדמת של השפה הגרמנית. על יהודים שרצו להגר הוטלה מעתה חובת ההוכחה כי לא יפלו למעמסה על שירותי הרווחה וכי הם מוכנים להשתלב בשוק העבודה בגרמניה. כבר במהלך 2005 חלה ירידה דרמטית במספר המהגרים היהודים מברית המועצות לשעבר, ומאז הירידה נמשכת. תקופת הצמיחה המהירה של הקהילה היהודית בגרמניה הסתיימה. הקהילות המאוגדות במסגרת ה-Zentralrat מונות כיום 105,000 חברים. מאחר שזו עדיין קהילה יהודית שחלק גדול מחבריה מתקיימים על קצבאות סעד, שבה מוסדות יהודיים דתיים ולא-דתיים נאבקים על עצם קיומם, ושהצעירים מהווים בה שיעור זעיר, לא נראה שיש מקום לדבר על רנסנס בהתהוות.

מעמד חברתי

הדוגמה הגרמנית מוכיחה את חשיבות הנתונים החברתיים-כלכליים בהערכת עתידה של קהילה. פרט לחריג הבולט של גרמניה, קשה מאוד למצוא נתונים עדכניים לגבי המעמד החברתי-כלכלי של היהודים. עדיין מקובל להניח כי יהדות אירופה מורכבת ברובה מבני המעמד הבינוני או המעמד הבינוני הגבוה. המקרה של קהילת יהודי גרמניה מוכיח שזוהי הנחה שגויה. לא ידוע הרבה על קהילות יהודיות אחרות באירופה בהקשר זה. אבל ניתן להניח בביטחון מסוים כי היהודים סבלו מהשפעות האבטלה הנרחבת והשפל הכלכלי בשנים האחרונות לא פחות מכל האחרים. אפילו בשווייץ, הנהנית משלושה אחוזי אבטלה בלבד ומשיעורי הכנסה גבוהים לנפש ועדיין נחשבת לאחת המדינות העשירות ביבשת, יותר ויותר יהודים נאלצו לפנות ללשכות הרווחה של הקהילה היהודית. בצרפת, יהודים רבים

ביסוד
ה"אנטישמיות
החדשה" עומד
הצירוף של צורות
קלאסיות של
אנטישמיות עם
האנטי-ישראליות
של השמאל
והדעות הקדומות
של קהילות
מהגרים מוסלמיות

ז'אן-איב קאמי, מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה הגידול בפעילות האנטישמית הוא מציאות יומיומית בצרפת, כפי שמוכיחים גם הנתונים הסטטיסטיים של משרדי הפנים והמשפטים הצרפתיים וגם אלה שאוסף הגוף המייצג של הקהילה היהודית בצרפת, הקרי"ף (– CRIF Conseil Représentatif des Institutions Juives de France). מספר האירועים האנטישמיים האלימים בצרפת גדל דרמטית בין השנים 2002-2004. ואולם מאז – בעיקר עקב הגברת הפיקוח המשטרתי ומדיניות חוק וסדר נחרצת שהוביל שר הפנים דאז וכיום נשיא צרפת, ניקולא סרקוזי – חלה ירידה מסוימת בכמות התקריות. עם זאת ישנה תחושת אי-נוחות בקרב יהודי צרפת. לדעת קאמי, היא נובעת מן העובדה שלראשונה מאז 1945, בנוסף לאיום הימין הקיצוני שנותר על כנו, הופיעה צורה חדשה של אנטישמיות, שמקורה בפלח קיצוני של האוכלוסיה המוסלמית. פלח זה באוכלוסיה מצוי במגמת עלייה. בעוד שהקהילה היהודית מונה כיום כ-575,000 נפש, מתוך אוכלוסיה כללית של כ-58.5 מיליון, מספר המוסלמים כיום מוערך בין 3.7 ל-6 מיליון נפש. אף שהיהודים עדיין בולטים מאוד בחיים הפוליטיים והאינטלקטואליים של הרפובליקה הצרפתית, הם עתידים לאבד את השפעתם כתוצאה מהשינויים הדמוגרפיים. התוצאה של כל אלה היא שחל גידול בעלייה מצרפת, כמו גם בהגירה לקנדה, אף שרוב יהודי צרפת נשארים במקומם. העשירים יותר רוכשים דירות בישראל.

האנטישמיות גואה גם בבריטניה. כבר ב-2003 נרשמו 375 תקריות אנטישמיות, גידול של 7 אחוזים לעומת 2002. מאז גדל בהתמדה מספר התקריות. בשנת 2006 נשבר שיא בן 20 שנה, כאשר נרשם גידול של יותר מ-60% במספר התקריות בהשוואה ל-1986. מתוך התקריות הללו, 37% הוגדרו כאלמות. הן כללו מקרים של התעללות גופנית, חילול בתי כנסת ובתי קברות, איומים ותעמולה. מספר לא פרופורציונלי [לעומת חלקם באוכלוסיה] הגיע ממקורות איסלאמיים.

גם בגרמניה נמצאת האנטישמיות בעלייה, חרף המאמץ העצום שהושקע בעיסוק בזכרון העבר, או *Vergangenheitsbewältigung*. כמו במדינות אחרות,

ביטויים גלויים של אנטישמיות, אנטי-אמריקניות ואנטי-ישראליות הפכו אופנתיים בכל החוגים החברתיים. מחקר אמפירי עדכני בהזמנת מכון פרידריך אברט לחקר הסוציאל-דמוקרטיה, שהוצג בשנת

2006, מוכיח זאת. הדעות האופייניות לימין הקיצוני והניאו-נאצים שוב אינן מוגבלות לקבוצות השוליים, והן חדרו למרכז החברה. בסך הכל, 26.7 אחוזים מכל הגרמנים, ממזרח וממערב, מסכימים לאמירות הנגועות בשנאת זרים, ו-8.6 אחוזים דוגלים בהשקפות ימניות קיצוניות או ניאו-נאציות נוקשות ומובהקות. מספר האנשים שהם אנטישמיים מוצהרים היה 20.1 אחוזים, שיעור גבוה בהרבה מאשר ב'אזורים החדשים' (שטחי הרפובליקה הדמוקרטית הגרמנית, מזרח הגרמניה הקומוניסטית לשעבר), שבהם נמצא שיעור של 9.2 אחוזים בלבד. גם מספר התקיפות הגופניות נמצא בעלייה בגרמניה.

בשווייץ, דו"ח משנת 1988 של הוועדה הפדרלית למניעת גזענות הוכיח כי האנטישמיות במגמת עלייה. כמו בשאר אירופה, גורם מכריע בכך היה הייצוג של ישראל ושל המזרח התיכון בכלי התקשורת. סקר עדכני מצא לאחרונה כי יותר מ-86 אחוזים מיהודי שווייץ מתקוממים נגד ההטָיָה והעיוותים התקשורתיים וסבורים שאלה תרמו לירידה חמורה בבטיחות האישי והקהילתי. התקיפות המילוליות ולפעמים אף הגופניות נפוצות יותר, אך עדיין נרשמות או מדווחות רק לעתים רחוקות. רק לאחרונה הקימה פדרציית הקהילות היהודיות בשווייץ גוף שתפקידו לאסוף נתונים ולספק נתונים סטטיסטיים מהימנים, והדו"ח הראשון שהוציא קבע כי מספר התקריות האנטישמיות גדל. אנטי-ישראליות נפוצה כיום בכל רמות החברה השווייצית, וכך גם האנטישמיות, אם כי זו מקבלת פחות ביטוי גלוי. סקר ממאָרס 2000 בעריכת מכון המחקר GFS מברן מצא כי 16 אחוזים מכלל האוכלוסיה השווייצית מטפחים רגשות אנטישמיים חזקים. אף שתוצאה זו דומה לממוצע האירופי, מדובר בשיעור כפול מזה

היהודים עדיין

בולטים בחיים

הפוליטיים

והאינטלקטואליים

בצרפת, אך הם

עתידים לאבד את

השפעתם כתוצאה

מהשינויים

הדמוגרפיים

2007, העלתה משטרת ז'נבה חשד להצתה. אבל בתוך שעות ספורות מפרסום ההודעה לעיתונות, הדוברים הרשמיים חזרו בהם וציינו קצר חשמלי כסיבה הסבירה ביותר לפרוץ האש. בסוף חודש מאי 2007, החקירה היתה עדיין בעיצומה.

מגמות חיוביות

למרות שהקהילות היהודיות מצויות בשקיעה דמוגרפית וחשופות לאנטישמיות מתגברת, גובר במקביל העניין בכל דבר יהודי ברחבי היבשת. מוסיקת הכליזמרים אופנתית וזוכה להצלחה רבה זה יותר מעשור. ספרים יהודיים וישראלים ניצבים בראש רשימות רבי המכר. נושאים יהודיים ממלאים את עמודיו של כמעט כל כתב-עת באירופה. לימודי יהדות הפכו לתחום מוכר וממוסד ביותר ויותר אוניברסיטאות. מכוני מוזיאונים יהודיים נפתחים בכל מקום. גם כאן יכולה גרמניה לשמש דוגמה. ב-9 בנובמבר 2006, ביום השנה ה-38 ל"ליל הבדולח", הונחה במינכן אבן הפינה לבית כנסת חדש, שבנייתו תסתיים בקרוב בצד מרכז קהילתי חדש ומוזיאון יהודי, ממש בלב העיר. בגובה 20 מטרים, המבנה הופך לאתר מרכזי שיהווה חלק מקו הרקיע של מינכן ואי אפשר להחמיצו. עם זאת לא ברור עדיין אם די בעניין שמגלים האירופים, שהוא ברובו תרבותי והיסטורי, כדי להבטיח את ביטחון היהודים ולערוב לעתידה של שארית יהודי אירופה בטווח הארוך.

שנמצא בסקרים קודמים. סקר משנת 2006 של החוג לסוציולוגיה באוניברסיטת ז'נבה מצא כי 20 אחוזים מהשווייצים "מושפעים מהאנטישמיות". מאחר שהועלתה ביקורת על המתודולוגיה של המחקר בז'נבה, מכון המחקר SFG ערך מחקר חדש, שפורסם באפריל 2007. על פי מחקר זה, רק 10 אחוזים מכלל האוכלוסיה השווייצית מחזיקים בדעות אנטישמיות מוצקות. זהו השיעור הנמוך ביותר באירופה. אלא שהמחקר משתמש בהגדרה קלאסית של אנטישמיות, שאינה כוללת ביקורת מופרזת על ישראל, כפי שהגדיר המרכז האירופי לניטור גזענות ושנאת זרים (EUMC). בחינה מדוקדקת יותר מעלה גם 28 אחוזים נוספים המחזיקים ב"דעות אנטי-יהודיות סלקטיביות". עדות לכך שהתמונה עלולה להיות קודרת עוד יותר מצויה במחקר האחרון של SFG, שמצא כי 50 אחוזים מהשווייצים מסכימים לאמירה כי ישראל מנהלת מלחמת השמדה נגד הפלסטינים. תהיה המשמעות אשר תהיה, ברור ששריפת בתי הכנסת בלוגאנו ב-2005 ובז'נבה בשנת 2007 מעידה שאכן קיימת בשווייץ בעיית אנטישמיות, ואולי גם בעיה בטיפול הציבורי בה. בלוגאנו נקבע כי הצתה היתה הסיבה לשריפה שגרמה נזקים כבדים. המצית נתפס, נאסר והובא למשפט. למרות היסטוריה ארוכה למדי של התבטאויות ומעשים אנטישמיים מצדו, קבע בית המשפט כי המצית חולה נפש ומשום כך הסיבה להצתת בית הכנסת היתה מחלתו, ולא האנטישמיות שלו. הוא יצא בעונש קל. מיד אחרי הדליקה בז'נבה, שבה נהרס חלק מבית הכנסת ביום השני של חג השבועות

חלק וו

היבטים חברתיים של העם היהודי

מגמות בדת ובדתיות

הלך והחריף. לדוגמה, ביום השואה, הביע הרב הראשי לשעבר מרדכי אליהו את דעתו כי השואה היתה עונש על חטאי היהדות הרפורמית. רק שבוע אחר כך בוטלה הזמנתו של אב שכול להשתתף בטקס הרשמי של יום הזיכרון, משום שהוא רב רפורמי ססירב להסכים לבקשה שייקרא לבמה ללא איזכור תוארו כרב.

כל הסימנים מעידים כי הרבנות הרשמית מחמירה את דקדוקיה בתחומים הקריטיים ביותר, ובמיוחד נישואין, גירושין וגירור. מספר קטן של רבנים בעלי תודעה אזרחית ולאומית מפותחת יותר אמנם מנסים לקרוא תגר על המונופולין של הרבנות הראשית, אבל הם מהווים מיעוט קטן ביותר. עד כה, אפילו בקרב הרבנים הפרוגרסיביים ביותר מבית מדרשה של הציונות הדתית ניכר היסוס רב לערער בגלוי על סמכות הרבנות, ובוודאי להגיש נגדה עתירה לבג"צ בגלל קשיחות היתר של הרבנות. השנה חל מפנה ביחסים בין הרבנים הציונים-דתיים והרבנות הראשית, בנושא השמיטה. שבועות ספורים לפני ראש השנה תשס"ח, התחלת שנת השמיטה, שינתה הרבנות הראשית את נהגה משנים קודמות, והניחה בידי הרבנויות המקומיות את ההחלטה אם לקבל את "היתר המכירה" (המאפשר הלכתית ליהודים שומרי מצוות לצרוך ירקות ופירות שגודלו על-ידי יהודים בשנת השמיטה) או לאו. הרבנות הראשית עשתה זאת בידיעה שבמספר לא מבוטל של ערים נשלטת הרבנות המקומית על ידי חרדים, שאינם מכירים ב"היתר המכירה" ושוללים את תעודות ההכשר מחנויות שאינן מציינות להוראותיהן בעניין זה. באוקטובר פסק בג"צ, לאחר שרבני "צוהר" ואחרים

הירידה הברורה במתח בין הזרמים השונים ביהדות בשנים האחרונות נתפסת בעיני רבים כהתפתחות חיובית ביותר ביהדות האמריקנית. מרבים לראותה כמבשרת עידן חדש של סובלנות ואפילו פלורליזם, המתפרשים כסימנים לבריאות הקהילה. אבל יש גם אחרים, כמו ג'ק ורטהיימר, ראש הסמינר התיאולוגי היהודי, שאינם כה אופטימיים. ורטהיימר קובע בצדק כי מתחת לכל שיתוף הפעולה הגלוי, קיימות מחלוקות יסודיות ביותר בין מנהיגי הזרמים השונים, והם מדברים בשפות שונות מאוד, שיש להן מובנים שונים מאוד, גם כשהם משתמשים באותו מונח עצמו.

עדיין לא ברור אם קיום קהילה מחייב שהכל יסכימו בכל או אפילו ישתמשו באותן קטגוריות לשיח הדתי, או שאולי די בכך שלמרות ההבדלים, כולם חשים תחושת קרבה משפחתית, ולפחות נוהגים זה בזה בכבוד ובנימוס. ייתכן שהדבר החשוב הוא שהפלגים השונים עצמם יראו את עצמם כקהילה משותפת, למרות המחלוקות האידיאולוגיות ביניהם, וישתפו פעולה באדיבות עד כמה שהדבר אפשרי. שיתוף הפעולה בין הזרמים השונים ביהדות אמריקה, במהלך המאמצים לסייע לישראל בעודה נתונה להתקפות הטילים במלחמת לבנון השנייה, מעיד כי ייתכן שיש כאן התקרבות אמיתית.

בישראל, לעומת זאת, המצב מסובך בהרבה. במישור אחד, ישנם סימנים למפגשים 'מנומסים' יותר בין הפלגים האורתודוכסי והרפורמי. אבל במישורים הרשמיים ביותר, הקונפליקט בין הממסד האורתודוכסי לבין הזרמים הלא-אורתודוכסיים, בעיקר הרפורמים,

שמזדהים עם הציונות הדתית הגישו עתירה, כי במקום שהרבנות המקומית לא תכיר ב"היתר המכירה", חייבת הרבנות הראשית הארצית לתת את ההכשר.

במידה לא מבוטלת, החמרת ההקפדה של הרבנות קשורה בגידול הניכר בעוצמתם הפוליטית של החרדים, ובעיקר של מפלגת ש"ס, כפי שבא לידי ביטוי בשורת המינויים האחרונים של חרדים לכהונה בבתי הדין הרבניים. מינויים אלה עוררו ביקורת חריפה משורות הציונות הדתית, הן בישראל והן בתפוצות. כוחם הגדל של החרדים, ובעיקר של ש"ס, הוא גם האחראי העיקרי להעברתו לאחרונה של חוק נהרי, שלפיו מוסדות חינוך מוכרים אך לא רשמיים, כגון אלה של החרדים ושל האוכלוסיה הערבית, יקבלו תקציבים ממשלתיים כפי שמקבלים בתי ספר ממלכתיים. החוק הועבר ברוב מוחץ, אף שברור שהוא פוגע במערכת החינוך הממלכתית.

הגידול המתמיד וההתמסדות הגוברת של ש"ס במהלך עשרים וחמש השנים האחרונות ממשיכים לעצב מחדש את הנוף הדתי בישראל באופנים מרתקים. המחוייבות של ש"ס נטלה על עצמה – לתחזק מנגנון אדיר של סעד ושירותים חברתיים, שאינו מוגבל (כפי שמקובל אצל החרדים) רק לבני עולם הישיבות, מעניקה לה אחיזה איתנה יותר בחברה הישראלית בכללותה. ואכן, בניגוד לציונות הדתית ולחרדים האשכנזים גם יחד, ש"ס טוענת שהיא יכולה לקחת חלק בחברה הישראלית כמפלגה דתית, ואפילו חרדית מוצהרת, השוללת רבות מהנחות היסוד של הציונות. ש"ס בוודאי אינה כלי הביטוי הבלעדי לזהות דתית ספרדית, אבל אין ספק שהיא הביטוי הפוליטי הברור והחזק ביותר של זהות זו. בקרב הקהילה הספרדית ניתן להבחין במספר מגמות המסמנות התרחקות מש"ס, בכיוונים שונים, ביניהם קריאתו של הרב מרדכי אליהו, לשעבר הרב הראשי הספרדי, לשימורן והנצחתן של כל המסורות ההלכתיות של הספרדים, בניגוד לעמדתו ההיסטורית

של הרב עובדיה יוסף, הדוגלת בהלכה אחידה לספרדים ולאשכנזים גם יחד; במקביל, אינטלקטואלים דתיים ספרדים מרבים כיום לבטא זהות יהודית מתונה ופעילה חברתית, הנשענת על מסורות ספרדיות.

בקרב קהילת הציונות הדתית, ממשכה ההתנתקות מעזה בשנת 2005 להותיר את חותמה. בניגוד לחששותיהם של רבים, התנגדותו, כמעט פה אחד, של מחנה הציונות הדתית להתנתקות, לא הובילה להתנתקות מקבילה וכוללת של מחנה זה מן הציונות החילונית וממדינת ישראל. למעשה, מספרם של חללי פעולות צבאיות דתיים במלחמת לבנון השנייה, הגדול באופן לא-פרופורציונלי ביחס לחלקם באוכלוסיה, סיפק תזכורת מעציבה אך מאלפת למחוייבותם הנמשכת של רוב בני הציונות הדתית למדינה ולמפעל הציוני. (מעניין לציין כי מספר לא-פרופורציונלי דומה של נופלים היו בני התנועה הקיבוצית, אשר חרף המחלוקות הפוליטיות בינה לבין מחנה הציונות הדתית, עדיין חולקת עמה את המחוייבות האידיאולוגית לציונות).

התפתחות חדשה העשויה להשפיע רבות על יחסי תתיים-חילונים היא הצעת החוק של חבר המפד"ל זבולון אורלב, שהועלתה לפני כמה שנים בהצעת ה'אמנה' של פרופ' רות גביזון והרב יעקב מידן, לקביעת יום ראשון כיום מנוחה רשמי נוסף, במקום יום שישי, ולהגדרת השבת כיום המנוחה הרשמי בישראל, שבו תהיה אסורה פעילותם של כל גופי התעשייה והמסחר, בצד כל מוסדות הממשלה, אך לא ייאסר קיומם של אירועים תרבותיים בשבת. גם התחבורה הציבורית תהיה אסורה בשבת, פרט לאירועי תרבות ופנאי. חוק זה מהווה פשרה שמצד אחד ממסדת את קדושת השבת ומצד שני מכירה בצרכים וברצונות של יהודים לא-דתיים רבים. הצעות החוק זכו לתמיכתם של כמה רבנים מכובדים, אך לא ברור אם יוכלו לשרוד את מתקפות נציגי הקנאים הדתיים והחילוניים גם יחד.

מצד שני, בתוך מחנה הציונות הדתית ניתן להבחין בהתגבשות מתחזקת ובגידול ההשפעה החינוכית של מגמת ה'אמוני', או ה'חרד'לי' (ראשי-תיבות של חרדתי-דתי-לאומי). קבוצה מתגבשת זו משלבת בתוכה מחוייבות אידיאולוגית חזקה ליישוב ארץ ישראל יחד

התנגדותו של מחנה הציונות הדתית להתנתקות לא הובילה להתנתקות מקבילה וכוללת של מחנה זה מן הציונות החילונית וממדינת ישראל

עם פסילת התרבות החילונית והפמיניזם, האופיינית למגזר החרדי ולהסתמכותו על 'דעת תורה' (פסיקות אידיאולוגיות של רבנים, שאינן מבוססות בהכרח על ניתוח הלכתי) כבסיס לקבלת החלטות פוליטיות. לאורך ההיסטוריה, הציונות ראתה בהתיישבות את אחד היעדים המרכזיים של המדינה בטווח הארוך, בעוד שבעיני רבים מהחרד"לים, המדינה אינה אלא כלי גרידא להגשמת יעדי ההתנחלות, המהווה לדעתם מצווה דתית בעלת השלכות משיחיות. מלחמת לבנון השנייה אמנם סילקה לזמן מה כל דיון בסוגיות הפשרה הטריטוריאלית, אך כל תהליך דיפלומטי מחודש עתיד להציף שוב אל פני השטח את המתחים הללו בקרב הציונות הדתית, ובעוצמה רבה. למרות זאת, ביום העצמאות 2007 קיימה קהילת הציונות הדתית במלואה את טקסי התפילה והחגיגות כפי שעשתה מאז ומתמיד, מה שמעיד על מחויבות יסודית נמשכת למדינה ולמוסדותיה. אבל בהחלט יש מקום לדאגה, כאשר מספר גדל והולך של אינטלקטואלים שוב אינם חשים בנוח להזדהות כדתיים-לאומיים.

בצד הגעש הפוליטי ממשיך מחנה הציונות הדתית, על אגפי השמאל, הימין והמרכז שלו, להפגין יצירתיות תרבותית שופעת בתחומי הקולנוע, התיאטרון, האמנויות הפלסטיות והספרות, והתסיסה הזו תורמת את נוכחותה הייחודית בחיי התרבות בישראל. בחמש-עשרה השנים האחרונות חל גידול מתמיד במקבץ תופעות שהעיתונאי הבכיר יאיר שלג היטיב לאפיין בשם 'הזרם הרביעי'. מגמה זו כוללת בתי מדרש חילוניים במוצהר, טקסי תפילה וקהילות תפילה, חגיגת אירועי חיים, הכללת תַּמּוּת וטקסטים יהודיים ביצירותיהם של אמנים חילוניים מוצהרים, סופרים ומוסיקאים, רבנים חילוניים ופסטיבלים לתרבות יהודית.

גורם מרכזי במפעל התרבותי הנרחב הזה הוא השפה העברית – הן ככלי לשוני והן ככלי של זהות תרבותית המתחברת לעומק היהדות, אך לא בהכרח מזדהה עם היהדות כדת. במובן זה, 'הזרם הרביעי' ניזון מחזון ציוני מוקדם יותר (ובעיקר זה שנקשר בעלייה השנייה, בשנים 1904-1914, שנציגה הבולט והמייצג

ביותר היה דויד בן-גוריון), ואולי אף מהווה את תחייתו של חזון זה, שראה ביצירת תרבות עברית מודרנית מפעל שהוא בעת ובעונה אחת גם מהפכני וגם מסמל המשכיות ורצף ביחס לכלל ההיסטוריה היהודית והמקורות הקלאסיים.

אף שיש בתופעה זונקודות דמיון רבות לתרבות 'העידן החדש' שהתחזקה מאוד בישראל, היא שונה ממנה בהישענותה המפורשת על טקסטים יהודיים ובדחייתה את רוב הממדים האישיים, נחלת 'העידן החדש', שחלק יטענו שהם נרקיסטיים. בד בבד, כפי שיאיר שלג מקפיד לציין, 'זרם רביעי' זה עדיין לא הוליד שום גוף ייחודי של מעשה יהודי, שלא לדבר על תוכנית חברתית ופוליטית.

כמה קבוצות, כגון 'ממזרח שמש' ו'מעגלי צדק', נוקטים עמדות נחרצות בסוגיות של צדק חברתי מתוך נקודת מבט יהודית מסורתית מוצהרת. ככל שהמאמצים האלה מרגשים ומלהיבים, עדיין אין בהם התמודדות קונקרטיה עם המורכבויות של קבוצות העילית הפוליטית, שלא לדבר על יכולת להשפיע עליהן, או לנסח תוכניות כלכליות מעשיות רחבות יותר.

נפנה עתה לארה"ב. בדצמבר 2006 פירסמה ועדת הדין והסטנדרטים, שהיא המועצה המייעצת בענייני הלכה למועצת הרבנים – ארגון הרבנים של היהדות הקונסרבטיבית – שורת פסקי הלכה בסוגיית ההומוסקסואליות בקהילה היהודית. על פי כללי העבודה של הוועדה, כמה דעות שונות בכל סוגיה שהיא יכולות להיחשב כתקפות, אם כל אחת מהן זוכה לתמיכתם של כרבע מחברי הוועדה. בסוגיה ספציפית זו אומצו איפוא שלוש דעות שונות, כאפשרויות לגיטימיות במסגרת היהדות הקונסרבטיבית: אישוש נחרץ של האיסורים המקראיים על ההומוסקסואליות, מלווה בדאגה לרווחת ההומואים והלסביות; פסיקה שלפיה הומואים ולסביות יהודים יכולים לכהן כרבנים וניתן להכיר רשמית במערכות יחסים של מחויבות זוגית ביניהם, אם כי לא בדרך של חופה וקידושין

**בעיני רבים
מה"חרד"לים,
המדינה איננה
אלא כלי להגשמת
יעדי ההתנחלות,
המהווה לדעתם
מצווה דתית בעלת
השלכות משיחיות**

האורתודוכסי. אף שמוקדם עדיין לדעת, ייתכן מאוד שהדיון והוויכוח בנושא יתרמו להבהרת היחסים בין התנועה הקונסרבטיבית לבין ההלכה ולהבנה ההלכתית בכלל.

שינוי חברתי-כלכלי בקרב האוכלוסיה החרדית בישראל

היהדות החרדית בישראל גדלה באופן דרמטי בחמישים השנים האחרונות. אין בידינו נתונים מדויקים על מספר החרדים, בין היתר מפני שקיימות הגדרות שונות לשאלה "מיהו חרדי". החרדים מהווים כיום 15 אחוזים מכלל חברי הכנסת. האוכלוסיה החרדית בישראל גדלה בהתמדה, בעיקר כתוצאה משיעור ילודה גבוה (4.7 לידות בהשוואה ל-2.7 לידות בכלל האוכלוסיה היהודית בישראל ו-1.1 לידות לנשים בתפוצות). בשנת 2007, אחד מכל שלושה ילדים יהודיים הרשומים בכיתה א' לומד באחת ממערכות החינוך החרדיות.

ציבור בן כ-50 עד 100 אלף נפש של צאצאי היישוב הישן ומקורביהם אינם מצביעים בבחירות או שאינם לוקחים כל חלק בחיי החברה והכלכלה או בחיים הפוליטיים בישראל. לעומתם, מפלגת ש"ס הספרדית היא חברה מרכזית בקואליציה הפוליטית השלטת ומחזיקה בשלוש משרות שרים. החרדים האשכנזים מתמידים בסירובם לקבל על עצמם משרות שרים, אך הם מיטיבים לפעול כשדולה בשירות האינטרסים החברתיים והחינוכיים של המגזר החרדי ולהשיג תמיכה כספית, מבלי להשתתף ישירות בתהליך קבלת ההחלטות בממשלה. מגזר זה, המורכב מזרמים חסידיים וליטאיים גם יחד, ואשר מעורבותו בחיי החברה והכלכלה של ישראל עוברת שינויים מרתקים, ניצב מול אתגרים גדולים.

את האידיאולוגיה השלטת במגזר פיתחו בעיקר הרב אברהם קרליץ (ה"חזון איש", 1878-1953) הכריזמטי, וממשיכו הכריזמטי לא פחות הרב אלעזר מנחם ש"ך (1898?-2001) במהלך שנות ה-50 וה-60, כדי להתמודד עם המציאות הפוליטית החדשה של קיום מיעוט יהודי "גולה" בתוך מדינה יהודית. קרליץ

מסורתיים; ופסיקה נוספת, אשר בצד אישור האיסורים המסורתיים טוענת כי הומוסקסואליות אינה בעיה של יחידים, וקוראת לפיתוח תוכניות חינוכיות במסגרת הקהילה כדי להגיע להבנה, חמלה וכבוד כלפי הומואים ולסביות. בקרב הוועדה היתה גם תמיכה מסוימת בביטול כוללני יותר של האיסור ההיסטורי על קיום יחסים הומוסקסואליים.

סקרים שנערכו זמן קצר אחרי ההחלטה הראו כי הרוב הגדול בתנועה הקונסרבטיבית נותר באי-בהירות רבה לגבי המשמעות המעשית של ההחלטה. חלק מאי-בהירות זו התפוגג במאוס 2007, כאשר הסמינר התיאולוגי היהודי, מוסד הדגל של הזרם הקונסרבטיבי, הודיע כי מעתה יקבל סטודנטים הומואים מוצהרים ללימודי רבנות וחזנות. בהצהרה שנלוותה להכרזה הסביר פרופסור ארנולד אייזן, נשיא הסמינר (לא רב בעצמו, אך חוקר ומלומד בולט של המחשבה והחברה היהודית המודרנית), כי אימוץ שתי הדעות הליברליות יותר בפסיקת הוועדה "מספק הכשר הלכתי לצעד זה", כי ההחלטה "עולה בקנה אחד עם המחויבות ארוכת השנים של המסורת היהודית לפורליזם", וכי "אנו מכבדים את אלה שאינם מסכימים אתנו ומבינים כי בתוך ההקשר של כל מה שמאחד בינינו, הגיוון רק מחזק אותנו".

עדיין לא ברור מה תהיינה תוצאות ההתפתחות הזו מבחינת היהדות הקונסרבטיבית כשלעצמה ומבחינת יחסיה עם הזרמים האחרים, בעיקר האורתודוכסי. סביר להניח שההחלטה תעמיק את שיתוף הפעולה בין מוסדות הזרם המרכזי של התנועה לבין אותם קבוצות וגופים, כמו האוניברסיטה ליהדות בלוס אנג'לס, הדוגלים במדיניות זו כבר זמן רב. בה בעת, התפטרותו מהוועדה של הרב יואל רות, הנחשב לפוסק ההלכה המוביל בתנועה ומחבר הפסק המסורתי ביותר מבין ההחלטות, עשויה להעיד כי סוגיית הומוסקסואליות תשמש בשנים הבאות כסמן ברור המפריד בין התנועה הקונסרבטיבית לבין היסודות הליברליים יותר בזרם

בשנת 2007, אחד מכל שלושה ילדים יהודיים הרשומים בכיתה א' לומד באחת ממערכות החינוך החרדיות

הציע שיתוף פעולה עם המוסדות הציוניים כדי לקבל תקציבים ותמיכות, במטרה להקים מובלעת תרבותית וחברתית. הוא שיכנע את דויד בן-גוריון לשחרר משירות צבאי צעירים חרדים שהם תלמידי ישיבות, ופיתח מערכת חינוך מקיפה המשתרעת מגן הילדים ועד ה'כולל' (מוסדות לימוד לתלמידי ישיבות נשואים המקדישים את כל חייהם ללימודים), במטרה לגדל אליטה אינטלקטואלית של תלמידי חכמים שתוכל לתפוס את מקום האליטה האינטלקטואלית הרבנית שהושמדה בשואה. הוא גם פיתח מערכת חינוך מקיפה לבנות, שהכינה אותן להיות שותפות מסורות לבעליהן הלומדים, ללדת כמה שיותר ילדים ולשאת בעיקר הנטל לחינוכם, ולהתפרנס מעבודה במשרה מלאה כמורות.

ואולם כיום יש מחסור במשרות הוראה לנשים בבתי ספר דתיים, והשוק הדתי מצוי ברוויה. לפיכך, צעירות חרדיות נשואות מחפשות תעסוקה מחוץ לתחומים המסורתיים. ככל שהמימון ממשפחות ההורים, השילומים מגרמניה ומענקי הרווחה מטעם המדינה מתמעטים, החרדים הצעירים הופכים לאוכלוסיה העניה ביותר בעולם היהודי.

חרף שאיפת רבניהם להותירם מבודדים חברתית ותרבותית, רבים מהם באים במגע תכוף עם החברה הכללית ומושפעים ממנה. אוכלוסיית שוליים גדולה במגזר, בדרך כלל ממוצא אנגלו-סקסי, נהנית מקניית ושיטוט בקניונים הגדולים; רבים מאוד מאזינים לרדיו החרדי, המציע גם פרסומות וחדשות מן העולם; המוסיקה החסידית הדתית משלבת סגנונות ומקצבי פופ ואפילו רגאיי; מספר גדל והולך נמשך לביגוד אופנתי; רבים מבקרים באתרי אינטרנט חרדיים – יש חוקרי שוק הטוענים שאחד מכל שלושה משקי בית במגזר החרדי מחובר בחשאי לאינטרנט.

כמו כן, במטרה להכין את הנשים לייעודן הכפול, הן מקבלות חינוך מגוון הכולל גם מיומנויות מתקדמות בחשבון, שפה, היסטוריה, פסיכולוגיה, שפה זרה (אנגלית) ורוכשות מיומנויות מקצועיות נוספות שאינן מהוות חלק מהמסלול החינוכי של בנים הלומדים רק תורה. בשנים האחרונות חל גידול רב במספר הנשים הנוטשות את שוק העבודה החרדי המוגבל ומשיגות

משרות בכירות בשכר גבוה בחברה הכללית. אחת התוצאות היא היווצרות פער תרבותי בין בני זוג, המקעקע את מאזן הכוחות המקובל במשפחה ומוביל לעלייה בשיעורי הגירושין בקרב זוגות חרדיים צעירים. בנוסף, נשים חרדיות רבות לוחצות ליציאה ללימודים אקדמיים, השגת תארים ורכישת כישורים מקצועיים מתאימים לעבודה בענפי הייעוץ, הטכנולוגיה, יחסי ציבור, שיווק וניהול.

חלק מרבני המנהיגות החרדית, ליטאים וחסידיים כאחד, המודעים לסכנות המאיימות על המערכת אם מגמה זו תתחזק, אסרו על מסלולי הכשרה מקצועית ואקדמית בבתי הספר התיכוניים לבנות ברשת 'בית יעקב' החרדית. אבל מסלולים כאלה, הקיימים במגזרי הציונות הדתית והחרדים הספרדים, ממשיכים להציע תוכניות הכשרה מקצועית מגוונות לנשים.

מכון לוסטיג ברמת גן, שפרץ את המחסומים שהוצבו בעבר על רכישת השכלה גבוהה בקרב נשים דתיות, הוא אחת המכללות החדשות שיצאו בתוכנית חדשנית: מסלול הכשרה המיועד להכין נשים לעבודה בתעשיות עתירות טכנולוגיה. המסלול מציע תואר ראשון בחשבונאות ניהולית ומדעי המחשב לנשים בוגרות רשת 'בית יעקב'. המכללה פתחה את שעריה בשנת 1999 לקבוצה של כמעט 30 צעירות, וכיום לומדות בה 450 צעירות, שרובן המכריע נשואות

לתלמידי כוללים. המוסד מתייעץ בכל דבר ועניין עם הרב אהרן לייב שטיינמן, מנהיג חרדי ידוע בבני ברק, התומך בעבודתו. "כל בוגרת שלנו מרוויחה פי שלושה ממורה, לפחות פי שלושה", טוען אחד הרבנים המנהלים את המכללה.

מוסד חינוכי נוסף, המכללה החרדית של ירושלים, מאפשר לנשים חרדיות להשיג תארים אקדמיים בתחומים כגון עבודה סוציאלית, קלינאות תקשורת ומעבדות רפואית, באמצעות הסדרים עם אוניברסיטאות ומכללות ישראליות. המכללה נפתחה

- גדל מספר הנשים**
- החרדיות הלוחצות**
- לצאת ללימודים**
- אקדמיים,**
- השגת תארים**
- ורכישת כישורים**
- מקצועיים לעבודה**
- בענפי הייעוץ,**
- הטכנולוגיה,**
- השיווק והניהול**

ב-2001 עם 23 תלמידות. כיום היא מונה 453 תלמידות ו-80 תלמידים. הגברים והנשים נכנסים לבניין דרך כניסות נפרדות ולומדים בקומות נפרדות כדי למנוע כל מפגש. עדינה בר-שלום, בתו הבכורה של הרב עובדיה יוסף, היתה ממקימות המוסד לאחר שנועצה באביה וקיבלה את ברכתו. שתי המכללות מתוארות כסביבה שנישים חרדיות יכולות לחוש בהן בנוח. יש במקום גם מורות ורבנים הזמינים לייעוץ לתלמידות כדי לשוחח ולפתור כל קושי שעלול להתעורר במפגש בין הלימודים לבין אמונתן.

אחת היוזמות המוצלחות ביותר שזכו לתמיכת הרבנים החרדיים היא תַּבְרוֹת חד-מיניות לחומרה ותוכנת מחשב, הממוקמות בשכונות חרדיות ומאפשרות לאמהות להרוויח שכר גבוה יותר, לעבוד בשעות גמישות ולפתח קריירה מקצועית, וזאת מבלי לאיים על המרקם החברתי והמשפחתי הקיים.

הגירוי העיקרי להתפתחות שוק העבודה החרדי המשגשג היה הקיצוצים בקצבאות הרווחה, שהונהגו בתקופת שלטונו של בנימין נתניהו, ואשר אילצו את רוב לומדי התורה הלא-עשירים שלמדו לימודים מלאים למצוא עבודה חלקית כדי לשרוד. כיום, כ-80 אחוזים מכלל הגברים החסידיים ורוב החרדים הספרדים עובדים. מרבית הגברים שאינם עובדים נאמנים למנהיגים הליטאיים הדבקים בלימודי תורה בלבד. מתוך

כלל האוכלוסיה החרדית, כ-40,000 תלמידי ישיבות רשומים רשמית כ'מי שתורתם אומנותם', ורבים מהם עובדים חלקית בעבודות בלתי-חוקיות בשכר נמוך. חרף מאמציהם, הם אינם מצליחים להביא פרנסה ראויה למשפחותיהם הגדולות. לפיכך הבעיה הקריטית איננה סירובם לעבוד, אלא היעדר הכשרה מקצועית, המגביל אותם לעבודות ברמה נמוכה שאינן דורשות כישורים כלשהם. האתגר הוא לפתח תוכניות הכשרה ומשרות חלקיות או מלאות מתאימות לבני הישיבות שיש להם יכולת אינטלקטואלית אך הם חסרים מיומנויות מקצועיות. כמה יוזמות פרטיות וציבוריות כבר פועלות ומתחילות להראות סימני הצלחה, בעיקר במגזרי התעשיות עתירות הידע והפיננסים.

ניתן איפוא להבחין בשלושה אתגרים הקשורים זה בזה, שעיימם נאלצת האסטרטגיה המסורתית של המובלעת החרדית בישראל להתמודד: (1) אבטלה, עוני וריבוי דמוגרפי ללא הגבלה; (2) היפתחות תרבותית לחברה הישראלית הכללית; (3) המעורבות הפוליטית של המנהיגות החרדית עלולה להוביל לאחריות קולקטיבית. קשה להתנבא איזה נתיב יגבר בעתיד. לעת עתה נראה שהדפוסים בקרב החרדים בישראל הולכים ונעשים דומים יותר לאלה של החרדים בכל מקום אחר, ולכך עשויה להיות השפעה חשובה על יחסי דתיים-חילוניים ועל היחסים בין ישראל והתפוצות.

דפוסים משפחתיים

הפולנית היתה שונה מהמשפחה היהודית הגרמנית, הגרמנית שונה מהטורקית, הטורקית מהמרוקנית, וכך הלאה.

כשמדובר בנושא המשפחה היהודית, יש נטייה מוגברת לנוסטלגיה, לרומנטיזציה של ימי העבר הנפלאים, אשר במובנים רבים לא היו בעצם כה נפלאים, ואולי לא היו נפלאים כלל. לדוגמה, בתנאים הקשים של שיעורי תמותה גבוהים של תינוקות וילדים, מעט משפחות יחסית יכלו לגדל ילדים רבים, וזאת למרות שיעור הילודה הגבוה. לכן חשוב במיוחד לבסס כל דיון במוסד מרכזי זה על נתונים אמפיריים.

בנוסף, ברוב הניתוחים והדיון שלהלן, ההתייחסות ליהודים בכל ארץ היא כאל יחידה אחת, שאותה משווים ללא-יהודים באותה ארץ. ואולם חשוב להדגיש כי בקרב היהודים עצמם בכל ארץ קיימת שונות רבה, בין מסורתיים למודרניים, בדיוק כפי שהיא קיימת בקרב לא-יהודים. התמונה המתוארת כאן היא של דפוסים קבוצתיים כלליים, ורק לגבי משתנה אחד ישנה התייחסות להבדלים הפנימיים, בגלל המשמעות הפוטנציאלית שלהם להתפתחויות עתידיות.

נשים וגברים יהודים בארצות הברית מתחתנים בגיל מאוחר יותר מלא-יהודים, אך מגמה זו אינה משקפת ירידה בחשיבות הנישואין והמשפחה אצל יהודים; הסבירות שיינשאו בסופו של דבר גבוהה מזו שאצל לא-יהודים, והסבירות להתגרש ולהישאר גרושים בקרב יהודים נמוכה יותר מאשר אצל לא-יהודים. למעשה, כמעט בכל גיל, יש שיעור נמוך יותר של יהודים שהיו נשואים בעבר או אלמנים, בהשוואה

במסורת היהודית ישנם שני מוסדות שהיחס אליהם הוא כאל "מקדש מעט". האחד, בספירה הציבורית, הוא בית הכנסת; והשני, בספירה הפרטית, הוא המשפחה. שני המוסדות הללו מוצגים כסוכני החיברות העיקריים ליהדות וכגורמים מרכזיים בגיבוש העם היהודי כקולקטיב. כשבוחנים את המשפחה היהודית בהקשר של היבטים חברתיים בעם היהודי, ההתמקדות איננה ברווחת הפרטים כיחידים, אלא כחלק מן העם היהודי. ההתמקדות גם איננה ברווחת המשפחה כשלעצמה. למעשה, יש כיום ויכוחים רבים לגבי ההגדרה מהי משפחה. ההתמקדות כאן היא בתפקיד המשפחה כסוכן חיברות ליהדות, המטפח זהות והזדהות יהודית. זוהי איפוא השקפה פונקציונליסטית מוחלטת על המשפחה. ישנן, כמובן, גם השקפות אחרות, ביניהן השקפת הקונפליקט, שאינן מקבלות כלל את הנחת היסוד בדבר מרכזיות המשפחה בתהליך החיברות ליהדות, אבל אין מקום לעסוק בכך כאן, שכן הנחת היסוד הכוללת של ההערכה השנתית היא שיש קולקטיביות יהודית, ושטובתה נשענת על טובת החלקים המרכיבים אותה. למעשה, כל הרעיון של תכנון מדיניות לישות שהיא עם יהודי נשען על השקפה פונקציונליסטית.

אין בנמצא מודל יחיד למשפחה היהודית. היהודים הם באמת "עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים" (אסתר ג', א') ובכל חברה שבהם הם חיים, הם מתערים ברמה כזו או אחרת ומפנימים דפוסים תרבותיים של החברה הכללית. זהו מקור עיקרי להבדלי המנהגים בין אשכנזים, ספרדים, מזרחים וכדומה, ובין הקבוצות השונות שבתוכם. במונחי הנושא הנדון, המשפחה היהודית

ללא-יהודים. בקרב יהודים קיימת גם סבירות גבוהה בהרבה למגורים עם המשפחה מאשר למגורים לבד או עם אחרים שאינם בני משפחה, והם נוטים הרבה פחות מלא-יהודים למגורים משותפים ללא נישואין, אחרי הנישואין הראשונים.

בצרפת, שהיא הקהילה היהודית השנייה בגודלה בתפוצות, המאפיינים העיקריים של נישואין בקרב יהודים דומים לאלה שבארה"ב. בישראל, לעומת זאת, היתה מאז ומתמיד נטייה להתחתן בגיל צעיר יותר, הנובעת כנראה מהמסורתיות הגדולה יותר הרווחת בישראל, אשר גם מעודדת נישואין בגיל צעיר וגם שוללת חיים משותפים ללא נישואין. הגיל לנישואין ראשונים בישראל עלה מעט בשנים האחרונות, וכך גם שיעורי הנשים והגברים הרווקים בקבוצת הגיל 20-29. אבל בקבוצת הגיל 40-44, כ-95 אחוזים התחתנו לפחות פעם אחת.

לא יהיה זה בלתי-הגיוני להניח כי בדיוק כפי שהם מאחרים להתחתן, יהודים גם מביאים ילדים בגיל מאוחר יותר, ואכן הנתונים מארה"ב מאששים זאת. וכך, בקרב נשים נשואות בגילאי 46-55, 40 אחוזים מכלל הנשים היהודיות נשואות ומתגוררות עם ילדיהן, לעומת 18 אחוזים בלבד בקרב לא-יהודים.

נישואין והבאת ילדים בגיל מאוחר יותר אחראים באופן חלקי לכך שליהודים יש פחות ילדים מאשר ללא-יהודים, נקודה שאליה נשוב בהמשך.

ברוב הגילאים, שיעורים גדולים יותר של גברים יהודים לעומת לא-יהודים חיים במשפחות. בגילאים הצעירים יותר – כ-18-35 – מעט יותר ממחצית הגברים היהודים חיים במשפחות. בכל הגילאים המבוגרים יותר, כשלושה רבעים חיים במשפחות. בשנות הבגרות ובגיל העמידה, 36-55, נשים יהודיות מתרכזות יותר בחיי המשפחה, והתרכזות זו פוחתת בקבוצות הגיל המבוגרות יותר. כמעט 80 אחוזים מכלל הגברים היהודים בני 65 ויותר חיים במשפחות, בעיקר עם נשותיהם, לעומת כ-66 אחוזים בקרב גברים לא-

יהודים ופחות מ-50 אחוזים מנשים יהודיות בגילאים אלה. ככלל, הסבירות לחיים במסגרת משפחתית גבוהה מעט יותר אצל נשים וגברים יהודים, בכל גיל, בהשוואה ללא-יהודים.

דמוגרפים מעריכים כי יותר ממחצית הנישואין בארה"ב יסתיימו בגירושין. בסקר הארצי של האוכלוסיה היהודית (NJPS) לשנת 1990 נשאלו משיבים שלא היו נשואים לבני זוגם הראשונים, איך הסתיימו נישואיהם. הנתונים מעידים כי שיעור זהה של גברים יהודים ולא-יהודים מדווחים כי הם גרושים כעת או שנישואיהם הקודמים הסתיימו בגירושין. אבל יותר נשים יהודיות בהשוואה ללא-יהודיות מדווחות על גירושין בשלב מסוים בחייהן. בהתחשב בשכיחות הגירושין, בהשלכותיהם על משפחות, ובשיעור הגבוה יותר של נישואי תערובת בנישואין שניים ומאוחרים יותר, אלה הם דפוסים שצריכים להדאיג וטעונים השגחה.

בישראל, מעקב אחר קבוצות נישואין מעיד על שיעור גירושין של כ-10 אחוזים אחרי שש שנות נישואין, 15 אחוזים אחרי 10 שנים, ו-20 אחוזים אחרי 25 שנות נישואין. שיעורי גירושין אלה הם שמרניים למדי בהקשר העולמי, אך המגמה הולכת ומתחזקת מאז שנות ה-90. השיטה המקובלת לחלוקת מספר מקרי הגירושין במספר החתונות שנערכו באותה שנה מעלה נתוני גירושין גבוהים הרבה יותר, אך היא שגויה בעליל.

מאז המאה התשע-עשרה, באירופה וגם בארה"ב, משפחות יהודיות הן קטנות יותר ושיעורי הילודה של יהודים נמוכים יותר בהשוואה ללא-יהודים. כפי שכבר צויין, יהודים באופן כללי מתחתנים מאוחר יותר מלא-יהודים; כמו כן הם רוצים ומצפים להוליד פחות ילדים, דוגלים בעמדות החיוביות ביותר ביחס לאמצעי מניעה ותכנון המשפחה, ומצטיינים בהפעלתם. בצד מומחיותם במניעת ילודה, יש ליהודים גם שאיפות גדולות בתחום ההשכלה, התעסוקה והמעמד החברתי, וכל אלה תורמים לרצון במספר ילדים קטן יותר. עלויות החינוך לילדים כוללות לא רק את התקציב הכספי בפועל למימון שכר הלימוד, שהוא כשלעצמו גבוה מאוד; חלק גדול מן העלות הכוללת עשוי לכלול

גם את העלות של יציאת אחד ההורים, כמעט תמיד האם, ממעגל העבודה בזמן שהילדים קטנים מאוד, והמשמעות היא לא רק צמצום הכנסת המשפחה אלא גם אובדן פעילות תעסוקתית, שיכולות להיות לו השפעות על ההכנסה וההזדמנויות להתקדם לכל אורך מהלך החיים. התוצאה מכך היא משפחות יהודיות שמספר ילדיהן קטן מן המינימום הדרוש לשמירה על גודל הקבוצה, דהיינו אפס גידול באוכלוסיה. מבחינה חברתית, שיעור היהודים בארצות הברית, קנדה, רוב אירופה ורוב המערב הולך וקטן ביחס לכלל האוכלוסיה בארצות מגוריהם, בצד הירידה בפועל במספריהם. הדבר נכון במיוחד במקומות שיש בהם שיעור גבוה של נישואי תערובת, שכן במקרים אלה זוגות גם נוטים להביא פחות ילדים לעולם, וגם רוב הילדים הנולדים מנישואין אלה אינם מזדהים כיהודים.

לעומת זאת היהודים בישראל שומרים על שיעורי ילודה גבוהים ויציבים באופן יחסי. שיעור הילודה הכולל – מדד מגמות עכשוויות הכולל את כל הנשים, נשואות ולא נשואות – נע סביב 2.6 ילדים בשנות ה-90', ובשנת 2005 עמד על 2.7.

סקרים עדכניים בישראל מצביעים על התמדה ייחודית של נורמות גבוהות יחסית לגבי גודל המשפחה הרצוי והאידיאלי בקרב בגירים יהודים נשואים. בשנת 1988 ציינו נשים נשואות יהודיות 3.4 ילדים למשפחה כגודל המשפחה האידיאלי במעמד חברתי-כלכלי זהה לשלהן. ב-2005 גדל המספר האידיאלי והגיע ל-4.0 ילדים למשפחה. גם אם מוציאים מכלל חשבון את הקבוצות הדתיות יותר באוכלוסיה, הממוצע נותר 3.8 ילדים, והוא נע סביב 3 ילדים למשפחה אפילו במגזרים החילוניים ביותר באוכלוסיה היהודית. לאורך זמן ניתן להבחין בפערים נפוצים ויציבים בין תפיסות גודל המשפחה האידיאלי (3-4 ילדים) לבין יישומן בפועל (2-3 ילדים).

בקרב קהילות יהודיות מחוץ לישראל היה הפריון נמוך יחסית מאז ראשית המאה העשרים, ולעתים קרובות נמוך משמעותית מזה של האוכלוסיות המארחות מאז תום מלחמת העולם השנייה. בהתחשב בירידת הפריון הנוכחית במרבית המדינות המפותחות,

שיעור הפריון הנמוך בקרב היהודים שוב אינו ייחודי כפי שהיה בעבר. בשנת 2000 היו לנשים יהודיות בארה"ב בשנות השלושים לחייהן כ-1.2 ילדים, לאחיותיהן בצרפת היו 1.6-1.7 ילדים, לעומת 2.4 ילדים בישראל. לנשים יהודיות בשנות הארבעים לחייהן, ולקראת סוף תקופת הפריון שלהן, היו בממוצע 1.9 ילדים בארה"ב, 2.2 ילדים בצרפת, ו-3.4 ילדים בישראל.

הציבור היהודי בישראל מחייב ברובו מדיניות של התערבות לעידוד משפחות ברוכות ילדים. מגמה זו עולה בקנה אחד עם מספרן הגדל של משפחות המצהירות כיהודיות להביא ילד נוסף אילו הנסיבות החברתיות-כלכליות והתשתיות היו מתאימות לכך.

לא ניתן להסביר ממצאים אלה בהבדלים בהרכב החברתי-כלכלי וההשכלתי של האוכלוסיה היהודית; הם משקפים גישה שונה במובהק לתפקיד המשפחה הגרעינית והפריון בישראל בהשוואה לעולם המערבי. התוצאה הברורה מכך היא קצב צמיחה מהיר בהרבה של האוכלוסיה היהודית בישראל לעומת קהילות אחרות. בדומה לכך, העובדה שקצב הילודה בקרב יהודי צרפת גבוה מזה של יהודי ארה"ב עשויה גם היא לשקף את מדיניות עידוד הילודה בצרפת, אף שמדיניות עידוד ילודה לא תמיד מביאה להגדלת שיעורי הילודה. לדוגמה, אחרי

מלחמת העולם השנייה הנהיגו מספר מדינות באירופה מדיניות חברתית לעידוד הילודה, מתוך מטרה מפורשת להגדיל את האוכלוסיה, אך המדיניות לא השיגה את מטרתה. נראה כי מדיניות כזו יכולה להצליח רק כאשר הערכים החברתיים המקובלים תומכים בהקמת משפחות גדולות יותר. בקרב יהודי אמריקה, אין ספק שהערכים אינם כאלה. למרות שליהודי אמריקה יש יחס חיובי לנישואין, הסבירות שיצהירו כי ילדים הם ערך מרכזי בחיי האדם היא הנמוכה ביותר מכל קבוצה דתית אחרת באמריקה. כמו כן יש סבירות נמוכה ביותר שיהודי ארה"ב יאמינו כי אנשים שאין להם ילדים מפסידים משהו בחייהם. גישה זו עומדת בניגוד חריף

למקובל בישראל, שבה היהודים מייחסים חשיבות גדולה בהרבה להבאת ילדים.

יהודי המערב, בממוצע, מחזיקים בעמדות ליברליות למדי ביחס לגירושין. בארה"ב וברוב ארצות המערב, הם נמצאים בסבירות הגבוהה ביותר מכל קבוצה אחרת, לרבות קבוצות חסרות דת, לתמוך בגירושין בקרב הורים לפעוטים ולילדים קטנים אשר אינם מאושרים בנישואיהם, ולהסכים הכי פחות לטענה שנישואין צריכים להיות לכל החיים. אבל אף שהם מקבלים את רעיון הגירושין בתיאוריה, הן לגבי עצמם והן לגבי אחרים, הסבירות שלהם להתגרש אי פעם אינה גבוהה מן הממוצע.

זאת ועוד, קיים מיתאם גבוה בין דת משותפת לבין יציבות הנישואין. וכך, אצל זוגות בארה"ב שבהם שני בני הזוג יהודים, הסבירות לגירושין זהה לזו של זוגות שבהם שני הצדדים פרוטסטנטים מן הזרם המרכזי, או ששניהם פרוטסטנטים פונדמנטליסטים, או ששניהם קתוליים, או ששניהם בני אותה דת אחרת, והסיכוי שלהם להתגרש נמוך יותר מזה של זוגות שבהם שני בני הזוג חסרי דת או בנישואי תערובת בין-דתיים.

היהודים בארה"ב מהווים זה מכבר מובילי דעה בסוגיות חברתיות רבות. הם מאמינים יותר מקבוצות דתיות אחרות בשוויון בין המינים; הם דוגלים בדעות פוליטיות וחברתיות ליברליות יותר מכל קבוצה אחרת, פרט למצהירים שהם חסרי דת; ולאורך ההיסטוריה הם תמיד דגלו בהשקפות פרוגרסיביות יותר מבחינה חברתית – או לפחות ליברליות – בנושא המשפחה, לעומת שאר האמריקנים. לפיכך יש בקירבם סבירות גבוהה יותר מאצל לא-יהודים להסכמה לחיי זוגיות ללא נישואין, בין אם לזוג יש כוונות להתחתן ובין אם לא. ובכל זאת יש ליהודים עמדה חיובית ביותר כלפי נישואין, כשאחוזים גבוהים מציינים כי לאורך החיים מוטב לאדם להיות נשוי מאשר רווק.

על פי ההשוואות שהניבה תוכנית הסקר החברתי

הבינלאומי (International Social Survey Programme), ישראל משתייכת לקבוצת חברות מסורתיות יותר מבחינת העמדות הרווחות כלפי נורמות משפחתיות, כגון "אנשים נשואים הם בדרך כלל מאושרים יותר מאנשים שאינם נשואים"; "נישואין גרועים עדיפים על לא להתחתן בכלל"; "אנשים שרוצים ילדים צריכים להתחתן". למעשה, לידות מחוץ למסגרת הנישואין הן נדירות למדי בעולם היהודי. בישראל, בשנת 2004, מספר הלידות מחוץ לנישואין היווה 3.3 אחוזים מכלל הלידות (אך 8.6 אחוזים מכלל הנשים בנות יותר מ-40), לעומת יותר מ-30 אחוזים בכלל האוכלוסיה בצרפת, וכ-50 אחוזים במדינות סקנדינביה.

סוגיית נישואי התערובת, סיבותיהם והשלכותיהם, היא אחת הבעיות המורכבות ביותר בתחום המשפחה. עד סוף שנות ה-60' נתפסו נישואי התערובת במערב כמקרה חריג, כיוצא מן הכלל, והיוו תופעה נדירה. בזמנו לא היה ידוע על כך, אך כיום אנו יודעים שנישואי התערובת היו נפוצים בהרבה מאחורי "מסך הברזל", בברית המועצות. הסקר הארצי השיטתי הראשון של יהודי ארה"ב, סקר האוכלוסיה היהודית הארצי (NJPS) לשנים 1970-1971, כלל סדרה נרחבת של שאלות דמוגרפיות, ובכלל זה דת בן/בת הזוג לפני נישואיהם. נמצא כי כשבעה אחוזים מכלל היהודים שהיו נשואים בזמן הסקר נישאו לבני זוג לא-יהודים. מפתיעה הרבה יותר היתה העלייה המהירה בשיעור נישואי התערובת, מכשני אחוזים בקרב מי שנישאו ברבע הראשון של המאה, לכחמישה אחוזים בשנים 1930-1950, לעשרה אחוזים במהלך המחצית הראשונה של שנות ה-60', וליותר מעשרים אחוזים בקרב הנישואים במחצית השנייה של שנות ה-60'. סקר NJPS לשנת 1990 מצע העיד על המשך הגידול בשיעור נישואי התערובת, עד שאלה הפכו לרוב הנישואין. הסקר מצא כי 51 אחוזים מכלל היהודים שנישאו בשנים 1975-1984, וכמעט 57 אחוזים מכלל הנישואים בשנים 1985-1990, התחתנו עם לא-יהודים. שיעורים אלה משקפים את ההשתייכות הדתית בזמן הלידה ואינם מקווזים עם מספר הגורים. על פי נתוני הסקר, בשנות ה-90' חלה עלייה מתונה נוספת בשיעור נישואי התערובת בארה"ב.

**עד לאחרונה,
נישואי תערובת
היו נפוצים בהרבה
בקרב גברים
יהודים בארה"ב
מאשר בקרב
נשים יהודיות, אך
הפער המגדרי הלך
והצטמצם**

נוסף על הגידול המהיר בשיעור נישואי התערובת, חלו גם שינויים חשובים באופיים, ולטענת רבים, גם במשמעותם ובהשלכותיהם. אחד השינויים המרכזיים הוא הדפוסים המגדריים. עד לאחרונה, נישואי תערובת היו נפוצים בהרבה בקרב גברים יהודים מאשר בקרב נשים יהודיות. במהלך העשור של שנות ה-60, לדוגמה, כמעט 25 אחוזים מבנות הזוג של גברים יהודים נשואים היו לא-יהודיות, לעומת 17 אחוזים מבני הזוג של נשים יהודיות נשואות. ואולם הפער המגדרי הלך והצטמצם, ולמעשה, בשנת 1990 היה שיעור נישואי התערובת בקרב נשים יהודיות אף גבוה מעט לעומת גברים יהודים. שוויון מגדרי זה משקף בעיקרו דפוסים רחבים יותר של הצטמצמות הפערים המגדריים בתחומי ההשכלה, התעסוקה והמצב הכלכלי בקרב יהודי אמריקה. כתוצאה מכך, הנשים, בדיוק כמו הגברים, מקיימות קשרי גומלין חברתיים עם לא-יהודים במספרים הולכים וגדלים, והדבר מייצר הרבה יותר הזדמנויות לקשירת יחסים הדוקים ואפילו אינטימיים. למרות זאת, בנישואין שתועדו בסקר מאוחר יותר של NJPS לשנת 2001, מספר הגברים היהודים עם בנות זוג לא-יהודיות היה גדול ממספר הנשים היהודיות עם בני זוג לא-יהודים.

עד לאחרונה היה מקובל כמובן מאליו להניח כי יהודים שנישאו לבני זוג לא-יהודים דחו למעשה את הקהילה היהודית וכי נישואיהם היו הצעד הסופי בנטישת הקהילה. כיום השתנו התנאים, ורבים מאלה שנישאים ללא-יהודים עושים זאת מסיבות שאינן קשורות, או לפחות לא באופן מודע, לתחושתם כלפי זהותם היהודית או כלפי הקהילה היהודית. הם נישאים מאהבה או מסיבות אחרות ובעת נישואיהם אינם מתייחסים ליהדותם כאל בעיה. למעשה אף יכולות להיות להם תחושות חזקות וחיוניות ביותר ביחס ליהדותם.

ככל שנישואי התערובת נפוצים יותר, כך השתנו העמדות כלפיהם, מהתנגדות ההורים, להסכמה מאולצת, ועד לאדישות. כיום קשה להאמין שעד לפני מאה שנה, משפחות שבניהן ובנותיהן נישאו בנישואי תערובת קיימו את מנהגי האבל היהודיים וישבו עליהם

”שבעה”. מחקרים עדכניים מעידים כי רוב ההורים היהודים באמריקה מרגישים שאושר ילדיהם חשוב יותר מן השאלה אם בן או בת הזוג שלהם יהודים. גם ברמת הקולקטיב, אין כמעט מדיניות קהילתית מפורשת המעזה אפילו לרמוז על העדפה לאנדוגמיה, כלומר, נישואי יהודים ליהודים בלבד. למעשה, בחלקים מן הקהילה היהודית באמריקה, הקריאות לגיבוש מדיניות שתאשש את החשיבות והערך הברור של נישואי יהודים ליהודים אף תויגו כגזענות. התנגדות האורתודוקסים לנישואי תערובת מפורשת הרבה יותר, אך אין להם מדיניות אחידה. אחת העמדות הקהילתיות הנחרצות היא זו של הקהילה היהודית הסורית, הקטנה יחסית והמבודדת בארה”ב ובמכסיקו, המסרבת להכיר בנישואי תערובת ודוגלת במדיניות נוקשה האוסרת על כל גיור, ולא משנה עד כמה כנות הן כוונות האדם המעוניין בגיור, כך ששום חבר בקהילה זו לא יעז אפילו להעלות בדעתו שנישואי תערובת יתקבלו אי פעם. אבל פרט לחריגים נדירים אלה, הפעולה הקהילתית המאורגנת היחידה היא זו המתרחשת במספר גדל והולך של קבוצות באגף הליברלי והרפורמי, הדוגלות בקבלה קהילתית מלאה ומוחלטת של נישואי התערובת.

מעבר למשמעות נישואי התערובת מבחינת הנוגעים בדבר, דהיינו בני הזוג עצמם, מדובר בסוגיה הנוגעת לקהילה בכללותה, בגלל ההשלכות שיש לה על הילדים הנולדים מנישואים אלה. רוב הנתונים מלמדים כי רובם המכריע של הילדים מנישואי תערובת אינם מתחנכים כיהודים. לדוגמה, נתוני סקר NJPS לשנת 1990 הראו שרק 25 אחוזים מתוכם גודלו כיהודים. סקר 2001 הראה 33 אחוזים בלבד של השתייכות חד-משמעית ליהדות בקרב ילדים מנישואי תערובת. זאת ועוד, גם בקרב רבים שחונכו כיהודים נמצא דפוס של פלורליזם בקיום הטקסים, שהחוקרים ראו כמשפיע לרעה על מידת החיברות ליהדות של הילדים, וכמחסום ליצירת תחושת זהות יהודית ברורה ונחרצת. במהלך 2006 העלה מחקר על ילדים מנישואי

המחקרים מעידים
כי רוב ההורים
היהודים באמריקה
מרגישים שאושר
ילדיהם חשוב יותר
מן השאלה אם בן
או בת הזוג שלהם
יהודים

בעיקרן כל משמעות דתית ונתפסו כ'סעיף הלאום' גרידא. בשביל יהודים רבים שהתחתנו עם לא-יהודים, לא עמדה כלל השאלה של שמירת הזהות וההזדהות היהודית; היא נחקקה בתעודת הזהות שלהם. בחלק מן המקרים, נישואי התערובת הם שהצילו קהילות יהודיות בתקופת השואה. רבים מאלה שנישאו ללא-יהודים סבלו מאוד בגלל יהדותם, שאלה סירבו להתכחש, ואין שום מקום להשוות את מצבם למצב היהודי המערבי הבוחר בנישואי תערובת.

בקרוב כמעט מיליון העולים ממדינות ברית המועצות לשעבר שהגיעו לישראל במהלך שנות ה-90 קיים שיעור ניכר של נישואים ללא-יהודים. הילדים שנולדו מנישואין אלה ניצבים מול מצב ייחודי, שכן תהליך החיברות שלהם נעשה בתוך חברה ותרבות שהיא יהודית ברובה המכריע, ובדרך זו או אחרת כולם עתידים להתערות בחברה היהודית. אולי יש בכך משום אירוניה, שדווקא הקלות הרבה שבה הם יכולים להתערות בחברה ובתרבות היהודית הרחבה היא המציבה את הבעיה הקשה ביותר מבחינת אלה המתעקשים שהגדרת היהודי תהיה ההגדרה הדתית. כמעט 310,000 העולים הלא-יהודים הקשורים ליהודים בקשרי משפחה – מרביתם ממדינות ברית המועצות לשעבר – מציבים אתגר מדיניות מורכב ליעד השילוב המלא בחברה הישראלית.

תערובת בבוסטון כי רובם מתחנכים כיהודים. זהו מקרה ייחודי ונראה שהוא תוצאת מאמצים מאסיביים של הקהילה לקידום חינוך ילדים כאלה כיהודים. ככל שממצאים אלה מעודדים, עדיין מוקדם מאוד מכדי לדעת למה בדיוק מתכוונים ההורים כשהם אומרים שהם מגדלים את ילדיהם כיהודים. זאת ועוד, איננו יודעים עדיין כיצד יבחרו הילדים עצמם להזדהות בעתיד. עם זאת, הממצאים מבוסטון מעידים על החשיבות שיש למאמצים קהילתיים רציניים, והם עשויים לספק דוגמה לפעולה שאולי ניתן להרחיבה לקהילות יהודיות נוספות.

מכל מקום, יש שפע של עדויות הממחישות את המיתאם החיובי שבין אנדוגמיה, נישואין בתוך הקבוצה, לבין כל דפוס הזדהות יהודית שנותח אמפירית. יהודים שנישאו ליהודים מצויים בסבירות גבוהה בהרבה להזדהות עם הקהילה, לשייך את עצמם לאחד הזרמים הדתיים המסורתיים, לבקר בבית כנסת, לתרום למפעלי צדקה ונדבנות יהודיים, להתגורר בשכונות יהודיות, להיות בעלי חברים יהודים, להיות מקושרים עם אגודות יהודיות בלתי-רשמיות ולבקר בישראל.

בארצות שהיוו את ברית המועצות לשעבר, נישואי התערובת ומשמעותם מורכבים אף יותר. ברבות מארצות אלו היו הזהות וההזדהות היהודית משוללות

מאפיינים חברתיים-כלכליים וניידות חברתית

המאפיינים החברתיים-כלכליים העיקריים של יהדות העולם משקפים מגמות כלליות יותר במבנה ההון האנושי וכוח העבודה ובדפוסי הניידות בחברות מודרניות מפותחות, אך גם ייחוד יהודי מובהק. כשבוחנים כמה מן התהליכים החברתיים-כלכליים העיקריים המתרחשים כיום, האנטיתזה של מיעוט מול רוב מהווה הסבר משכנע ביותר לאופציות השונות הפתוחות בפני יהודים, ומכאן גם להבדלים הניכרים בין התפוצות לבין ישראל.

בשנת 2001 בארה"ב, נתח בעלי השכלה בתר-תיכונית גדל לכמעט 90 אחוזים מכלל היהודים הבוגרים, ובעלי תואר אקדמי – כ-67 אחוזים, שכמחציתם השלימו לימודים לתארים מתקדמים. בבריטניה ב-2001 יותר מ-50 אחוזים מכלל היהודים בני 25-34 – בהשוואה ל-21 אחוזים בגילאי 65-74 – השלימו לימודים אקדמיים. בעייתית יותר היא העובדה שהיהודים באוניברסיטאות בארה"ב נוטים פחות לתחומי המדע והטכנולוגיה ומהווים שיעור הולך וקטן מכלל הסטודנטים המצטיינים. עובדה זו מוסברת בחלקה בהתבלטותם המהירה של סטודנטים יוצאי אסיה.

גם בישראל, הגישה להשכלה בתר-תיכונית ואקדמית מתרחבת במהירות, כשכ-65 אחוזים מכלל אוכלוסיית הבוגרים הצעירים בישראל, גילאי 25-34, המשיכו בלימודים אחרי התיכון ו-34 אחוזים מחזיקים בתואר ממכללה או מאוניברסיטה. במונחי החשיפה

המאפיינים החברתיים-כלכליים העיקריים של יהדות העולם משקפים מגמות כלליות יותר במבנה ההון האנושי וכוח העבודה ובדפוסי הניידות בחברות מודרניות מפותחות, אך גם ייחוד יהודי מובהק. כשבוחנים כמה מן התהליכים החברתיים-כלכליים העיקריים המתרחשים כיום, האנטיתזה של מיעוט מול רוב מהווה הסבר משכנע ביותר לאופציות השונות הפתוחות בפני יהודים, ומכאן גם להבדלים הניכרים בין התפוצות לבין ישראל.

רכישת השכלה

הלימוד וההשכלה מושרשים עמוק בדגש המסורתי של החברה היהודית ואף משקפים מעמד חברתי-כלכלי גבוה מן הממוצע שכבר הושג על-ידי נתח ניכר מן האוכלוסייה היהודית; לימודים יסודיים ותיכוניים נתפסים כמטרה כללית שכבר הושגה. מקרי הנשירה מבית הספר התיכון מחייבים עמידה מתמדת על המשמר וחזוק ההשקעה בלימודים תיכוניים, שכן הם מהווים מנבא מהימן לצורות שונות של סטיה חברתית.

שיעורי ההשכלה הגבוהה בקרב יהודים הם גבוהים במיוחד. שיעור הנשים והגברים היהודים המחזיקים בתארים אקדמיים נותר גבוה בהרבה משיעורם הממוצע באוכלוסייה הכללית ברוב המדינות המתקדמות. את הפרופיל ההשכלתי העולה מכך ניתן לתאר כאקדמיזציה כמעט מלאה של דור הבוגרים הצעירים בתפוצות, ורמת הכשרה מקצועית מעמיקה ברמות מוסמך ודוקטור בקרב מיעוט משמעותי למדי. בסביבות שנת

היא ארצות הברית, שגלי ההגירה המאסיביים הביאו אליה אוכלוסיה יהודית גדולה שרובה מארצות מזרח אירופה, ושהיתה בעצמה תוצר של סלקציה עצמית כלפי מטה, בהשוואה למאפיינים של כלל המאגר הקיים של יהודי מזרח אירופה באותה תקופה. רובם המכריע של המהגרים היו אמנם מסוגלים לציין משלח יד בארץ המוצא – בניגוד למהגרים לא-יהודים רבים שהגיעו אז ליבשת החדשה – אבל מרביתם השתייכו לשכבות החברתיות הנמוכות ביותר, שהתפרנסו מעבודות כפיים או עיסוקים דומים. בתוך פרק זמן של שלושה דורות עבר הריכוז המכריע של יהודי ארה"ב בהדרגה ממגזרי הייצור ועבודות הכפיים למגזר המסחר והמכירות, אחר-כך לניהול, ובסופו של דבר אל המקצועות החופשיים והאקדמיים. הפרופיל החברתי-כלכלי של האוכלוסיה היהודית נטה להתכנס סביב השלבים הגבוהים ביותר בסולם התעסוקה הלאומי, ולמעשה נוצר ייצוג לא-פרופורציונלי למשקלם באוכלוסיה בשכבות החברתיות היוקרתיות ובעלות ההכנסה הגבוהה יותר. מגמות דומות הסתמנו בקרב יהודים גם בארצות מפותחות נוספות, אם כי ההתפתחות המהירה של הכלכלה בצפון אמריקה הפכה את המקרה של ארה"ב לדוגמה בולטת ביותר.

בשנת 1990 השתייכו 56 אחוזים מכלל הגברים היהודים העובדים ו-49 אחוזים מכלל הנשים היהודיות העובדות לדרגים התעסוקתיים העליונים, כולל אנשי מקצוע ומנהלים. מתוכם, 39 אחוזים מהגברים ו-36 מהנשים עסקו במקצועות אקדמיים, טכניים וחופשיים, יותר מכפליים משיעורם באוכלוסיה הלבנה הכוללת, ו-17 ו-13 אחוזים, בהתאמה, הועסקו בעמדות ניהוליות. בשנת 2001 המשיך וגדל חלקם בשכבות התעסוקתיות העליונות ל-65 אחוזים מכלל הגברים ו-63 אחוזים מכלל הנשים, בחלוקה של 53 אחוזים מהגברים ו-51 אחוזים מהנשים במקצועות החופשיים, ו-12 אחוזים מכל מגדר בעמדות ניהוליות. נתונים אלה מצביעים על צמצום או אפילו היעלמות הפערים המגדריים שרווחו בעבר.

בארצות מערביות אחרות היו המגמות זהות. באנגליה ובוויילס, בשנת 2001, החזיקו 42 אחוזים

הכוללת להשכלה גבוהה, היהודים בישראל עומדים בכבוד בהשוואה עם רמת ההשכלה שמשיגה האוכלוסיה הכללית בחברות רבות באירופה המערבית. שיעור בעלי ההשכלה הגבוהה (בוגרי מכללות/אוניברסיטאות) בקרב ילידי ישראל ממוצא אירופי-אמריקני גבוה משמעותית משיעורם בקרב ילידי חו"ל. עם זאת עדיין קיימים פערים בולטים בין ילידי ישראל שהוריהם יוצאי אסיה-אפריקה בהשוואה לקבוצה של ילידי ישראל ממוצא אירופי-אמריקני, במונחי המספר הכולל של שנות הלימוד, בשיעור בוגרי בתי ספר תיכוניים הזכאים לתעודת בגרות – התנאי המקדים לרישום לאוניברסיטאות – ובשיעור ההרשמה בפועל למוסדות השכלה גבוהה. פערים אלה הצטמצמו במידה רבה בעשורים האחרונים, אך לא נעלמו כליל. תמונה מבטיחה הרבה פחות מצטיירת מהשוואת ההישגים הקוגניטיביים של תלמידי בית-ספר ישראליים עם ההישגים שניצפו במדינות אחרות. מחקרי OECD ואחרים

מעלים כי במונחי ההישגים במדע ובמתמטיקה בבתי הספר, ישראל חלשה מאוד. ובכל זאת, ישראל ממשיכה להיות יצרנית מובילה של בעלי תואר שלישי (Ph.D.), גם בהשוואה לעולם וגם ביחס לגודל האוכלוסיה הבוגרת שלה, ושיעורם בתחומי המדע והטכנולוגיה עדיין גבוה בהשוואה למדינות מפותחות אחרות.

דפוסים תעסוקתיים

במרוצת המאה ה-20, דפוסי הניידות החברתית והתעסוקתית בקרב יהודים היו יוצאי דופן במידה מדהימה. אם נשווה את נקודות המוצא, במקומות שבהם ישבו אז רוב היהודים, במזרח אירופה ובמזרח התיכון, עם הפרופילים שהתקבלו בארצות שבהן התיישבו היהודים אחרי תהליך מאסיבי של התפזרות מחדש בעולם, הרי שאין ספק שהיקף השינויים ומהירותם הם ייחודיים בקנה מידה עולמי. הדוגמה המרשימה ביותר

**במונחי ההישגים
במדע ובמתמטיקה
בבתי הספר,
ישראל חלשה
מאוד לעומת
ארצות OECD,
ובכל זאת היא
ממשיכה להיות
יצרנית מובילה של
בעלי תואר שלישי
(Ph.D)**

מכלל היהודים המועסקים במשרות מקצועיות וטכניות, ו-25 אחוזים מהם היו מנהלים ופקידים בכירים. בצרפת ב-2002 היתה התפלגות התעסוקה של היהודים שונה לגמרי, ושיקפה ריכוז גבוה יותר בדרג הניהולי הנמוך ובעבודת פקידותיות. רק כ-13-14 אחוזים מכלל הנשים והגברים היהודים התרכזו במקצועות החופשיים, לעומת 40 אחוזים מהגברים ו-22 אחוזים מהנשים שהתרכזו במשרות ניהוליות בכירות עד בינוניות. שיעור היהודים במשרות פקידותיות, כולל מורים, היה 31 אחוזים מהגברים ו-52 אחוזים מהנשים – שיעור גבוה בהרבה לעומת ארצות מערביות אחרות. נתונים אלה משקפים התמדה בשיעורים הגבוהים של יהודים שהם עובדי ממשלה, דפוס תעסוקתי הנמשך עוד מימי המושבות הצרפתיות ושטחי ההשפעה של צרפת בצפון אפריקה, ובצרפת עצמה בשנים הראשונות לאחר תום התקופה הקולוניאלית.

בארצות מפותחות פחות, הפְּנִיָה המאסיבית של יהודים לאקדמיה ולמקצועות החופשיים היתה משמעותית אך איטית יותר. דוגמה מעניינת למדינה שבה ריכוז היהודים במסחר ובתעשייה נותר משמעותי עד לעת האחרונה היא טורקיה. בשנת 1988, 61 אחוזים מראשי המשפחה באיסטנבול עסקו במסחר, לעומת 15 אחוזים מנהלים ו-11 אחוזים במקצועות; ולא נרשמו סימנים בולטים לניידות על פני קשת הגילאים. במכסיקו סיטי בשנת 1991, 53 אחוזים מכלל האוכלוסיה היהודית הפעילה כלכלית היו מנהלים ובעלי נכסים, לעומת 27 אחוזים אנשי מקצוע. כשבוחנים את הנתונים על פי חלוקה לענפים כלכליים, 35 אחוזים מתוכם התרכזו בתעשייה ו-29 אחוזים במסחר. בקרקאס, ונצואלה, בשנת 1998, היו 21 אחוזים מהיהודים מרוכזים במכירות, לעומת 28 אחוזים בניהול ו-17 אחוזים במקצועות החופשיים.

במכסיקו, רוב היהודים נמנים על המעמדות הגבוהים והבינוניים המהווים פחות מ-10 אחוזים מכלל האוכלוסיה. רק 5 אחוזים מהיהודים נמנים על המעמד הנמוך, בהשוואה ל-63 אחוזים באוכלוסיה הכללית. עם זאת הסתמנה שחיקה מסויימת במעמד הכלכלי של היהודים. בעוד שבשנת 2000 השתייכו

74 אחוזים מהיהודים למעמדות הגבוהים והבינוניים-גבוהים, בשנת 2006 ירד מספרם ל-71 אחוזים. שיעור המעמד הבינוני עלה מ-14 ל-15 אחוזים; המעמד הבינוני הנמוך גדל מ-8 ל-9 אחוזים והמעמד הנמוך מ-4.9 ל-5.1 אחוזים.

בישראל, אופיה החובק-כל של כלכלת המדינה וכוח העבודה, שהוא יהודי ברובו, מאפשרים – למעשה אף מחייבים – את העסקתם של יהודים רבים יחסית בחקלאות, בתעשייה ובשירותים הציבוריים. כתוצאה מכך, שיעור נמוך יותר יחסית של יהודים בישראל מועסקים בפעילויות מקצועיות וטכניות אחרות, המחייבות השכלה אוניברסיטאית, בהשוואה למיעוטים יהודיים סלקטיביים מבחינה תעסוקתית בתפוצות. יחד עם זאת, התפתחות הריבוד התעסוקתי בקרב היהודים היתה מהירה ומשמעותית. בקרב האוכלוסיה היהודית העובדת, שיעור אנשי המקצוע גדל מ-10 אחוזים בשנת 1061 ל-28 אחוזים בשנת 2005 בקרב הגברים, ומ-23 ל-34 אחוזים בקרב הנשים. שינוי זה התרחש בזמן שנתח הנשים בשוק העבודה גדל דרמטית. בשנת 2005 היה שיעור הנשים היהודיות בנות 15 ומעלה בשוק העבודה בישראל יותר מ-55 אחוזים, לעומת יותר מ-60 אחוזים בקרב הגברים. בקבוצת הגיל 25-34 היה השיעור יותר מ-80 אחוזים בשני המגדרים, בהפרש קטן לטובת הנשים. השתתפות נשים יהודיות בכוח העבודה גבוהה למדי בהשוואה למקובל בעולם, מה שלא ניתן לומר על כוח העבודה של גברים יהודים – הנובע בין היתר מבחירתם של גברים במספר רב ללמוד תורה כעיסוקם העיקרי בחייהם הבוגרים.

שיעור היהודים המועסקים בישראל כמנהלים נמוך יחסית בהשוואה לעולם, והוא גדל מ-7 אחוזים ב-1961 ל-9 אחוזים ב-2005 בקרב הגברים, ומפחות מ-2 אחוזים ל-3.5 אחוזים בקרב נשים באותן שנים. בקצהו השני של הסולם, בישראל שיעורים גבוהים משמעותית של אומנים ובעלי מלאכה, עובדי כפיים חסרי הכשרה ועובדים חקלאיים יהודים – אם כי שיעורם מביין הגברים ירד מ-56 אחוזים בשנת 1961 ל-36 אחוזים ב-2005, ובקרב הנשים מ-24 ל-11 אחוזים באותן שנים.

על השקעות ובעלות המדינה או גופים ציבוריים כמו ההסתדרות, האחראית לאיגודי העובדים, תהליך ההפרטה הנמשך מלווה בגידול בהשפעת היוזמה החופשית. למרות זאת שיעור העצמאים בישראל – המוערך בפחות מ-15 אחוזים – נמוך משמעותית מזה שברוב הקהילות היהודיות בעולם. שיעור המועסקים בישראל במסחר סיטוני, סחר קמעוני ותיקונים, פעילות עסקית, שירותי בריאות, רווחה ושירותים חברתיים, ובכלל זה המקצועות החופשיים, גדל מאוד, בעוד שיעור המועסקים בייצור, בנייה וחקלאות הלך וקטן. כתוצאה מתהליכים שונים אלה, בעשורים האחרונים הצטמצמו משמעותית הפערים בהתפלגות התעסוקתית בין יהודים בישראל לבין קהילות התפוצה העיקריות. היהודים בישראל ניצבים מבחינה תעסוקתית במקום שבו ניצבו יהודי הקהילות הגדולות בתפוצה לפני דור או שניים.

ניידות גיאוגרפית והתרכזות בערים הגדולות

אחת התוצאות החשובות של דפוסי ניידות חברתיות אלה היא רמה גבוהה ביותר של ניידות גיאוגרפית בתוך מרכזים עירוניים וביניהם. זמינות ההזדמנויות לקריירה היא הגורם העיקרי המכתיב ניידות כזו, אשר בתורה משקפת מגמות כלליות של התפתחות ארצית ואזורית בכל מדינה. מגמה זו עומדת בניגוד לעבר, כאשר הגיאוגרפיה היהודית הוכתבה בעיקר על-ידי דפוסי התיישבות היסטוריים שהיו קשורים בעיקרם למגבלות הפוליטיות-כלכליות של העידן שקדם לאמנציפציה. במקרים רבים, אם כי לא תמיד, ההגירה קשורה בתנועת יהודים ממקומות בעלי תשתית יהודית מבוססת למקומות שיש בהם פחות תשתית יהודית. תופעה זו עלולה לדלל משמעותית את הביטוי האינדיבידואלי של הזדהות יהודית ולרופף את השתייכות לארגונים יהודיים.

אחד המדדים המובהקים לרגישות של התפלגות האוכלוסייה היהודית לכוחות השוק הכללי הוא הריכוז העצום שלהם במרכזים עירוניים גדולים שהתפתחו

למרות ההבדלים הבולטים במבנה התעסוקה והכלכלה של היהודים בכלכלה שיש בה רוב יהודי לעומת מיעוטים יהודיים קטנים יחסית, המגמה העיקרית המסתמנת מן הנתונים שניצפו דומה למדי. התמקצעות גוברת משקפת את התפשטותה הנמשכת של ההשכלה הגבוהה; את עבודת הכפיים מחליף דגש חזק יותר על מגזר השירותים. יש להדגיש כי בשני המקרים – יהודים בישראל ויהודים בתפוצות – משקלה המתמעט של עבודת הכפיים משקף תמורות בכלכלה, אך גם ובעיקר את העברתה לקבוצות אחרות באוכלוסייה: בעולם הגדול – לכל אחד, מקומי או זר, המעוניין לעסוק בעבודות אלו; בישראל – לפלסטינים ו/או לעובדים זרים.

שינוי חשוב נוסף, שניתן להבחין ביהדות התפוצות בכללותה, הוא המעבר המתמיד של יהודים מעבודה כעצמאים למשרות בשכר. בקרב כוח העבודה היהודי ברוב קהילות התפוצה, מעמד העצמאים ממשיך להיות בולט וגבוה מן הממוצע באוכלוסייה הכללית. אבל בהתחשב ברמות ההכנסה הגבוהות יותר של כוח העבודה היהודי בהשוואה לממוצע הלאומי בארצות השונות, ברור שנתח גדל והולך של יהודים עובדים כיום כשכירים בארגונים לאומיים או רב-לאומיים גדולים. נוכחותם גדלה גם במגזר הציבורי, שם היתה דלה באופן מסורתי. בצרפת, שיעור היהודים המועסקים במכירות ירד מ-21 אחוזים (כולל נתח זעיר של אומנים ובעלי מלאכה) בשנות ה-70, ל-9 אחוזים בלבד ב-2002. בארצות הברית, נתח המשרות בפקידות ובמכירות ירד בקרב הגברים היהודים מ-24 אחוזים ב-1990 ל-23 אחוזים ב-2001, ובקרב הנשים מ-41 ל-28 אחוזים. עבודה כעצמאים היתה מאז ומתמיד תכונה אופיינית לשוק העבודה היהודי. במכסיקו בשנת 1991, 63 אחוזים היו עצמאים, ובכלל זה בעלי עסקים ועובדים עצמאיים.

כוח העבודה בישראל התפתח בנתיב שונה. למרות שעמוד השדרה של המשק עדיין נשען ברובו

52% מכלל יהודי העולם חיים בחמישה מרכזים עירוניים בלבד: תל אביב, ניו יורק, ירושלים, לוס אנג'לס וחיפה

את הדפוסים הכלליים ולפעמים הלכו בעקבותיהם, כך שבתקופות מסוימות ריכוזם גובר או פוחת ביחס לאוכלוסיה הכללית העירונית. ככלל, הצפיפות היהודית ביחס לשטח עדיין מהווה את אחד הבסיסים החשובים ביותר לקשרי גומלין אישיים תכופים ולארגון הקהילתי.

יהודים במערכת העולמית

כדי להיטיב להבין את ההגיון שמאחורי התמורות הנוכחיות בריבוד החברתי-כלכלי לאור השינויים שחלו בדור האחרון בהקשר ההגירה הגדולה, ניתן לקשר את הנוכחות היהודית – המתבטאת במספרים מוחלטים וכאחוז מכלל האוכלוסיה – עם המדדים החברתיים והכלכליים העיקריים של מקומות מגוריהם. האם היהודים פשוט מחליפים מגורים ומתפזרים מחדש

באקראי, או שדפוס הניידות שלהם משקפים את מידת המשיכה או הדחיה של הכוחות החברתיים-כלכליים העיקריים וכוחות השוק האחרים, הפועלים בחברה בכללותה?

התשובות לגבי ההגיון שמאחורי הנוכחות היהודית בתפוצות מגיעות ממחקרי התפלגות גיאוגרפית של יהודים, אשר נבחנו ברמת פירוט של 160 ארצות בעולם, בכ-70 אזורים כלכליים שונים ברחבי האיחוד האירופי, ב-50 המדינות הפדרליות בארצות הברית, ובפרובינציות העיקריות של הרפובליקה הפדרלית של רוסיה. בכל אחד מהמקרים נעשה קודם

מיון של היחידות הגיאוגרפיות על פי רמת ההתפתחות הכלכלית, ואחר-כך חלוקת-משנה לחמש קבוצות, שבכל אחת מהן מספר שווה של יחידות גיאוגרפיות. בסביבות שנת 2000, כ-89 אחוזים מיהודי העולם התגוררו במדינות החמישון העליון של דירוג המדינות, הכולל את רוב ארצות המערב ומדינת ישראל, ופחות מאחוז מהם התגוררו במדינות החמישון התחתון; יותר מ-59 אחוזים מכלל היהודים באיחוד האירופי התגוררו

כתוצאה מהגירה בינלאומית ופנימית מאסיבית. העיור היוצא דופן של היהודים מתבטא בעובדה שבשנת 2006 היתה ב-18 מרכזים עירוניים גדולים בעולם אוכלוסיה של 100,000 יהודים או יותר, המייצגים ביחד כ-75 אחוזים מכלל האוכלוסיה היהודית בעולם. יותר ממחצית מיהדות העולם (6,798,000, או 52 אחוזים), התגוררו בחמישה מרכזים עירוניים בלבד: תל-אביב, ניו יורק, ירושלים, לוס אנג'לס, וחיפה. השכבה השנייה בגודלה, המונה כ-25 אחוזים מיהודי העולם, כללה, לפי הסדר, את דרום פלורידה, באר שבע, פילדלפיה, פאריס, שיקגו, בוסטון, סאן פראנציסקו, לונדון, טורונטו, וושינגטון הבירה, בואנוס איירס, בולטימור, ודטרויט. הערים מוסקבה, מונטריאול, קליבלנד ואטלנטה, שבכל אחת מהן מתגוררים פחות מ-10,000 יהודים, היו הריכוזים העירוניים היהודיים הבאים ברשימה.

רוב המקומות הללו הם גדולים, הטרוגניים, מקושרים היטב לעולם ובעלי חשיבות כלכלית ותרבותית לעולם כולו. באותם מקומות, יהודים רבים נהנים מרמת חיים טובה ואולי אף חסרת-תקדים ומסוגלים לנצל את רמות ההשכלה וההתמקצעות הגבוהות שלהם. ואולם – אם נתעלם מהערים בישראל, שבהן המצב שונה לגמרי – אלה הם גם מקומות שבהם היהודים ניצבים מול אתגרי התחרות הקשה והגישה הקלה שמציעות תרבויות ורשתות חברתיות חלופיות, לא-יהודיות.

למרות תהליכים אלה, התפלגות האוכלוסיה היהודית במרכזים העירוניים הגדולים ממשיכה לבלוט בייחודה. התפלגות המגורים משקפת באופן בולט את הריבוד החברתי-כלכלי. כפי שצויין, הניידות התעסוקתית של היהודים הביאה לפיזור מחדש של הקבוצות התעסוקתיות, המעמדות החברתיים, ושכבות ההכנסה. כתוצאה מכך, ניידות המגורים בקרב היהודים מתאפיינת בהתמקמות מחדש מאסיבית בכל מגזרי המרקם העירוני. ברוב המרכזים העירוניים, מיעוט משמעותי ביותר, ובמקרים מסוימים רוב או כל האוכלוסיה היהודית, מתרכז בשטח קטן מאוד מתוך שטחי העיר. בד בבד, ברוב גושי העיור הגדולים שוררת מגמה של טשטוש הגבולות הטריטוריאליים ופיזור אוכלוסיה. היהודים השכילו לעתים לצפות מראש

הסוגיה הראשונה נוגעת להשפעותיהם האפשריות של הגלובליזציה הכלכלית ושל הגלים התקופתיים בכלכלות הלאומיות על רמת החיים של הקהילות היהודיות בארצות מגוריהן. את ההשפעה העיקרית ספגו יזמים יהודים קטנים ובינוניים שהצליחו בעבר, אך בסיסי הפעילות הכלכלית שלהם נתונים כיום בסכנה חמורה עקב התחרות העולה של כלכלות המדינות הפחות מפותחות. כשהיבוא מחליף את הייצור המקומי, חייב זה האחרון למצוא מוצרים מתוחכמים יותר ושוקים למכירתם, או לעבור הסבה לסוגי פעילות אחרים. הכלכלה היהודית הושפעה באופנים השליליים ביותר באותן ארצות שעברו ממשטר של אוטרכיה מבוססת לפתיחות כמעט בלתי-מוגבלת לשוק העולמי. דוגמאות לכך מצויות בשפע בעיקר באמריקה הלטינית, אך גם במקומות אחרים.

לפנייתם כתוצאה מכך של יהודים רבים לפעילות שלישונית, היתה בוודאי השפעה מעורבת על התפלגות הכנסותיהם. מצד אחד, ההכנסה הממוצעת לאנשי מקצוע בעלי השכלה גבוהה נוטה להיות גבוהה בהרבה מזו של מועסקים אחרים. מצד שני, ההון הגדול שאפשר היה לצבור בעבר כתוצאה מעבודת ייצור או מסוגים אחרים של השקעות הוניות כבדות נפוץ כיום פחות ממה שהיה. במונחים יחסיים, ההכנסה הממוצעת שיהודים משיגים כיום גבוהה יותר במונחים אוניברסליים מן ההכנסה הממוצעת של אוכלוסיות לא-יהודיות בארצותיהם. אבל יש ראיות – אם מתמקדים רק במועסקים בעבודה קבועה ובשכר – לכך שברוב ארצות המערב הפער בין יהודים לבין לא-יהודים הולך ומצטמצם.

סוגיה שנייה נוגעת לשלביה האחרונים, וכנראה הסופיים, של הניידות החברתית כלפי מעלה. בעבר, המפרנסים היהודים היו ברובם מהגרים בעלי רקע של עוני, שחתרו למצוא את דרכם בשוק קשה, שבו, ראוי לציין, רוב המתחרים היו בעצמם יהודים אחרים. כיום ברור שאחרי שכבר הגיעו לפסגה, במשפחות יהודיות רבות השאיפה העיקרית שוב איננה שיפור המעמד החברתי אלא שמירה על רמת החיים הגבוהה שכבר השיגו. הדבר מחייב אסטרטגיות שונות בתכלית מאלו

באזורים הכלכליים של החמישון העליון, לעומת אחוז אחד בחמישון התחתון; 68 אחוזים מיהודי ארה"ב התגורר במדינות החמישון העליון, לעומת אחוז בלבד בחמישון התחתון. ברוסיה נמצאו מיתאמים דומים.

אין ספק שלאורך הזמן, המקומות האטרקטיביים יותר מבחינה כלכלית ותרבותית, ברמת הארץ, האזור והחבל, הצליחו לשמור על האוכלוסיה היהודית שלהם או אף למשוך אליהם יהודים ממקומות חלשים יותר, באמצעות הגירה פנימית או בינלאומית. ההגיון הפנימי המקשר בין נוכחות יהודים לבין קיומם של תנאי יסוד חברתיים-כלכליים ותרבותיים מסויימים מעיד בביורר על תגובה לשינויים בהזדמנויות מצד אוכלוסיה יהודית, שברובה הגדול היא משכילה ובעלת מומחיות בפעילותה המקצועית. אבל את הנתונים הללו ניתן לפרש גם כמדד לתלות החומרית והתיפקודית של הנוכחות היהודית במצבה הכללי של החברה בכללותה, שהשינויים הנרחבים המתרחשים בה מצויים בדרך כלל הרבה מעבר לשליטת הקהילה היהודית.

המצב הנוכחי שונה באופן קיצוני מזה ששרר לאורך רוב ההיסטוריה היהודית. בעבר, היהודים נסבלו או שהופלו לרעה, וברוב המקרים טיפחו תקווה לשינויים בחברה, אשר ייטיבו את מעמדם הפוליטי והחברתי. בתנאים הנוכחיים, הציבים והחיוביים יותר, האינטרסים היהודיים מתיישבים היטב עם אלה של הסדר החברתי הקיים. לפיכך, עם סיומו של מהלך שינוי ארוך שאפשר את האמנציפציה הפוליטית וההישגים הכלכליים, היהודים מוצאים את עצמם בהלך רוח שמרני יותר ביחסם לחברה בכללותה.

סוגיות ואתגרים חברתיים-כלכליים

ארבע סוגיות חברתיות-כלכליות מעניינות במיוחד בחקר מצבם החברתי-כלכלי של היהודים בשנים האחרונות, והשלכותיו הפוליטיות.

ההכנסה הממוצעת

שיהודים משיגים

גבוהה במונחים

אוניברסליים מן

ההכנסה הממוצעת

של אוכלוסיות לא-

יהודיות בארצותיהן

– אך במדינות

המערב, הפער

הולך ומצטמצם

שהקהילה היהודית נדרשה להם בעבר, כשהיהודי היה ברוב המקרים הנחות והנרדף. גם לא ברור מה תהיה התוצאה בהתחשב בכך שניידות חברתית היא תופעה המתקיימת גם בקרב מיעוטים אחרים ובקרב הרוב הלא-יהודי הכללי.

התוצאה מצביעה על מידה מסוימת של אי-ודאות כלכלית באוכלוסיה יהודית המתרכזת ברובה במעמד הבינוני וחייה חיים נוחים למדי. מה שנותר בגדר עובדה מבוססת היטב, הן בעבר הקרוב והן בעתיד הנראה לעין, הוא מידת ההומוגניות הגדולה בהרבה בקרב יהדות התפוצות בהשוואה לאוכלוסיה הכללית בארצות מגוריהם, ואפילו ביחס ליהודים בישראל. המשמעות היא ששינויים חברתיים-דמוגרפיים נוטים להיות סינכרוניים ומאסיביים יותר בקרב יהדות התפוצות מאשר בקרב קבוצות חברתיות אחרות שבהן מתרחשים שינויים פוליטיים, כלכליים ותרבותיים רלוואנטיים – אם לא מהפכים גמורים.

סוגיה שלישית נוגעת לחלוקת המשאבים הבלתי-שוויונית בקרב האוכלוסיה היהודית. תופעת העוני תפסה מקום מרכזי בפעילות הטיפול הקהילתי ברוב המדינות המפותחות ובישראל. אחת הבעיות הנפוצות היא הופעתם של פערים חברתיים מעמיקים הקשורים בשיפור הכללי ברמת החיים, בהקשר של שווקים גלובליים נעדרי פיקוח. המהירות והיקף הגידול ברמת ההכנסה של השכבות העליונות היו גדולים בהרבה מאשר בשכבות הנמוכות יותר. כתוצאה מכך הלך וגדל המרחק בין העשירים ביותר לעניים ביותר, כפי שתועד בערכים הגבוהים של מדד ג'יני (Gini Index) להתפלגות ההכנסות. מאחר שבארצות רבות העוני נמדד במונחים יחסיים ומבוטא כשיעור נתון מתוך ההכנסה הלאומית הממוצעת או החצינית, עלייה מהירה ברמת החיים מלווה פעמים רבות בעליית שיעור המשפחות החיות מתחת לקו העוני. זוהי סוגיה טכנית שמקשה על הדיון בשאלת העוני ופוגעת משמעותית במאמץ ובצורך להבין ולהתמודד עם תנאי העוני הקיימים בפועל. אף שתנאי החיים בפועל של העשירונים התחתונים טובים כיום משהיו בעבר, התחושה הסובייקטיבית של קיפוח, לנוכח המרחק הגדל ביניהם לבין המשפחות המרכיבות

את העשירונים הגבוהים יותר, פועלת כגורם רב השפעה בהערכה הכוללת שאדם מעריך את מצבו החברתי-כלכלי.

אף שעוני יחסי הוא העומד בדרך כלל במרכז תכנון מדיניות הרווחה החברתית, אין להתעלם מהופעתו של עוני מוחלט. זוהי בעיה חריפה במיוחד בהקשר של הגירה בינלאומית נרחבת – בעיקר ממדינות ברית המועצות לשעבר ומאתיופיה. המדיניות הישראלית של המשך העלאת בני הפלאשמורה אולי הצילה אלפי בני אדם מתלאות ומצוקה, אך היא הביאה לישראל קבוצה גדלה והולכת המועדת להיות מוכת עוני. העוני נוטה להתרכז גם בקרב החרדים, ובישראל בקרב אזרחים ערבים, עקב ההשתתפות הנמוכה של הגברים בכוח העבודה (של הנשים, אצל הערבים), ועקב המשפחות

הגדולות. אלה נוטים לשקף נורמות ואידיאלים חברתיים, באופן כזה שהעוני בקרב מגזרים מסוימים בציבור – דהיינו היותר דתיים – ניתן להגדרה כבחירה המוכתבת על-ידי התרבות. עוני המחייב התערבות דחופה של הקהילה היהודית הופיע גם בתקופות קצרות של משבר כלכלי חמור, כמו בארגנטינה ב-2002. פלח אוכלוסיה נוסף הסובל מעוני מהווה נתח גבוה מניצולי השואה. בברית המועצות לשעבר קיבלו יותר מ-120,000 יהודים סיוע חברתי-כלכלי בסיסי מארגון ה"ג'וינט-חסד". בישראל, מספר ניצולי השואה העניים או הקרובים לעוני וסובלים מבעיות בריאות גופנית או נפשית ו/או מבעיות דיור הוערך ביותר מ-124,000 אנשים, ובכללם 57,000 עולים מברית המועצות לשעבר ו-30,000 מארצות האגן הדרומי והמזרחי של הים התיכון.

הסוגיה הרביעית נוגעת לקשר בין הזדהות יהודית לבין מאפיינים ושינויים חברתיים-כלכליים, שהמחקר לגביו דל ביותר. בעבר נטתה הניידות החברתית כלפי מעלה, ובעקבותיה רמת השתלבות גבוהה יותר בחברה הכללית, להצטרף להיחלשות העניין בתרבות היהודית

- המדיניות הישראלית של המשך העלאת בני הפלאשמורה הצילה אלפי בני אדם מתלאות ומצוקה, אך הביאה לישראל קבוצה גדלה והולכת המועדת להיות מוכת עוני

צ'זוויק וז'דונג הואנג (*The Earnings of American Jewish Men: Human Capital and Denomination*), מראה כי בארצות הברית יש קשר חיובי בין הכנסות לבין השכלה, ניסיון בשוק העבודה, נישואין, השאלה אם נולדת בארץ המגורים, ובקרב מי שנולדו בחו"ל – ותק בארץ המגורים. ההכנסות בשוק העבודה קשורות בחינוך יהודי, כאשר מי שלמדו בבית ספר יום יהודי מדווחים על הכנסות גבוהות בהרבה. מי שחונכו ללא מעורבות דתית או שבגרותם אינם מעורבים דתית, משתכרים פחות. עם זאת, מְעַבֵּר לנקודה מסויימת באדיקות הדתית, הזמן והמאמץ המוקדשים לפעילויות דתיות עלולה להשפיע בצורה שלילית על יכולת ההשתכרות בשוק העבודה הכללי שאינו קשור לענייני דת.

ממצאים חדשניים אלה מספקים תימוכין לטיעון בדבר קשר מעגלי המתפתח בין הזדמנויות חברתיות-כלכליות לבין שמירה על זהות יהודית.

ובתחושת ההשתייכות לקהילה היהודית. מחקרים מאוחרים יותר מצביעים על קשר מורכב בהרבה בין מעמד חברתי-כלכלי לבין השתייכות יהודית. העובדה שעלויות ההשתייכות לקהילה יהודית מאורגנת גבוהות מאוד מולידה קשר ישיר בין ההכנסה הזמינה לבין היכולת לרכוש שירותים קהילתיים – אלא אם כן הללו זוכים לסבסוד נרחב של הקהילה היהודית או ממקורות חיצוניים. במרוצת הזמן השתנתה, איפוא, הרמה הנמוכה יותר של חיבור ליהדות, שבעבר היתה זכות יתר של השכבות הגבוהות והאליטות, וכיום הפכה למאפיין של השכבות החברתיות-הכלכליות הנמוכות יותר. בנסיבות אלו, השתתפות ביהדות, ידע ביהדות, קשרים יהודיים, ותחושת השתייכות וזהות נוטים להפוך למשתנה תלוי במסגרת הפרופיל החברתי-כלכלי הכללי באוכלוסיה היהודית נתונה.

מחקר במסגרת NJPS בשנת 2001, שערכו בארי

הגירה יהודית ואתגר הרב־מקומיות

והתקשורת והטמעת מדיניות קליטה רב-תרבותית במדינות הקולטות תרמו לכך שמספר גדל והולך של מהגרים הם רב-מקומיים (multi-local), כלומר, מתגוררים או מקיימים קשרים שוטפים ותוססים עם יותר מארץ אחת. הגלובליזציה הרחיבה את קשת האמצעים שבעזרתם יכולים המהגרים, בעיקר יוצאי סין, הודו ואמריקה הלטינית, אך לא רק הם, להישאר מעורבים כלכלית, חברתית, תרבותית ופוליטית בארצות מוצאם. היא הולידה גם הגירה של בני אדם בעלי מיומנויות גבוהות, המאופיינת בניידות מוגברת הכוללת הגירות חוזרות ושיבה.

מספר גדל והולך של יהודים כיום בוחרים ביותר ממקום אחד כמקום מגוריהם, או שהם נוסעים בין מקומות שונים (מתגוררים ועובדים במקומות שונים). מגמה חדשה זו רווחת יותר בישראל ובקרב יהודי התפוצות. אין נתונים ספציפיים לגבי מספר המהגרים היהודיים הרב-מקומיים בין גבולות לאומיים; יש גם רמה גבוהה ביותר של נסיעות ומעברים בין קהילות יהודיות שונות ברחבי ארה"ב.

כיום, בִּמְקוֹם לעקור ממקום למקום, ההגירה מתאפיינת יותר במעברי "הלוך ושוב" בין מקומות שונים. הגירה רב-מקומית יכולה להיות מרצון או מכורח, תוצאה של היעדר אפשרויות בארץ הקולטת, סכנת גירוש מתמדת (היעדר מעמד חוקי), דחייה של הארץ הקולטת, וכדומה. בקרב היהודים היא ברובה הגדול מרצון. זאת ועוד, אם בעבר היהודים היגרו "כדי להיות", כיום הם נודדים בעיקר כדי "לראות". בישראל, לדוגמה, חלק גדול מהמהגרים המגיעים לישראל

הגירה היא אחת התופעות המשפיעות ביותר על העם היהודי במאה האחרונה. מעבר להשפעתה על הפיזור הגיאוגרפי של היהודים ברחבי העולם, יש להגירה השלכות רבות על התרבות היהודית וגם על צורות של הזדהות יהודית והשתתפות בקהילה.

אומדנים של גלי ההגירה היהודית הבינלאומית בין השנים 1840-1914 מעלים כי כ-2.75 מיליון יהודים היגרו אז, בעיקר ממזרח אירופה לארה"ב. בין השנים 1915-1948 היגרו כ-1.6 מיליון יהודים, 650,000 מתוכם לארה"ב ו-485,000 לארץ ישראל, ו-465,000 לארצות אחרות (בעיקר ארגנטינה, קנדה וארצות אחרות באמריקה הלטינית). בניגוד להגירה של אוכלוסיות אחרות, שהיו בדרך כלל 'מעגליות' או 'זמניות', ההגירה היהודית היתה בדרך כלל לתמיד, והקשרים עם ארצות המוצא נותקו, מן הבחינה שלא זו בלבד שהסיכוי להגירה בחזרה היה קטן יחסית, אלא גם שלא היו שאיפות, ואף לא אפשרות, לחזור. מאז 1948, כמעט חמישה מיליון יהודים ובני משפחותיהם היגרו, כ-60 אחוזים מהם לישראל. ארצות היעד העיקריות האחרות להגירה יהודית היו ארה"ב, צרפת, קנדה, אוסטרליה וגרמניה, ודפוסי ההגירה היהודית עברו שינויים ניכרים לעומת דפוסי קודמים. קהילות יהודיות שהיגרו כמעט בשלמותן כללו את קהילות צפון אפריקה, המזרח התיכון, הבלקנים ואתיופיה. הרוב המוחלט של היהודים הקיימים בברית המועצות לשעבר כבר היגרו.

בעשורים האחרונים, ובעיקר מאז שנות ה-90, תהליכי הגלובליזציה, השיפור באמצעי התעבורה

ממשיכים לשמור על קשרים רב-מקומיים עם ארצות המוצא וקהילות המקור שלהם. על פי הערכות, אפשר לאפיין לפחות 20 אחוזים מכלל המשפחות שהיגרו מצפון אמריקה וכמעט מחצית המשפחות שהיגרו מצרפת לישראל בעשור האחרון כמהגרים רב-מקומיים.

כבר לפני יותר מחמש-עשרה שנה הצביעו החוקרים על תופעת המהגרים הרוסיים הרב-מקומיים לישראל, קנדה, ארה"ב וגרמניה. ישנם סימנים רבים המעידים כי מספר המהגרים מרוסיה המבלים חלק מזמנם בישראל וחלק ברוסיה מצוי בעלייה.

בקרב מהגרים בישראל ניתן להבחין בדפוסים שונים של רב-מקומיות. יש הנוסעים אחת לשבוע, עובדים בארץ המוצא שלהם ושבבים לישראל לסוף השבוע. אחרים נוסעים בתדירות נמוכה יותר, ומבלים רק שבוע אחד בחודש בארץ המוצא שלהם, ואילו אחרים מנעלים לגמרי מנסיעות ומנהלים מרחוק עסקים רב-מקומיים. בדרך כלל מדובר באנשים בעלי מיומנויות בתחומי המקצועות החופשיים, הטכנולוגיה, האקדמיה, עובדי הקהילה היהודית, או גמלאים שמשפחותיהם גרות בישראל. בקרב העולים הרב-מקומיים, כמו בקרב העולים מארצות המערב בכלל, קיים ייצוג יתר של אנשים המגדירים את עצמם במונחים דתיים כאורתודוקסים – אבל הם אינם מייצגים את רוב הנוסעים.

המהגרים מברית המועצות לשעבר בגרמניה חוללו שינוי עצום בקהילה היהודית שם. הם שומרים על קשרים רב-מקומיים עם בני משפחותיהם, הן בארצות המוצא שלהם והן בישראל וביעדים אחרים. למעשה, רבים מהם בחרו להגר לגרמניה במקום לעבור לישראל או לארה"ב בגלל הקירבה הגיאוגרפית למקומות המוצא שלהם. הם מנהלים את חייהם ברוסית ויש השפעות רוסיות רבות על חיי היומיום של הקהילה. מרביתם מבוגרים וזקוקים לתמיכה חברתית-כלכלית.

מגמות הגירה רב-מקומית בקרב יהודים ניכרות כיום גם מדרום-אפריקה לאוסטרליה, מקרקאס למיאמי, ממכסיקו סיטי לסאן דייגו, ומארגנטינה לספרד. נראה כי רוב המהגרים הבינלאומיים מחזיקים במספר זהויות המחברות אותן בו-זמנית ליותר מארץ אחת.

מאז 2003 חל שפל כללי בהגירה לישראל, והנתונים השנתיים לשנים 2004-2006 הם הנמוכים ביותר מאז שנות ה-80'. נראה כי פקידי העלייה ומקבלי ההחלטות בישראל עוד לא הבינו את דפוסי ההגירה החדשים או את ההזדמנויות הטמונות בעלייה של רב-מקומיים, והם אינם עושים כמעט דבר כדי לעודדה. תחת זאת, רוב המאמצים לגיוס עולים לישראל מושקעים באוכלוסיות שוליות, כגון 'בני המנשה' מהודו, 'בני אברהם' מפרו, שארית הפלאשמורה מאתיופיה וקבוצות שוליים נוספות כגון עדת חסידי גור התימנים בניו יורק, שמספר חבריהן קטן בהשוואה לליבת העולים הפוטנציאליים בקהילות היהודית במערב, ואפילו בברית המועצות לשעבר.

מהגרים רב-מקומיים, הנוטים להיות משכילים ובעלי כישורים, מושפעים מאוד ממדיניות המיסוי בישראל ומהיכולת להעביר הטבות וקצבאות רווחה מן הבית לחברה המארחת. מאז הרפורמות הכלכליות בשנת 2002, הוטל מס גבוה על הכנסות מעבודה בחו"ל, המרתיע ומכשיל העברת הון לישראל. כמו כן, המדיניות הישראלית הנוכחית בשאלות מיסוי והעברת זכויות רווחה אינה מעודדת את זכות הניידות של מהגרים רב-מקומיים ועלולה להרתיע אחרים מלאמץ אורח חיים כזה.

הגירה רב-מקומית משפיעה, אולי יותר מכל, על משפחות המהגרים. לא כל בני המשפחה חווים את הרב-מקומיות באותה צורה. לארצות המוצא ולארצות המארחות יש משמעות שונה לגביהם ולגבי נתיבי הניידות הפתוחים להם, וכל אחד מהם יכול להיות שונה לגמרי.

הנסיעות הרבות של בני משפחה בין ארצות המוצא והארצות המארחות משפיעות מאוד על שגרת הקיום של התא המשפחתי. אף שטכנולוגיית התקשורת מקלה על יכולת המשפחה לשמור על קשר קבוע, שמירת

מלווה בהיווצרות ריכוזים מרחביים (גיאוגרפיים) של מהגרים.

בקרב יהודי ארה"ב, ההגירה כיום מתרכזת לא ביציאה מגבולות ארה"ב אלא במעברים פנים-ארציים. יהודי ארה"ב מתאפיינים בפיזור גובר בכל רחבי הארץ וברמות ניידות גבוהות. מאפיינים אלה מציבים אתגרים חדשים לקהילה היהודית הארצית. בארה"ב, ההגירה משפיעה על מידת ההשתייכות של המהגרים ועל רמת השתתפותם בקהילה היהודית. יש ראיות מוצקות לכך שמסיבות מגוונות, רמות ההשתתפות יורדות בעקבות מעבר למקום אחר.

השגרה מחייבת פתרונות חדשניים. החוקרים חלוקים בדעתם לגבי ההשפעה של הגירה מסוג זה על בני זוג ועל ילדים, אך רובם מסכימים כי יש לכך השפעה כלשהי. דרוש עוד מחקר וניתוח מקיף על תופעת הרב-מקומיות ברמת המשפחה.

הגירה רב-מקומית מייצרת ומעודדת עסקים רב-מקומיים, המקבלים אופי של עסקים המטפלים בהעברת הון (תשלומים ונסיעות); תעשייה המעודדת צריכה של מוצרים תוצרת בית (צריכה אתנית); או הקמת עסקים בארץ המוצא המנצלים את ההון שנצבר בארץ היעד. עסקים כאלה מתפתחים וגדלים מהר יותר אם ההגירה

קולנוע יהודי

מעבר לכך עולות שאלות תכניות מורכבות יותר: האם סרט יהודי הוא רק כזה העוסק בדילמות יהודיות פרטיקולריות, למשל כל הסרטים העוסקים באנטישמיות? (ובהקשר לכך, האם כל סרט שואה הוא בעצם "סרט יהודי"?) ומה על הסרטים העוסקים בשאלות של יהודים מתבוללים, כגון "הרומן שלי עם אנני"? אבל מה לגבי סרטים ישראלים? האם כל סרט המתרחש בישראל או עוסק בישראלים (גם מחוץ לגבולות המדינה) הוא "יהודי"?

ניתן גם להציג את השאלה – האם סרטים העוסקים בדילמות מוסריות בסיסיות הנובעות מהתרבות היהודית-נוצרית הינם "סרטים יהודיים". המדובר, למשל, בחלק חשוב מיצירתו של הקולנוען הפולני קישלובסקי – הן סדרת הטלוויזיה המופתית שלו "דקאלוג" והן כמה מסרטי הקולנוע שנבעו ממנה, שהבולט שבהם הוא "לא תרצח". כך גם לגבי חלק משמעותי מיצירותיהם של יוצרים בעלי זיקה נוצרית עמוקה כמו אינגמר ברגמן ומרטין סקורסיה. ומה לגבי סרטים ששאבו את השראתם הישירה מהתנ"ך, כמו "קדמת עדן", "סינמה פרדיסו", וכל סרטיו התנ"כיים של ססיל ב. דה מיל? ואם כן – מה לגבי "הפיתוי האחרון של ישו"? והאם ניתן להתעלם ממקומם של היהודים ב"פאסיון" של מל גיבסון? (אכן, תהיה זו אירוניה מרה, אם נגיע למסקנה שעלינו להגדיר סרט זה כ"יצירה יהודית"...

ומה לגבי סצינות ה"פוגרומים" של האינדיאנים בלבנים במערבונים הקלאסיים, שלטענת הסרט "הוליוודיזם: יהודים, סרטים והחלום האמריקני

מבוא: איך מגדירים קולנוע יהודי

הדיון בהגדרה של קולנוע יהודי עלול, כמו בשאלת "מיהו יהודי", להוביל למבוי סתום, ולהצטרף לדיונים חסרי התוחלת, ברובם, שמתקיימים סביב שאלות כמו מהי אמנות יהודית או מהי מוסיקה יהודית.

האם "להציל את טוראי רייאן" הוא "סרט יהודי", מפני שסטיבן ספילברג הוא יהודי? ומה לגבי "אי. טי", שיתכן שהוא מכיל תמאטיקה יהודית, הקשורה לחיזורו של אי.טי? והאם כל סרטיו של וודי אלן הם "יהודיים", או רק סרטים שבהם יש דגש על נושאים יהודיים, כמו "הרומן שלי עם אנני הול" או "פשעים ועברות קלות"?

אבל הפגם החמור ביותר בהגדרה זו נעוץ בכך שהיא מוציאה מהדיון סרטים חשובים העוסקים ביהדות ויהודים, שנוצרו על ידי לא יהודים. לדוגמה, סרטים העוסקים בשואה, כמו "להתראות ילדים" (בבימויו של לואי מאל), או "החיים יפים" של רוברטו בניני. ומה לגבי סרט כמו "פאני ואלכסנדר", שבו ליהודי איזק (ולבנו ישמעאל) תפקיד מרכזי?

מאיך גיסא, אפשר ללכת להגדרה על פי עולם התוכן של הסרט, ללא זיקה אל יוצרו, למשל בדוגמאות שצויינו, של סרטים שיוצריהם אינם יהודים. בהגדרה זו, הקריטריון ההופך סרט ל"יהודי" הוא רמת המינון של העיסוק בנושא היהודי. לדוגמה, האם "קברט" הוא סרט יהודי, משום שיש בו דמות משנה יהודית המחפשת את דרכה, והוא כמובן נטוע בהקשר של עליית הנאצים לשלטון?

(1998), "השראתם שאובה מן הפוגרומים ביהודים, אותם חוו כמה וכמה ממייסדי הוליווד בערבות אוקראינה?"

דומה ש"קולנוע יהודי" אינו ניתן להגדרה, בה במידה שהיהדות עצמה בורחת מכל הניסיונות שנעשו בתולדות מחשבת ישראל להגדירה באופן ברור ומקובל על הכל. לפיכך, לצורך סקירה זו נציע הגדרה שאין בה יומרה לייצר קטגוריה שיפוטית של "מיהו יהודי ומי אינו", כי אם קטגוריה חברתית ותרבותית פעילה: נסקור סרטים שעוררו סביבם הדים ו/או דיון סביב שאלות המעסיקות יהודים שונים, בקהילות יהודיות ומחוץ להן, בכל רחבי העולם. הגדרה זו מבוססת על מהותה של האמנות: היא באה לעורר את הצופה לשאלות חיו, ולכן דומה שדווקא כאן טמון פוטנציאל משמעותי יותר לעיסוק בשאלת הסרט היהודי: התפקיד שהוא ממלא בשיח על הזהות היהודית, שיח שלעולם לא תם.

שאלת היהדות בקולנוע הישראלי

מחלוקות לא מעטות יש בקרב ההיסטוריונים של הקולנוע הישראלי על השאלה ממתי הוא מתחיל. ניתן לקבוע שעד שנות ה-60 של המאה הקודמת אומנם היו פה ושם סרטי קולנוע, אבל תעשיית קולנוע מקומית במובן המקובל לא היתה. לפיכך, גם סרטים מעניינים שנוצרו בהקשר היהודי, כגון "גבעה 24 אינה עונה", הם בעצם מעין פרהיסטוריה, שאין בה די על מנת ללמד על משמעות תרבותית מקיפה..

שאלת היהדות בקולנוע הישראלי הולכת שלובת זרוע עם שאלת היהדות בתרבות הישראלית-ציונית המתחדשת. אפשר בהחלט לטעון שכל סרט שנוצר על-ידי יהודים בישראל הוא "סרט יהודי". אבל מעבר לקריטריון של זהות היוצר, יש לזכור שטענה ציונית מובהקת היתה שכל מה שהעם היהודי יוצר בארצו הופך מניה וביה לתרבות יהודית חיה, עכשווית ורלוואנטית.

ואכן, בסרטים הראשונים, שהבולט שבהם הוא "הם היו עשרה" (1960), הגיבור הקולנועי שיקף את

המיתוס הציוני של החלוץ-האיכר. כאן באה לידי ביטוי ההתרפקות על ההווה התנ"כית ומוטיבים נגזרים שלה (הבצורת, המאבק על המים, תחושות דור המדבר ועוד גלגולי מוטיבים תנ"כיים מסוג זה). בסרטים אלה נמחק (או שמה יש לומר בקולנועית – רוטש) המוצא והרקע התרבותי הגלוי, שממנו הגיעו הגיבורים. כמו אצל אליק ב"פרקי אליק" של משה שמיר, גם הגיבור הקולנועי "בא מן הים", וניתק את עצמו מעברו הגלוי.

הספרות העברית, שהגיעה לשיא פריחתה במחצית הראשונה של המאה ה-20, תיארה בדרמטיות את המאבק נגד היהדות ה"גלוית". לעומתה, ביצירה הקולנועית בישראל, שהתפתחה למעלה מ-40 שנה אחר כך, המאבק כבר הוכרע. הציונות ניצחה, היהדות ירדה למחתרת, ובעצם נעדרה מהמסך הקולנועי.

לספרות העברית המתחדשת היתה מדורי דורות מסורת יהודית עשירה ומרתקת של טקסטים. לכן, גם כשהיוצרים הישראלים נאבקו מולה, הם נאלצו להכיר בעוצמתה, ומאז ומתמיד היא היתה היריב, הנוקם הספרותי הגדול. לעומתה, לקולנוע הישראלי לא היתה שום מורשת ויזואלית משמעותית שעליה יכלו היוצרים הישראלים להישען. לפיכך, דווקא המסורת הקולנועית האירופית, עם דימויי הנוצריים, היא שסיפקה את הכלים ואת השפה הוויזואלית לביטוי המיסטי והטרנסצנדנטאלי בשעת הצורך (כך, למשל, יקרה כעבור יותר משני עשורים בסרטו החשוב של אסי דיין, "החיים על פי אגפא").

מאז ומתמיד, יחסו של הממסד השלטוני והתרבותי לקולנוע בישראל היה בעייתי. ניתן להניח שיחס זה ינק, בין היתר, משורש האמונה היהודית, לפיה הנשגב לעולם ימצא במילה ובשום אופן לא בתמונה (הדיבר הקדמון, "לא תעשה לך פסל וכל תמונה" לא צומצם לזירה הפולחנית). ניתן להעריך שיחס מבזה זה הביא לא רק לתת-תקצוב ממשלתי לתעשיית הקולנוע בהשוואה לתחומי תרבות אחרים (עד היום תקציבי התיאטרון למשל גדולים פי כמה) אלא גם ליחס חברתי מזלזל כלפי הקולנוע, שנתפס כמדיום עממי ונחות, וממילא לא ככזה שאמור לבטא שאלות עמוקות של זהות יהודית. ייתכן שזו הסיבה לכך שהמורשת היהודית

היחידה אותה ניתן לאתר בקולנוע הישראלי היא דווקא המסורת העממית של ה"יידישפיל", שאכן הובילה לסדרת סרטים מצליחה ואף לאחד ה"שלאגרים" הקולנועיים בכל הזמנים (בדמותו הבלתי נשכחת של קוני למל, 1966). כאן יכול היה הצבר החילוני והיהודי ה"מומר לציונות" להתחבר בנוסטלגיה לעולם היהודי הקלאסי, בעקר משום שהוא נתפס כבלתי מאיים. קוני למל, כידוע, הוא דמות של שלומיאל משעשע ואפילו חביב, אך חסר כוח וערך עכשווי.

גם העלייה המאסיבית מארצות האיסלם קיבלה בשנים אלה (סוף שנות ה-60' והמחצית הראשונה של שנות ה-70') את הביטוי המדוכא שלה דרך ז'אנר שלם שהתפתח אז – קומדיות הבורקס. גם כאן נוטרלה ה"פצצה" היהודית על ידי מיסחורה הפולקלוריסטי. חשוב להדגיש שה"בורקס" לא נוצר על ידי יוצרים שחוו את הדיכוי, אלא דווקא על ידי אשכנזים ותיקים. דומה שהללו השתמשו בנוסחאות ה"יידישפיל" כדי לתאר את העולם העממי של העליות המזרחיות. מעניין לציין כאן שדווקא הסרט היחיד החשוב שעסק בשאלת משבר הזהות היהודית והניכור החברתי של עלייה זו (ושהשיק בפועל את ז'אנר הבורקס) – "סלאח שבת" (1964) – היה של היוצר אפרים קישון, עולה חדש אף הוא – מהונגריה, בעוד שרוב יוצרי הקולנוע בשנים אלה באו מהמרכז התרבותי האשכנזי. היחידים החורגים מדפוס זה – ולא במקרה – הם משה מזרחי ונסים דיין, ששורשיהם המזרחיים איפשרו להם לקיים דיאלוג של אהבה מסותרת, גם אם ביקורתית, כלפי המסורת היהודית. הדוגמה הבולטת היא דרך טיפולו של מזרחי בנושא הייבום ב"אני אוהב אותך רוזה" (1972). אצל דיין בולטת יצירתו הטלוויזיונית המונומנטלית "מישל עזרא ספרא ובניו" (1982), יחד עם יצירות חשובות נוספות שלו כמו "אור מן ההפקר" (1973).

אך היהדות הזו שדוכאה פרצה בסופו של דבר והחלה להשיב מלחמה. הלבוש החברתי שלבשה היה

מאבקי דתיים חילוניים בישראל. בחלוקה הסוציולוגית בישראל קיבלו הדתיים את תפקיד נושאי ומייצגי המסורת והיהדות הגלותית. כאשר הם ניסו לכבוש מחדש את מקומם ומעמדם פרצה מלחמת התרבות. כך שיקפו סרטים שנוצרו בשנות ה-90', כמו "המיועד", "אהבה אסורה", "שלג באוגוסט", יחס אמביוולנטי של היוצר החילוני אל יהדותו. מצד אחד הם היו רוויי אלימות (שתוייגה כדרך התנהגות נורמטיבית של החרדים) וניכור. מצד שני, יחד עם האימה שסרטים אלה משקפים, קיימת גם אהבה נואשת. בכולם, החילוני (או החילונית ב"המיועד") מאוהב/ת אהבה נכזבת בחרדי/ת. זוהי תמיד אהבה חסרת תקווה, כי בסרטים אלו לא רק המימסד החרדי נלחם במחזר/ת החילוני/ת, אלא גם האהוב/ה החרדי/ת דוחה אותו/ה.

מעבר לפנטזיות המיניות של הגברים החילוניים על האשה החרדית המכוסה והאסורה, יש כאן גם ביטוי מכמיר לב לגעגועים מסותרים של היוצר החילוני אל העולם היהודי שאבד. בהקשר זה ניתן להבין מדוע דווקא היהודי החרדי ממותג כיורש היהדות בקולנוע החילוני. לעומתו, היהודי הדתי-לאומי, או דתי מודרני, נעדר לחלוטין מרוב הסרטים הללו.

קצרה כאן היריעה מלדון במקומה של השואה בקולנוע הישראלי, נציין כאן רק שהשואה, שמפרנסת את רובו ומנייניו של הקולנוע היהודי בעולם, תפסה מקום שולי יחסית בראשיתו של הקולנוע הישראלי (למעט בקולנוע הדוקומנטרי). השואה הולכת ותופסת את מקומה המשמעותי בקולנוע הישראלי באיחור רב, במקביל לתהליך מקביל שקרה לה בחברה ובתרבות הישראלית בכלל. דוגמה בולטת היא בסרטיה של אורנה בן-דור, הדוקומנטרי החשוב ופורץ הדרך מ-1988 "בגלל המלחמה ההיא", והעלילתי שבא בעקבותיו, "ארץ חדשה" מ-1995.

השינוי לטובה – אומנם הדרגתי – בהתמודדות הקולנוע הישראלי עם התרבות והזהות היהודית, התחיל במפתיע דווקא דרך הטלוויזיה, עם הקמתו של ערוץ 2 ב-1992. בכלל, פריצת הדרך האיכותית של הקולנוע הישראלי החלה דווקא מהמדיום הזה, שהוא לכאורה מסחרי יותר. בערוץ המסחרי נוצרה סדרה כמו

יהדות צפון אמריקה

עוד מראשיתה בלטה בתעשיית הקולנוע האמריקאית נוכחות חזקה של מפיקים, במאים, תסריטאים ושחקנים יהודיים. למעשה, הוליווד נוסדה כעסק יהודי וליהודים בה היה מעמד דומיננטי עד לשלהי שנות ה-40'. לעובדה כי הקולנוע היה עדיין תעשייה המצויה בחיתוליה בשנות ההגירה היהודית הגדולה לארה"ב, הייתה משמעות מכרעת עבור היהודים. בשעה שתחומי עיסוק אחרים היו, בפועל, סגורים בפניהם, מהגרים רבים זיהו את הפוטנציאל המסחרי הגלום בקולנוע וקפצו על התעשייה המתפתחת כמוצאי שלל רב. כמהגרים בעצמם הכירו יהודי הוליווד את ערגתו של המהגר לסיפוק אומנותי במחיר מוזל ואת רצונו לברוח מן המציאות הכלכלית הקודרת לשעתיים של בדיה קולנועית פנטסטית. הקולנוע שימש כעיר מקלט מתלאות ההווה, ועל המסך נבראה חברה אמריקאית נטולת קונפליקטים חברתיים או עתיד פסימי, וזאת במחיר השווה לכל נפש. בצד הרווח הכלכלי זיהו יהודי הוליווד את היוקרה העשויה להתלוות לעיסוק אומנותי ואת האתגר בפיתוחה של שפה אומנותית חדשה, והם נענו לאתגר זה בחדווה וברצון.

על אף זהותם היהודית של מפיקים, כותבים, שחקנים ובמאים רבים בהוליווד של שנות ה-30', ה-40' וה-50', כמעט שלא ניתן לאתר בסרטי הקולנוע האמריקניים שהופקו בתקופה זו מרכיבים ונושאים יהודיים החורגים מן הספירה הסטריאוטיפית והשטחית. דמויות יהודיות בעלות מאפיינים יהודיים מוקצנים וקריקטוריסטיים הבליוחו מדי פעם בסרטי הקולנוע, אך העלילות שלשמן הובאו מעולם לא התפתחו לכלל נושא יהודי של ממש.

רק משנות ה-60' ואילך, ניתן לזהות עיסוק הולך וגובר של יוצרים יהודיים בבחינת טיבה של הזהות היהודית בכלל ושל הזהות היהודית האמריקאית בפרט. יוצרים כסידני לומט ("המשכונאי" 1964, "היה שלום ברורמן" 1968); לארי פירס ("היה שלום קולומבוס" 1969), ארנסט להמן ("מה מעיק על פורטנו" 1972); מייק ניקולס ("טירונות" 1988, "מלאכים באמריקה"

"בת ים ניו-יורק" של יוסי מדמוני ודויד אופק (וסרט הקולנוע "המנגליסטים" שנוצר בעקבותיה), שלראשונה חשפה עולם יהודי עשיר של מרבית הישראלים שאינם חילוניים ואינם דתיים: היהודים המסורתיים, שלרוב, כמובן, הם גם מזרחיים. בעקבותיה באו סדרות נוספות כמו "לתפוס את השמיים", "מעורב ירושלמי", "מרחק נגיעה" ועוד, שבהם הוצגה לראשונה תרבות דתית ומסורתית מורכבת ובלתי סטריאוטיפית.

בקולנוע העלילתי הארוך, עדיין השינוי הדרגתי יותר, שכן הוא תלוי הרבה בצמיחתם של יוצרים. אבל גם כאן, "לילסדה" של שמי זרחין, "האח של דריקס" של אורי ענבר ודורון צברי (שנכתב על ידי הדתי לשעבר אמנון דנקנר), פרק הגט של נירית ירון ב"סיפורי תל אביב" (1992) בישרו את חזרתה ההדרגתית של התמאטיקה היהודית המורכבת לקולנוע.

בהדרגה גם הורחב מעגל היוצרים לקבוצות תרבותיות שונות. מעבר לפריצה החשובה של היוצרים המזרחיים (בוזגלו, מדמוני, אופק, צברי, בן שטרית, זרחין) ובמידה מסוימת של העולים מארצות בריה"מ לשעבר (דובר קוסאשווילי, אריק קפלון ולאחרונה גם צעירים נוספים), חל גם שינוי מפתיע בחברה הדתית.

עד לפני כמה שנים התייחסה החברה הדתית לקולנוע כאל מדיום חילוני אסור. בעקבות הקמת בית הספר לקולנוע "מעלה", החלו יוצרים דתיים, ובעקבותיהם אפילו גם חרדים, לעסוק בקולנוע. הבולטים שבהם הם יוסף סידר ושולי רנד בסרטיהם "ההסדר", "מדורת השבט" ו"אושפיזין". באופן טבעי הם מטפלים ישירות בנושאים יהודיים. תופעה חדשה ומרתקת לא פחות היא פריחתה של תעשיית "קולנוע" חרדית המיועדת לצפייה ב-DVD, שמייצרת עשרות סרטים בשנה. סרטים אלה משמשים בחברה החרדית כתחליף לטלוויזיה המסחרית, ורובם עדיין ברמה נמוכה ביותר).

למרות כל ההתפתחויות החיוביות המתוארות לעיל, הקולנוע הישראלי ממתיך עדיין ליוצרים שאינם דתיים, שיתמודדו באופן ישיר ונועז עם תרבותם ועברם ויתנו להם פרשנות קולנועית חדשה ומרעננת.

ומתוך כך הם יכולים לנסות ולברר את טיבה של זהותם היהודית ביתר ביטחון וביתר העמקה. את יצירתם של סרטים המטפלים בנושאים יהודיים יש לראות כחלק מן ההתעוררות האמנותית היהודית הכללית, שגילויה הבולטים הם בשדה הספרות, העיתונות והתרבות העממית.

שנות ה-90' והאלפיים מציינות את לידתו של דור יוצרים חדש. יוצרים אלה פנו לעסוק בזהותם היהודית כבר בסרטיהם הראשונים, והם נעים בחופשיות בין ז'אנרים קולנועיים שונים ומגוונים ומפנים בהם מקום לדמויות יהודיות, לנושאים יהודיים ולקונפליקטים הנובעים מן הזהות הכפולה היהודית-אמריקנית. צילה של שואת יהודי אירופה עדיין נוכח ביצירתם של במאים אלה, אך היא תופסת מקום משני.

בין השמות הבולטים המרכיבים דור יוצרים זה ניתן למנות במאים וכותבים כאיתן ויואל כהן ("צומת מילר" 1990, "ביג ליבובסקי" 1998); דיוויד מאמט ("מחלק רצח" 1991, "סטייט פינת מיין" 2000); דארן ארונובסקי ("פיי" 1998); בראיין סינגר ("אקס-מן" 2000); הנרי בין ("המאמין" 2000); ג'ונתן קסלמן ("נקמת הפטיש העברי" 2004); בן יאנגר ("פשוט מאוהבת" 2005) וליב שרייבר ("הכל מואר" 2005); תסריטאים כסטיארט בלומברג ("לשמור אמונים" 2000) ומארק זכאריין ("ראש בראש עם משפחת שטיין" 2006) ובמאי קולנוע תיעודי כמארק האריס ("הדרך הארוכה הביתה" 1996, "בזרועות זרים" 2000), מנחם דאום ("עולם נפרד" 1997, "מחבואים" 2004) ושמחה דובובסקי ("לפניך ברעדה" 2001).

סרטים אלה עוסקים בנושאים שונים: בדיקת הקשר בין העבר המזרח-אירופי לזהות האמריקאית ("הכל מואר"), עיסוק במיסטיקה יהודית ("פיי") ובחינת משמעותם של טקסים דתיים בהווה היהודית-אמריקאית העכשווית ("ראש בראש עם משפחת שטיין"). הם גם מכילים עמדות שונות ביחס למידת המחויבות שחשים יוצרים אלה ביחס לעברם היהודי. חלקם מבטאים עמדה פוסט-מודרנית הרואה ביהדות אופציה קיומית אחת מני רבות ("ביג ליבובסקי", "לשמור אמונים"), חלקם מבטאים ביקורת גלויה נוכח

2003); פול מזורסקי ("תחנה אחרונה גריניץ' וילג" 1976); "שונאים סיפור אהבה" (1989), מל ברוקס ("המפיקים" 1968); וודי אלן ("הרומן שלי עם אנני" 1977, "זליג" 1983); ג'רמי קאגאן ("הנבחר" 1981); ברברה סטריינד ("ינטל" 1983) וג'ואן מקלין-סילבר ("רחוב הסטר" 1975, "אהבה ממבט שלישי" 1988) הציגו בסרטיהם דמויות יהודיות מובהקות וניסו לבדוק את משקלו ומשמעותו של המרכיב היהודי בזהותן של דמויות אלה. בסרטים אלה, למשל "תחנה אחרונה גריניץ' וילג", הוצגה הזהות היהודית בעיקר כנטל. עבור לארי, גיבור הסרט, היהדות מיוצגת בעיקר בצלמה של משפחת הוריו ככלל ובדמותה של אימו האגרסיבית בפרט. כשהוא נחשף אל פניה התוססים של הבוהמה הניו-יורקית, מתגלה משפחתו כלא יותר מריחיים על צווארו. עליו להכריע בין חיים במחוזות העבר המשפחתי השמרני (העלולים להפוך גם אותו, כאביו, לצל חיזור של גבריות) ובין הליכה אחרי אהבתו האבודה, נציגה אותנטית של דור ה"ביט", תושבי הגריניץ' וילג של שנות ה-50'. אין זה מפתיע כי הגיבור ינטוש את משפחתו וינסה למצוא את מקומו בחברה הקוסמופוליטית של הוילג' אשר לה שייך המחור.

העשור הבא עתיד לחשוף גם את כישרונם של במאים אשר הגיעו לשיאם בשנות ה-80' כסטיבן ספילברג ("רשימת שינדלר" 1993) ובארי לוינסון ("אוואלון" 1990). המאפיין של בני דור מעבר זה הוא נטייתם לבסס תחילה את מעמדם כיוצרי קולנוע, לעיתים תוך התכחשות לזהותם היהודית, ופנייה לעיסוק בזהות זו לאחר שהם זוכים ליציבות וכחלק מתהליך התבגרותם והתבססותם כיוצרי קולנוע מיומנים.

את העניין הגובר של יוצרי קולנוע יהודים-אמריקניים בבחינתה של זהותם יש לראות הן כחלק מן התהליכים החברתיים בארה"ב והן כפועל יוצא מן התהליכים שעברו יהודי ארה"ב בדור השני והשלישי להגירה. מחד גיסא, אלה השנים בהן הפכה שאלת הזהות האמריקאית לעניין בו דשו גם בני מיעוטים אחרים בארה"ב, ומאידך גיסא, אלה השנים בהן חשו יוצרים יהודיים רבים כי הם, בניגוד להוריהם, כבר פטורים מחובת ההוכחה בדבר נאמנותם לארה"ב,

עמדותיה של היהדות המסורתית ("המאמין") וחלקם מאמצים מסורת זו בחדווה מחוייכת ("נקמת הפטיש העברי").

ניתן היה לצפות כי בדור השלישי להגירה לארה"ב לא יטרדו עוד יוצרי קולנוע צעירים בשאלת משמעותה של זהותם האמריקאית. עם זאת, בחינה של מקצת הסרטים המוזכרים לעיל תוביל בהכרח למסקנה הפוכה: יוצרי קולנוע יהודים-אמריקאים רבים עדיין רואים כמכריע את המרכיב היהודי של זהותם, בין שירצו ובין שלא ירצו. בניגוד לסרטי שנות ה-60 וה-70, מוצגת היהדות בסרטים אלה באופן שונה לחלוטין. עבור ג'ייק, גיבור הסרט "לשמור אמונים", היהדות היא הכל ורק לא שריד תרבותי ארכאי שאבד עליו הכלח. בדומה ללארי, גיבור "תחנה אחרונה גריניץ' וילג" המוזכר לעיל, גם הוא מאוהב בנערה צעירה ולא יהודיה, אך עבורו מדובר בדילמה קשה מאחר שהוא מוצא ביהדות עולם מלא של מוסר ומשמעות. בחירתו לשמש כרב היא עדות לתוכן הרלוואנטי שהוא מוצא ביהדות ואשר עליו לא יוותר על נקלה גם נוכח פיתויי רבי הערך של העולם הלא-יהודי. גם התא המשפחתי אינו מוצג בסרט זה כמאובן מן העבר. את האם המניפולטיבית והדוחה של "תחנה אחרונה גריניץ' וילג" מחליפה ב"לשמור אמונים" אם אהובה ומבינה, ויחד איתה מוצג גם התא המשפחתי כיקר ערך וכחלק בלתי-נפרד מזהותו של הגיבור.

"לשמור אמונים", כסרטים אחרים בני דורו, אינו קורא לשיבה מוחלטת אל הקהילה היהודית, וגם לא להסתגרות מפני העולם הלא-יהודי. סרטים אלה מכירים בתרומתו ובערכו של העולם היהודי, והם מבקשים למצוא לו מקום בצד הערכים המודרניים אותם אישרו מזמן. עם זאת, הזהות היהודית הינה מרכיב המעניק ליוצרי קולנוע היהודי תחושת זרות חלקית, והופך את השתלבותם המושלמת בקרב החברה הלא-יהודית למשימה מורכבת. בחלק ניכר מן הסרטים נותר היהודי זר, ולו באופן חלקי, להוויה התרבותית האמריקאית, אלא שבניגוד לדור שקדם להם, דור יוצרים זה מאמץ את הזרות מתוך השלמה ולעיתים אף מתוך פיוס וסיפוק. מתוך הכרת חשיבותה של המשפחה ושל השורשים המשפחתיים מבקשים יוצרים

אלה להעמיד את המשפחה במרכז עולמם. עבורם אין היא רק פריט מן העבר אלא מרכיב בהווה המבטיח את הישרדותם בעתיד. אין זאת כי בדור השלישי מנסים יוצרי קולנוע הצעירים לברר מאין באו, זאת על מנת שידעו לאן עליהם ללכת.

קולנוע יהודי מחוץ לישראל ולארה"ב.

ארבע חמישיות מכלל יהודי העולם מרוכזים בישראל ובארה"ב, אך גם יוצרי קולנוע יהודים ולא יהודים, ילידי מרכזים יהודיים אחרים, מרבים לבחון את שאלת טיבה העכשווי של הזהות היהודית. בניגוד לקולנוע הישראלי ואף בניגוד לקולנוע ההוליוודי, תעשיות הנמצאות בבעלות יהודית עוד מראשיתן, מנסה הקולנוע היהודי-עולמי לבטא עמדות יהודיות בתוך מסגרות קולנועיות תרבותיות המזוהות עם הרוב הלא-יהודי. זאת ועוד: בארצות אירופיות רבות הופיעה תחילה דמותו של היהודי בסרטיהם של יוצרים לא-יהודים. המבט המזהה את היהודי כ"אחר" של החברה האירופית קדם, אם כן, לניסיונותיהם של יוצרים יהודים לספק הגדרה עצמית ועצמאית לזהותם, ואת הקולנוע היהודי העכשווי ניתן לראות כניסיון לבסס עמדה קולנועית יהודית עצמית ועצמאית, כזו המודעת לנוכחותו של הרוב הלא-יהודי והמבקשת לאתר את קולה האוטנטי בתוך בליל הקולות התרבותי העכשווי. סרטים יהודיים בודדים נוצרו בגרמניה ("הכל אודות צוקר" (2004, במאי – דני לוי)) ובספרד ("רק בן אדם" (2004, במאי – דומיניק הררי ותרזה פלגרי)). מוקדים נוספים של עשייה קולנועית עם מרכיב יהודי משמעותי קיימים בעוד שלוש מדינות: צרפת, בריטניה וארגנטינה.

צרפת: דמויות יהודיות נכחו בסרטי קולנוע עוד משנות ה-20 וה-30. זכורות במיוחד דמותו של שבוי המלחמה רוזנטל בסרטו של ז'אן רנואר "האשליה הגדולה" (1938). בתום מלחמת העולם השנייה הופיעו דמויות יהודיות בסרטים צרפתיים שהוקדשו לתיאור מוראותיה של המלחמה כדוגמת "המכלאה" (1961, במאי – ארמנד גאטי) ו"הזקן והילד" (1967, במאי – קלוד ברי).

המאוחדת מגל של יצירה קולנועית יהודית, השם את הדגש על חוויותיהם של צעירים וצעירות יהודים. חלק מן הסרטים מוקדש לתיאורם של זיכרונות וקונפליקטים מן העבר הרחוק ("האומנת" 1998, בבימויה של סנדרה גולדבאכר) ו"סולומון וגיינור" (1999, במאי – פול מוריסון) והקרוב ("אסתר כאהן" Esther Kahn – 2000, במאי: ארנו דופלשין ו"שישים ושש" 2000, במאי: אדי מארסן)). אך מוקד העשייה הקולנועית מוקדש להתבוננות מעמיקה בהווה, ולו מוקדשים הסרטים: "סוזי גולד" (2000, בבימוי ריק קנטור); "שם" (2004, בבימויה של קרולין רובו) ו"שיר השירים" (2006, במאי – ג'וש אפיננזי).

ארגנטינה: את הפריחה העכשווית בקולנוע היהודי-ארגנטינאי ניתן לתלות בעיקר בשמו של דניאל בורמן. שלושת סרטיו המצליחים "מחכים למשיח" (2000); "החיבוק האבוד" (2004) ו"לה פמיליה" (Derecho de Familia – 2006) משרטטים אוטוביוגרפיה של צעיר יהודי המחובר חיבור עמוק ליהדותו והנע בתזזיתיות בין החברה הלא-יהודית בבואנוס-אירס לבין חברה העירונית הישראלית. גם סרטו של אלכסנדרו אגרסטי – "ולנטיין" (2002) עוסק בחיבוטי זהות דומים, על ידי תיאור מסע התוודעותו של ילד צעיר לזהותה היהודית של אמו.

העיסוק הקולנועי בזהות היהודית בצרפת, בבריטניה ובארגנטינה מגלה כי הידיעות על מותה של התרבות היהודית במקומות אלה הן מוקדמות מדי. בקהילות אלה מתקיימת תסיסה תרבותית יהודית, והקולנוע הוא לה עד נאמן. יצוין, עם זאת, כי יש מקום לשאלה לגבי היחסים בין הסרטים האלה לחיי הקהילות היהודיות בארצות אלה. יוצרי הקולנוע שם מודעים להיותה של הקהילה היהודית מיעוט בתוך רוב, אך עובדה זו אינה מרפה את ידיהם אלא להפך – היא גורמת להם לבדוק מהי משמעותה העכשווית של זהות אתנית זו. אין לדעת כיצד יתפתחו מגמות ראשוניות אלה, אך נכון לשעה זו, היצירה הקולנועית היהודית ברחבי העולם עדיין חיה, נושמת ובוועטת.

גם בשנות ה-80 הוסיפו במאים לא-יהודיים לעסוק בשאלת יחסו של שלטון וישי ליהודים ("להתראות ילדים", 1987, במאי – לואי מאל) ובהתמודדותה של ממשלת צרפת עם זיכרון השואה אחרי השחרור ("שנות הסנדוויץ'" 1988, במאי – פייר בוטרון)).

בין הסרטים שהופקו בשנות ה-60 כדאי לציין את הקומדיה "אף פעם לא ביום שבת" (Pas question le Samedi – 1966, במאי: אלכס ג'ופה) המציבה במרכזה גלריה קומית של דמויות יהודיות, אשכנזיות ברובן. משנות ה-70 ואילך החלו גם במאים יהודים להקדיש סרטים שלמים לבחינת טיבה ומעמדה של הזהות היהודית בצרפת. כך זכתה הקומדיה "רבי יעקב" ("Les Aventures de Rabbi Jacob", בבימויו של ז'ראר אורי) להצלחה מסחררת בשנת 1973 ובעקבותיה הגיעו קומדיות נוספות: "לוי וגולית" (1987, במאי – ז'ראר אורי); "האמת אם אני משקר" (La Vérité si je mens!) – 1997, במאי – תומא ז'ילו; לסרט זה הופק סרט המשך מצליח (ב-2001); "מידות גדולות" ("XXL" – 1997, במאי – אריאל זייטון) ו"אלוהים גדול, אני קטנה" (2001, במאי – פסקאל ביילי). בסרטים אלה נבחנות דמויות יהודיות על בסיס יחסן לסביבה הלא-יהודית הסובבת אותן, כשמטרתן הדידאקטית היא להצביע על הדמיון ועל הסולידריות שראוי לה להתקיים בין היהודים לבין שכניהם הלא-יהודים. היוצא מן הכלל הוא צמד סרטי "הקשר היהודי" (La Grand Pardon) שיצר אלכסנדר ארקדי בשנים 1982 ו-1992 המתארים את חייה של משפחה יהודית ממוצא צפון-אפריקאי המובילה את חיי הפשע בצרפת. בסרט זה (המושפע בביורו מן "הסנדק" של פרנסיס פורד קופולה) צרפת אינה מוצגת ככור-היתוך סולידרי, אלא דווקא כמקום המוביל את תושביו להזדהות עם מוצאם האתני ולשמור על זיקתם השבטית-יהודית.

בריטניה: עד לשנות ה-90 קשה להצביע על יצירה קולנועית יהודית משמעותית. סרטו של קרול ריד מ-1955 – "A Kid for Two Farthings" הוא דוגמה נדירה לסרט מאותה תקופה המעניק מקום משמעותי לדמות יהודית. אולם בשנים האחרונות נהנית הממלכה

מקומו של קולנוע יהודי בתרבות הקולנועית העולמית העכשווית

של היהדות העכשווית, ומבכר לעשות זאת דווקא בבתי-הקולנוע.

בפסטיבלים היהודיים הגדולים ניכרת מגמה של חיפוש נושאים חדשים ומעוררי מחלוקת, במקום עיסוק בנושאים יהודיים קלאסיים. בחמש השנים האחרונות בלטו מספר נושאים וסרטים שכיכבו בפסטיבלים היהודיים:

חד-מיניות יהודית: הסרטים "לפניך ברעדה" של שמחה דובובסקי, על הומוסקסואלים יהודיים ו"את שאהבה נפשי", של אילאיל אלכסנדר על נשים לסביות דתיות, הם הבולטים בזרם זה. הם כיכבו לא רק בפסטיבלים יהודיים, אלא יצאו אל המרחב הקולנוע הבינלאומי, הוקרנו בבתי קולנוע ברחבי העולם. וקטפו פרסים. "לפניך ברעדה" אף נרכש לשידור ע"י רשתות בינלאומיות מובילות כמו ARTE, BBC, Sundance Channel, DR TV, ABC Australia, HBO Latin America ועוד.

גם החיבור בין דמות הישראלי הקשוח והמצו'איסט לבין היותו הומוסקסואל קצר הצלחה בשני סרטים שכיכבו בעולם היהודי: "ללכת על המים" ו"יוסי וג'אגר", דרמת טלוויזיה עטורת פסטיבלים והקרנות מסחריות, שבמרכזה סיפור אהבה בין קצין לאחד מחייליו.

נושאים של מעמד האישה עלו בסרטים "טהורה" ו"מקודשת" שעוררו הדים בארץ ובחול, ובשנה האחרונה בלט סרט על קומיקאית יהודיה בנושאי סקס. עדיין נשמר העניין גם בהצצה המסורתית יותר לעולם חרדי בסרטים כמו "בת מלך", "פרו ורבו" ו"יואל, ישראל והפשקווילים", "חרד לסרטו" (על סרטי יהודה גרובייס) ועוד.

אחד הנושאים ה"חמים" שעולים בפסטיבלים היהודיים הוא **דמות הערבי** כדמות "האחר" הישראלי. ה-JCC במנהטן ייצא השנה בפסטיבל The voice of the Other שיוקדש לדמות הערבי בקולנוע, בעיקר התיעודי, כדמות המחליפה את ה"אחר" הדתי, החרדי וכו'. בכך מחקה העולם היהודי תופעה של עניין בינלאומי ופוליטי בסרטים של יוצרים ערביים או על דמויות פלסטיניות. בפסטיבל דוקאביב האחרון זכה הסרט "3 פעמים מגורשת" של איבתיסאם מרעאנה במקום

בשנים האחרונות זוכה הקולנוע היהודי העולמי לפריחה חסרת תקדים. ברחבי העולם מתקיימים פסטיבלים המורכבים מתוכניות עשירות של קולנוע יהודי. אחד הבולטים בהם הוא פסטיבל סאן פראנציסקו, שנוסד ע"י דבורה קאופמן ב-1980. הוא מושך קהל של 30,000 איש בשבוע, ומדריך ההקרנות יוצא בתפוצה של יותר מ-100,000 עותקים. באירופה מתקיימים פסטיבלים יהודיים מרכזיים באנגליה, גרמניה, אוסטריה, שבדיה והולנד. בישראל מתקיים זה שבע שנים בחנוכה פסטיבל קולנוע יהודי בו מוקרנים עשרות סרטים מרחבי העולם היהודי. בניו-יורק, בלוס-אנג'לס ובמיאמי מתקיים מדי שנה פסטיבל קולנוע יהודי שנוסד לפני עשרים וחמש שנה ע"י חבר להקת "כוורת" לשעבר, מאיר פניגשטיין. ברחבי העולם כולו מקיימות קונסוליות ישראליות רבות אירועים מיוחדים בהם מוקרנים סרטים מתוצרת ישראל. לתופעה זו אין אח ורע, ונדמה כי אין עוד מדיום אמנותי נוסף הזוכה לביקוש ולעניין שלהם זוכים הקולנוע היהודי והישראלי.

חשיבותם הרבה של הפסטיבלים, מעבר לחשיפה שהם מאפשרים ליצירה קולנועית יהודית וישראלית ומעבר לחיזוקה וליבונה של הזהות היהודית באמצעות המדיום הקולנועי, טמונה במפגש הנוצר במסגרת הפסטיבלים בין יצירה יהודית לקהל ישראלי ובין יצירה ישראלית לקהל יהודי. הזהות היהודית והזהות הישראלית (שכאמור אין חפיפה ביניהן) זוכות למפגש מְפָּרָה בפסטיבלי הקולנוע הרבים. בין הסרטים השונים, בין יוצריהם ובין קהלם נוצרים דיאלוג מרתק ודיפוזייה בלתי-נמנעת ומבורכת.

את התסיסה היהודית-קולנועית העכשווית יש לראות כנובעת הן מגילוייה של הזהות היהודית כרלוואנטית לדור צעיר וחדש של יוצרים; הן מגילוייה של המדיום הקולנועי כאפיק יצירה מבטיח, אפקטיבי ומשוכלל עבור יוצרים יהודיים, והן מרצונו של קהל יהודי הולך וגדל, המבקש לאתר את שורשיו ואת פניה

הראשון. הסרטים "בדל" ו"שאדיה" (על לוחמת קראטה ישראלית ערבייה) זכו בפרסי בפסטיבל היוקרתי IDFA 2005. הסרטים ה"ביטחוניסטים" על עצירים פוליטיים "עם דם על הידיים", ו"מלון 9 כוכבים" על פועלים-נערים פלסטינים כיכבו בפסטיבלים המרכזיים בעולם השנה, כולל Sundance היוקרתי.

פסטיבל סאן פראנציסקו היהודי ומספר פסטיבלים יהודיים נוספים מקדישים במה לסרטים העוסקים בנושאים אלה ורואים בהם חלק בלתי נפרד מסרטים יהודיים המגיעים מישראל.

דמות הערבי כדמות "האחר" חודרת גם לטלוויזיה הישראלית, בסדרות כמו "פרשת השבוע" (רופאה, תלמיד בחוג ליהדות), "עבודה ערבית" ועוד.

בוועידת הפסטיבלים היהודיים שהתקיימה בטורונטו במאי 2006 נדונה השאלה כיצד למשוך קהל צעיר ולא משויך ליהדות (non-affiliated) אל הפסטיבלים היהודיים. אין ספק שנושאים חדשניים ומעוררי מחלוקת, נושאים הנחשבים אופנתיים ולא "יהודיים" קלאסיים, חשובים לשם שמירה ומשיכה של קהל צעיר שימלא את האולמות.

בולטים בהקשר הזה ההבדלים בין פסטיבלי בוסטון, ניו יורק וסאן פראנציסקו, הנוטים שמאלה ולכיוון נושאים אלה, לעומת דרום קליפורניה, ניו ג'רסי והערים הקטנות יותר בקנדה, שמבקשים ומציגים את הנושאים היותר "אידישקייט" ופחות שנויים במחלוקת. במקומות הקטנים יותר, הקהל ברובו בא כדי ליהנות, ולכן בפסטיבלים לא תמיד מעוניינים להציע את הנושאים הכבדים והפוליטיים אלא מבקשים קומדיות קלילות, ומתלוננים על היעדר היצע מספיק קומדיות ישראליות חדשות.

סיכום

ניסינו להצביע על שני תהליכים: א) שינוי ניכר המתחולל בעשור האחרון בכמות הסרטים המופקים ברחבי העולם היהודי. ממספר מועט בלבד של סרטים המתארים קונפליקטים, עלילות ודמויות של יהודים,

הרי שמראשית שנת 2004 ניתן להצביע על עשרות סרטים יהודים, מהעולם ומישראל, הנוגעים בשאלות ובנושאים יהודיים מובהקים. (ב) שינוי נוסף מתחולל לא רק בכמות הסרטים אלא גם בנושאים. הסרטים היהודיים המועטים שהופקו בשנות ה-60 וה-70 נשאו אופי היסטורי או נוסטלגי מובהק. בישראל, הקולנוע הדחיק בשנים אלה את השורשים היהודיים, ובהמשך יצא למאבק חזיתי ואף אלים בניציגיהם. הקולנוע היהודי העכשווי, לעומת זאת, מטפל במרץ רב בשאלות כגון מקומו של הריטואל הדתי בחייו של יהודי מודרני, היחסים בין דתיים מסורתיים וחילוניים, החג היהודי כמרחב קולנועי, טיב הקשר העשוי להתקיים בין יהודים ללא יהודים, או סיכויי הישרדותו של המיעוט האתני היהודי בתוך חברת הרוב הלא-יהודית. סרטי קולנוע אלה משקפים את חיבוטי הנפש היהודית של דור יוצרים חדש, הנעזר בקולנוע בבואו לבחון את טיבה של זהותו העכשווית. מגוון הזהויות השונות של היוצרים הולך ומתרחב לכל הכיוונים, החל מיוצרים דתיים בישראל וכלה ביוצרים מתבוללים בתפוצות המגלים מחדש את זהותם היהודית.

בה במידה תורמים סרטים אלה לעיצובה של זהות יהודית עתידית. קהלים גדולים וחדשים באים בשערי בית הקולנוע ונחשפים לדילמות יהודיות פרטיות וכלליות מארבע כנפות תבל. בהכרח מובילה חשיפה זו גם לבחינתה זהותם של הצופים הרבים.

בראשיתו של המילניום השלישי משמש הקולנוע כגשר תרבותי בין יוצרים ובין קהל, בין יהדות לישראליות ובין הצופה לבין עצמו. הקולנוע מאפשר ליהודי בן זמננו להתהלך על גשר קולנועי ולמצוא בו ראי לזהויותיו המרובות. זהו גשר זמין ונהיר, מורכב ומשתנה תדיר, גשר שלא תמיד הוא יציב, אבל הוא מאיר וחושף את הנפש היהודית ההומיה, גשר של אור.